

RAPPORT 2021:21

Staten som förebild i arbetet med hållbara gestaltade livsmiljöer

Titel: Staten som förebild i arbetet med hållbara gestaltade livsmiljöer
Rapportnummer: 2021:21
Utgivare: Boverket november 2021
ISBN pdf: 978-91-7563-764-8
Diarienummer: 24/2021

Rapporten finns i pdf-format på Boverkets webbplats: www.boverket.se
Alternativa format kan beställas från Boverket.
E-post: publikationsservice@boverket.se
Telefon: 0455-35 30 00
Postadress: Boverket, Box 534, 371 23 Karlskrona

Förord

Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, Statens fastighetsverk, Trafikverket och Affärsverket svenska kraftnät har under år 2021 haft regeringens uppdrag att redogöra för hur respektive myndighet verkar förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer i enlighet med politiken för gestaltad livsmiljö samt hur den bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken. Boverket har fått uppdraget att sammanställa ovan nämnda redovisningar.

I propositionen ” Politik för gestaltad livsmiljö” fastslår regeringen att myndigheter som förvaltar statlig egendom – och som därmed påverkar livsmiljön – har ett särskilt ansvar att arbeta föredömligt med kvalitetsfrågor kopplat till politikområdet. Boverket ser denna rapport som ett led i detta långsiktiga arbete, som kräver helhetssyn och att många aktörer agerar tillsammans.

Rapporten har skrivits av Suzanne Pluntke tillsammans med Anette Löfgren, ansvarig för uppdraget.

Karlskrona november 2021

Yvonne Svensson
stf generaldirektör

Förord	3
Sammanfattning	5
Bakgrund.....	7
Uppdragen från regeringen	7
Arbetet med uppdragen	7
Boverkets reflektioner.....	9
Viktigt att förstå myndighetens förutsättningar	9
Kontinuitet, samsyn och styrning behövs	10
Tydliga mål ger drivkraft	13
Jämbördig och medveten samverkan är en framgångsfaktor	14
Kunskap och kompetens är en grundförutsättning	15
Myndigheternas redovisningar	17
Fortifikationsverket	17
Naturvårdsverket	18
Sjöfartsverket	21
Statens fastighetsverk	22
Trafikverket.....	25
Affärsverket svenska kraftnät.....	27
Bilagor	30
Bilaga 1 Fortifikationsverket: "Staten som förebild i arbete för hållbara gestaltade livsmiljöer"	30
Bilaga 2 Naturvårdsverket: "Staten som förebild i arbete för hållbara gestaltade livsmiljöer"	30
Bilaga 3 Sjöfartsverket: "Staten som förebild i arbete för hållbara gestaltade livsmiljöer"	30
Bilaga 4 Statens fastighetsverk: "Gestaltad Livsmiljö. Staten som förebild i arbete för hållbara gestaltade livsmiljöer"	30
Bilaga 5 Trafikverket: "Regeringsuppdrag Hållbara gestaltade livsmiljöer"	30
Bilaga 6 Affärsverket svenska kraftnät: "Hållbara gestaltade livsmiljöer"	30

Sammanfattning

Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, Statens fastighetsverk, Trafikverket och Affärsverket svenska kraftnät har i sina regleringsbrev för år 2021 fått i uppdrag att redogöra för hur respektive myndighet har verkat och avser verka förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer i enlighet med politiken för gestaltad livsmiljö samt hur myndigheterna bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken. Redovisningarna ska även belysa hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor samt hur detta arbete kan utvecklas. I redovisningarna ska även förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan belysas. I sitt regleringsbrev för år 2021 har Boverket fått i uppdrag att sammanställa ovan nämnda redovisningar. Boverket har valt att till redovisningen även addera myndighetens reflektioner.

Under året har myndigheterna tillsammans tagit fram en gemensam struktur för avrapportering. Under arbetets gång har det uppstått behov att diskutera olika frågor, exempelvis avgränsning av verksamheterna i förhållande till begreppet gestaltad livsmiljö och vad som läggs i ordet förebildlighet. Tillsammans har myndigheterna föreslagit att inom Samverkansforums nätverk för arkitektur och kulturmiljö genomföra tematiska möten kring dessa och andra relevanta frågeställningar.

Eftersom politikområdet berör en mångfald aktörer och kompetenser på lokal, regional och nationell nivå – samtidigt som det bygger på samverkan – bör politikområdet ses som samhällsutvecklingsfråga, inte som ett spörsmål för enskilda branscher. De av detta regeringsuppdrag berörda myndigheters genomförda och planerade aktiviteter är viktiga bidrag till det samlade arbetet med politikområdet. Boverket har utifrån myndigheternas redovisningar identifierat fem centrala förutsättningar för det framtida arbetet:

- Viktigt att förstå myndighetens förutsättningar.
- Kontinuitet, samsyn och styrning behövs.
- Tydliga mål ger drivkraft.
- Jämbördig och medveten samverkan är en framgångsfaktor.
- Kunskap och kompetens är en grundförutsättning.

Det är ett gemensamt ansvar för berörda aktörer att ta hand om de reflektioner som lyfts fram i denna rapport, i syfte att bidra till att politiken får önskat genomslag. För att driva politikområdet framåt bör även de av myndigheterna i redovisningarna framförda åtgärder beaktas.

Myndigheterna har kommit olika långt i sitt arbete med politikområdet för gestaltad livsmiljö, och därmed även i sin förståelse för politikens innehåll och koppling till den egna verksamheten. Några ser årets regeringsuppdrag som en start för myndighetens arbete med frågorna, medan andra ser tydliga kopplingar till den första generationens arkitekturpolitik och den verksamhet som myndigheten har bedrivit sedan dess. Boverket anser att oavsett ingång till politikområdet behöver myndigheternas arbete med gestaltad livsmiljö tydligt kopplas till deras kärnuppdrag och relatera till den förväntan, de behov och krav som ställs på verksamheten i stort.

Bakgrund

Uppdragen från regeringen

Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, Statens fastighetsverk, Trafikverket och Affärsverket svenska kraftnät¹ har i sina regleringsbrev för år 2021 fått i uppdrag att redogöra för hur respektive myndighet har verkat och avser verka förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer i enlighet med politiken för gestaltad livsmiljö² samt hur myndigheterna bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken. Redovisningarna ska även belysa hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor samt hur detta arbete kan utvecklas. I redovisningarna ska även förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan belysas. Formerna för åiterrapportering ska utformas i dialog med Boverket. Redovisning ska ske till Boverket senast den 30 september 2021.

I sitt regleringsbrev för år 2021 har Boverket fått i uppdrag att sammanställa ovan nämnda redovisningar. Boverket ska redovisa sitt uppdrag till Kulturdepartementet senast den 1 december 2021. Boverket har valt att till redovisningen även addera myndighetens reflektioner.

Arbetet med uppdragen

På Boverkets initiativ inleddes i början av år 2021 ett samarbete mellan berörda myndigheter för att arbeta med uppdraget. På de fyra möten som genomförts har bland annat en gemensam struktur för avrapportering tagits fram. Även kommunikation kopplat till uppdraget har avhandlats. Mötena har gett möjlighet att diskutera uppdragets syfte och lämplig avgränsning. En gemensam tolkning av uppdraget har gjorts: att göra en första översyn hur myndigheterna arbetar med statlig förebildlighet inklusive hur arbetet påverkar måluppfyllelsen. Avsikten är att visa förutsättningarna för ett långsiktigt arbete samt att ge en bild av vad som behövs för att vidareutveckla politikområdet ytterligare.

Med avstamp i de sex redovisningarna har Boverket ställt samman föreliggande rapport. Arbetet har även omfattat en genomgång av myndigheternas instruktioner och, mer översiktligt, deras regleringsbrev från senare

¹ I rapporten används begreppet ”myndigheterna” om dessa sex aktörer.

² Prop. 2017/18:110, bet. 2017/18:CKrU1, rskr. 2017/18:316.

år. I början av november 2021 skickade Boverket ett rapportutkast till myndigheterna med möjlighet att inkomma med synpunkter och inspel.

Under arbetets gång har det uppstått behov att diskutera olika frågor, exempelvis avgränsning av verksamheterna i förhållande till begreppet gestaltad livsmiljö och vad som läggs i ordet förebildlighet. Tillsammans har myndigheterna föreslagit att inom Samverkansforums nätverk för arkitektur och kulturmiljö genomföra tematiska möten kring dessa och andra relevanta frågeställningar.

Riksarkitekt Helena Bjarnegård har under året, på respektive myndighets initiativ, besökt Statens fastighetsverk, Trafikverket och Svenska Kraftnät för att tala om politikområdet för gestaltad livsmiljö. Helena Bjarnegård har även i Samverkansforums styrgrupp föreslagit att vid ett senare tillfälle samla samtliga myndigheter till ett framåtblickande möte om arbetet med förebildlighet.

Boverkets reflektioner

Eftersom politikområdet berör en mångfald aktörer och kompetenser på lokal, regional och nationell nivå - samtidigt som det bygger på samverkan - bör politikområdet ses som samhällsutvecklingsfråga, inte som ett spörsmål för enskilda branscher. De av detta regeringsuppdrag berörda myndigheters genomförda och planerade aktiviteter är viktiga bidrag till det samlade arbetet med politikområdet. Boverket har utifrån myndigheternas redovisningar identifierat fem centrala förutsättningar för det framtida arbetet:

- Viktigt att förstå myndighetens förutsättningar.
- Kontinuitet, samsyn och styrning behövs.
- Tydliga mål ger drivkraft.
- Jämbördig och medveten samverkan är en framgångsfaktor.
- Kunskap och kompetens är en grundförutsättning.

Det är ett gemensamt ansvar för berörda aktörer att ta hand om de reflektioner som lyfts fram i denna rapport, i syfte att bidra till att politiken får önskat genomslag. För att driva politikområdet framåt bör även de av myndigheterna i redovisningarna framförda åtgärder beaktas.

Viktigt att förstå myndighetens förutsättningar

Arbetet med politikområdet har kommit olika långt

Myndigheterna har kommit olika långt i sitt arbete med politikområdet för gestaltad livsmiljö, och därmed även i sin förståelse för politikens innehåll och koppling till den egna verksamheten. Några ser årets regeringsuppdrag som en start för myndighetens arbete med frågorna, medan andra ser tydliga kopplingar till den första generationens arkitekturpolitik³ och den verksamhet som myndigheten har bedrivit sedan dess.

Oavsett i vilket skede arbetet befinner sig lyfter myndigheterna fram värdet av att genom regeringsuppdraget ha fått arbeta med gestaltad livsmiljö. Regeringsuppdraget har varit ett sätt att lyfta frågan internt, exempelvis genom grupparbeten, föredragningar, enkäter och diskussioner, samtidigt som det har bidragit till att ge fler anställda en introduktion till

³ "Framtidsformer Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design" (proposition 1997/98:117).

politiken. Oavsett tillvägagångssätt har samtliga myndigheter involverat flera medarbetare, enheter och/eller avdelningar i arbetet. I vissa fall har hela myndigheten berörts, i andra fall de som särskilt arbetar med politikområdet. Boverket anser att det är centralt att frågor kopplat till gestaltad livsmiljö genomsyrar respektive verksamhet och att arbetet även internt hanteras av en mängd olika kompetenser.

Olika ingångar till begreppet gestaltad livsmiljö

Det kan konstateras att myndigheterna gör mer än vad många av dem trodde: att följa upp verksamheter på detta sätt är i mycket en ögonöppnare. På vilket sätt myndigheterna närmar sig begreppet gestaltad livsmiljö varierar, vilket delvis hänger samman med respektive myndighets uppdrag. Flera gör dock en koppling till sitt kulturmiljöarbete och de kulturmiljöstrategier⁴ som flera av dem tagit fram.

Begreppet gestaltad livsmiljö är ännu inte etablerat på flera av myndigheterna och några ser svårigheter i att koppla begreppet till pågående verksamhet. Arbetet med regeringsuppdraget har i flera fall medfört att myndigheten förstått att de redan arbetar med gestaltad livsmiljö, men använder andra begrepp. Samtliga myndigheter ser att de har en roll i det statliga arbetet med politikområdet, även de som inledningsvis inte trodde det. Betydelsen av att politikområdet berör såväl planering som nybyggnad och förvaltning lyfts tydligt fram, så även att myndigheternas arbete i detta inte bara rör bebyggelse av olika slag utan även skog, parker och andra landskapstyper. Flera pekar på att det är avgörande att tydligare hävda kvalitetsaspekter i pågående omfattande investeringar i infrastruktur och bebyggelse om samhället ska utvecklas i linje med politikens mål. Boverket ser att oavsett ingång till begreppet behöver myndigheternas arbete med gestaltad livsmiljö tydligt kopplas till deras kärnuppdrag och relatera till den förväntan, de behov och krav som ställs på verksamheten i stort.

Kontinuitet, samsyn och styrning behövs

Styrning av myndigheterna

Det är Boverkets samlade bild att myndigheternas ansvar för att arbeta med politikområdet för gestaltad livsmiljö behöver konkretiseras om det ska kunna integreras i verksamheterna. Uppdragen behöver vila på en för

⁴ Uppdrag till Naturvårdsverket, Havs- och vattenmyndigheten, Boverket, Statens jordbruksverk, Skogsstyrelsen, Trafikverket, Tillväxtverket, Sveriges geologiska undersökning, Statens fastighetsverk och Fortifikationsverket att utarbeta vägledande strategier för kulturmiljöfrågor (Ku2017/01563/KL).

staten gemensam vilja och delad tolkning av politiken, vilket förutsätter en tydlig styrning, något som samtidigt kan minimera risken för statliga intressekonflikter. Myndigheterna efterlyser från uppdragsgivarens sida bland annat förtydligande gällande tolkning av politikområdet, specifika förväntningar på myndigheternas verksamheter, stöd gällande kunskap och resurser samt ett tydligt politiskt uppdrag att prioritera gestaltad livsmiljö brett i respektive verksamhet.

Boverket kan konstatera att i flera av de sex myndighetsinstruktionerna nämns de trafikpolitiska målen och miljömålssystemet, men att koppling till såväl politikområdet för gestaltad livsmiljö som de kulturmiljöpolitiska målen genomgående saknas. Det framgår också i flera av myndigheternas instruktioner att verksamheten ska uppnå en god resurshushållning och hög kostnadseffektivitet. Flera av myndigheterna har i sina regleringsbrev direktiv som kopplar till exempelvis klimatomställningen och att verka för minskad klimatpåverkan. Boverket anser att denna ensidiga hantering av ett byggande och förvaltande uppdrag är olyckligt då dessa myndigheters verksamhet har stor fysisk påverkan. Tillsammans bedriver myndigheterna en avsevärd nybyggnad, även större infrastrukturprojekt som påverkar landskapsbilden, samtidigt som de förvaltar mycket höga kulturhistoriska och arkitektoniska värden. För att främja den statliga förebildligheten bör myndigheternas respektive uppdrag därför tydligare uppmärksamma kvalitetsaspekter på ett mer mångfacetterat sätt. Det bör noteras att det finns andra statliga beställare av bebyggd miljö som påverkar förutsättningarna för de av denna redovisning berörda myndigheter.

Ur redovisningarna framgår en önskan om ökad tydlighet från regering och berörda departement gällande både kopplingen mellan gestaltad livsmiljöpolitikens mål och myndighetens övriga uppdrag samt om myndigheternas ansvar i relation till övriga aktörer i gestaltandet av våra gemensamma livsmiljöer. Boverket vill betona att det hos uppdragsgivaren måste finnas en förståelse för att myndigheterna har kommit olika långt i sitt arbete med att driva gestaltungsfrågorna.

Samtliga myndigheter lyfter fram finansiering som ett centralt sätt för uppdragsgivaren att styra myndigheternas verksamhet. Problematik nämns med exempelvis ettåriga budgetar, begränsande finansieringsmodeller, begränsade medel till så kallade bidragsfastigheter, fördyrande förvaltningskostnader för otillgängligt lokaliserad bebyggelse och avsaknad av anslagsfinansiering för vård och underhåll av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Möjligheten att verka i enlighet med politikområdets mål försvåras även när ekonomiska övervägande förväntas få företräde,

exempelvis vid viktning av hyresgästers betalningsförmåga och när samhällsekonomiska kalkyler görs. Bland annat en stabil fastighetsportfölj och långa hyresgästrelationer lyfts fram som framgångsfaktorer. Så även korrekt sätta projektramar, väl underbyggda beslutsunderlag och kostnadsbedömningar som i ett tidigt skede tar höjd också för det icke beskrivna.

Samtliga myndigheter anger att de inte har haft egna regeringsuppdrag kopplade till politikområdet för gestaltad livsmiljö.⁵ Ett antal av dem har dock deltagit i Statens konstråds uppdrag⁶ om hur bild- eller formkonstnärlig gestaltning kan integreras när staten bygger. Boverket gör bedömningen att Statens konstråds regeringsuppdrag har varit framgångsrikt då flera av myndigheterna, även de som inte deltagit, lyfter fram konstnärlig gestaltning som ett viktigt redskap. Att arbeta gemensamt med ett regeringsuppdrag kan alltså inte bara öka kunskap och medvetenhet inom berörda myndigheter, utan även sprida detta till andra.

Kontinuitet och långsiktighet är en förutsättning

Kontinuitet och långsiktighet behövs för att myndigheterna framgångsrikt ska kunna implementera politikområdet i sina verksamheter. Att därigenom skapa förståelse och engagemang för frågorna är centralt, risken är annars att omställningskraften på sikt dör ut, så som skedde några år efter att ”Framtidsformer” hade antagits.

Att uppdragsgivaren har en långsiktig ambition gällande den helhetssyn som genomsyrar politikområdet för gestaltad livsmiljö är väsentligt för att möta dagens stora utmaningar i exempelvis tillgång på energi, kommunikationer och bebyggelse kopplad till vårt försvar samt ett hållbart förvaltande av kulturvärden. Boverket anser därför att om staten ska vara förebildlig i sitt byggande och förvaltande krävs tydliga och långsiktiga syften med styrningen av myndigheterna, både vad gäller instruktioner, uppdrag och finansiering. Detsamma gäller för gemensamma uppdrag, där även jämbördiga villkor och tydlighet i mandat är viktiga förutsättningar för en framgångsrik samverkan. Att hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden gynnas även av en långsiktighet i förvaltningen av fastigheter i statlig ägo.

⁵ Fortifikationsverket anger att myndigheten före år 2019 i sitt regleringsbrev haft i uppdrag att verka för de nationella arkitektur-, form- och designpolitiska målen.

⁶ Uppdrag till Statens konstråd om hur bild- eller formkonstnärlig gestaltning kan integreras när staten bygger (Ku2018/01350/KO).

Myndigheternas styrning

De myndigheter som anger att de aktivt arbetar med frågor kopplade till politikområdet för gestaltad livsmiljö gör detta bland annat genom olika styrdokument såsom strategier, kvalitetsprogram, vårdprogram, projekteringsanvisningar, policys och riktlinjer. Andra verktyg som nämns är exempelvis val av entreprenadform, styrning av konsulter och säkerställande av kvalitet i upphandling. I enstaka fall finns interna mål för delar av politikområdet. Flertalet anger ett behov av att uppdatera befintliga dokument utifrån politikområdets mål och intentioner. De som ännu inte har tagit fram styrande dokument lyfter fram vikten av detta nu görs.

För att kunna nå längre i arbetet med det nationella målet för gestaltad livsmiljö anser Boverket att det är avgörande att på myndigheterna skapa kulturförändringar, stärkt kunskap och breddad kompetens. Arbete behöver också göras kopplat till övergripande målformuleringar och uppföljning av genomförda projekt. Men om inte förståelsen varför de värden som politiken står för är viktiga, kommer dessa insatser inte att räcka.

Tydliga mål ger drivkraft

Preciserade mål för ökat genomslag

Flera myndigheter framför att preciseringen som handlar om förebildligt agerande upplevs som vagt formulerad samt att det råder begrepps- och ansvarsförvirring kring vad ett förebildligt agerande innebär. Vidare att det har varit svårt att hitta en systematik gällande vilka delar av myndigheternas arbete som kan anses vara förebildliga samt att beskriva effekterna av detta. En annan stor utmaning är att förebildlighet på policynivå även behöver realiseras genom hela planerings-, byggnads- och förvaltningsskedet.

Boverket delar uppfattningen att en konkret tolkning av såväl förebildligheten som andra delar av målet är en förutsättning för ett framgångsrikt arbete. Utan tydligare avgränsningar är det svårt för berörda parter att agera och identifiera de utvecklingsbehov och prioriteringar som behövs för att komma närmare ett uppfyllande av målet. Boverket anser även, i likhet med flera av myndigheterna, att en systematisk uppföljning av politikområdets fulla bredd vore till nytta.

Att hantera och förstå målkonflikter

Flera av myndigheterna lyfter betydelsen av att på samtliga samhällsnivåer förstå och hantera målkonflikter. Ur redovisningarna framgår också att det finns utmaningar för myndigheterna i att driva arbete inom sitt övergripande verksamhetsområde och samtidigt leva upp till målet för

gestaltad livsmiljö. Det krävs reformer gällande hur myndigheterna ska prioritera i olika målkonflikter samt hur de är organiserade och finansierade för att i samtliga processer och projekt kunna verka i linje med målet. Det är strategiskt viktigt att få frågor om gestaltad livsmiljö att bli ett gemensamt ansvar för respektive myndighet, tydligt kopplat till och likställt med andra för organisationen styrande mål, så att det inte blir upp till enskilda projekt eller avdelningar att ta ställning.

Det är Boverkets tolkning att även den så kallade målträngseln som finns på statlig nivå i vissa fall succesivt har osynliggjort det statliga ansvaret för den första generationens arkitektur-, form- och designpolitik. Den satsning som under senare år har skett i samband med ”Politik för gestaltad livsmiljö” kan bidra till att förbättra detta, men det är då viktigt att öka förståelsen för vad det uppdaterade politikområdet medför för de enskilda aktörerna.

Jämbördig och medveten samverkan är en framgångsfaktor

Samverkan med andra myndigheter

Samtliga myndigheter fick i samband med handlingsprogrammet ”Framtidsformer” i uppdrag att bilda ett kvalitetsråd för att genom förbättrad samverkan utveckla den statliga byggherre- och förvaltarrollen, det så kallade Samverkansforum.⁷ Affärsverket svenska kraftnät, som årsskiftet 2019/2020 gick ur Samverkansforum, har på eget initiativ under år 2021 adjungerats till Samverkansforums nätverk för arkitektur och kulturmiljö. Övriga myndigheter har kontinuerligt deltagit i Samverkansforum. I syfte att synliggöra även kvalitetsaspekter har styrgruppen under våren 2021 uppdaterat Samverkansforums syfte, mål och vision.

Diskussioner om att knyta ytterligare aktörer till Samverkansforum har genom åren förts. Styrgruppen beslöt hösten 2019 att inte utöka medlemsantalet.⁸ Då Samverkansforums sammansättning hör samman med arbetet att öka den statliga förebildligheten ser Boverket ett värde i att Samverkansforum vid behov för dialog med Regeringskansliet i denna fråga. Så även gällande relationen mellan Samverkansforums arbete och politikområdet för gestaltad livsmiljö. Dialog behövs också kring eventuella

⁷ Prop. 2017/18:110 sidan 39.

⁸ Protokoll vid styrgruppsmöte 19, 2019-11-27.

frågor som uppdragsgivaren ser ett behov av att kraftsamla kring, inklusive särskilda uppdrag till Samverkansforums medlemmar.

Politikområdet för gestaltad livsmiljö är ett av flera politikområden som Samverkansforums medlemmar ska verka för. Målet för gestaltad livsmiljö kan genom sin helhetssyn och betoning på bland annat hållbarhet, kvalitet och förvaltning samt att staten ska agera fördomsligt vara ett verktyg för Samverkansforum att verka för flera politiska mål. Att det i ”Politik för gestaltad livsmiljö” efterfrågas och uppmuntras till fortsatt samverkan mellan statliga myndigheter och byggherrar är en viktig framgångsfaktor. För att samverkan ska bli prioriterad och få det resultat som efterfrågas behöver syftet med samverkan tydliggöras och resurser tilldelas i proportion till förväntan.

Samtliga myndigheter pekar på Samverkansforums stora betydelse för arbetet med den statliga förebildligheten. Behovet av att kunna diskutera angelägna frågor och informera varandra är stort och samtliga myndigheter lyfter här vikten av Samverkansforums olika nätverk. Många av myndigheterna föreslår gemensam kompetenshöjning genom exempelvis utbildningar, temadagar och konferenser, gärna utifrån politikens delpreciseringar. Flera ser ett stort behov av att utveckla beställarkompetensen och beställarrollen, något som med fördel görs i samverkan. Samverkansforum är även en kraftfull aktör för extern spridning av erfarenheter och lärande exempel.

Boverket ser det som avgörande inte bara att Samverkansforums nätverk är vitala och rätt bemannade, utan även att samverkan mellan nätverken, ledningsgruppen och styrgruppen fungerar väl. Det är viktigt att alla nätverk och grupper ser sin roll i helheten och tar sitt respektive ansvar för att driva relevanta frågor.

Flera myndigheter nämner i sina redovisningar även andra för området viktiga nationella och internationella samarbeten, exempelvis om statliga byggnadsminnen, konst, infrastruktur och tillgänglighet. Boverket vill betona betydelsen av att samverkan sker i flera parallella forum, anpassade efter de frågeställningar som ska behandlas. Detta givetvis utan att dubbelarbete uppstår.

Kunskap och kompetens är en grundförutsättning

Ökad intern kompetens

Det finns hos samtliga myndigheter en stor vilja att arbeta med frågor kopplade till politikområdet för gestaltad livsmiljö. De myndigheter som

hittills inte har arbetat aktivt eller medvetet med området ser årets uppdrag som en start. De understryker att ett framtida framgångsrikt internt arbete kräver ökad kunskap och tillgång på fler olika kompetenser samt ett systematiskt arbetssätt. De myndigheter som sedan tidigare arbetar med politikområdet framför att årets regeringsuppdrag har förstärkt den interna medvetenheten.

Flera myndigheter lyfter fram vikten av en kontinuerlig intern tillgång på hög kompetens och kunskap. Det finns tillika hos flera myndigheter ett stort behov av en ökad kompetens om såväl politikområdet som enskilda sakområden inom det. Ett par myndigheter har verksarkitekt respektive kulturarvsspecialist anställda, andra arbetar med ett flertal rådgivande specialister. Några arbetar med arkitekturråd och olika priser för att öka förståelsen internt. Boverket vill betona vikten av en kontinuerlig tillgång på en bred uppsättning av kompetenser för att täcka politikområdets spännvidd.

Några myndigheter genomför fortlöpande utbildningar, såväl mer teoretiska inom exempelvis kulturmiljö, gestaltning och arkitektur som praktiska kopplade till olika material och metoder. Det varierar om utbildningarna är riktade mot en speciell grupp anställda och kontrakterade konsulter eller öppna för alla. Inom Samverkansforum har information om relevanta utbildningar delats och det finns också tankar om att tillgängliggöra interna utbildningar.

Ökad extern kompetens

Merparten arbetar aktivt med att externt öka kunskapen om frågor som kopplar till politikområdet. Åtgärder som nämns är bland annat besöksmålsutveckling genom ökad tillgänglighet och mer information på plats, att sprida goda exempel på webben och i olika tryckta format samt att genomföra kunskapshöjande insatser så som utbildningar och konferenser. Ett antal myndigheter delar ut priser och stipendier. Att öka kunskapen externt handlar också om att höja hyresgästers förståelse för och uppskattning av kulturhistoriska och arkitektoniska värden. Åtgärderna bidrar till att god gestaltning betraktas som ett självklart mål vid byggande och förvaltning.

Myndigheternas redovisningar

Nedan presenteras sammanfattningarna ut de rapporter som Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, Statens fastighetsverk, Trafikverket och Affärsverket svenska kraftnät inom regeringsuppdraget har lämnat till Boverket.

Fortifikationsverket

Det moderna arkitekturarbetet inom FORTV har sitt ursprung i riksdagens beslut 1999 om arkitekturpolitik, "Framtidsformer". 2018 antog riksdagen regeringens proposition om nya arkitekturpolitiska mål, benämnd "Gestaltad livsmiljö". För FORTV innebär de nya målen ett fortsatt arbete utifrån den grund som lades i "Framtidsformer". Återrapporteringen till regeringen har dock blivit mer aktiv.

I ett styrande dokument "FORTV arbete med arkitektur" regleras FORTV arbete med arkitektur- och gestaltungsfrågor. Dokumentet är indelat i fyra delar:

- Allmän del som tar upp ansvaret för arkitekturfrågorna. Arkitektur-aspekten skall beaktas såväl i byggprojekt som i förvaltningen.
- FORTV arkitekturpolicy.
- Arkitekturrådet och dess verksamhet.
- Arkitekturpriset.

I det styrande dokumentet regleras också delar av verksarkitektens arbete. Förutom den tillsyns- och rådgivningsroll i arkitekturfrågor som beskrivs i inledningen av det styrande dokumentet medverkar verksarkitekten i olika planeringsfrågor som berör den fysiska miljön. Utöver det arbetar verksarkitekten med flera andra frågor som berör arkitekturområdet, exempelvis konstnärlig utsmyckning och kontakter med Statens Konstråd. Andra områden är samverkan med andra myndigheter såsom exempelvis Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare och Boverket.

I en processgenomlysning inom FORTV har, till följd av den kraftigt ökande projektvolymen, befintliga processer för styrning och genomförande av byggande och förvärv setts över. Detta avser bland annat samverkan internt mellan kompetenser (förvaltning, arkitekt, miljö, upphandling mm.), samt prioritering av arkitekturfrågor.

I det fortsatta arbetet för att bidra till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken ingår bland annat:

- Ramavtal med arkitekter m fl närliggande konsultkompetenser för utredningsuppdrag i tidiga skeden.
- Parallella arkitektuppdrag för strategiska projekt.
- Metodstöd för hur upp till en procent av budgeten för ett byggprojekt, vid nybyggnad, om- eller tillbyggnad, kan avsättas till bild- eller formkonstnärlig gestaltning när staten bygger.
- Implementering av projekteringsanvisningar som syftar till att minska energianvändningen, miljöpåverkan och klimatpåverkan.

Naturvårdsverket

Naturvårdsverket fick i regleringsbrevet för 2021 i uppdrag att delta och svara på hur myndigheten arbetar inom politikområdet gestaltad livsmiljö och det mål som riksdagen antog 2018 med delprecisioner. Rapporten ska redovisas till Boverket som är samordnare av uppdraget den 30 september 2021.

Nuläge, genomförda och pågående arbeten

Naturvårdsverket har i rapporten utgått ifrån sin roll som statlig förvaltare, fastighetsägare och byggherre samt utifrån politikområdets mål och delprecision med fokus på förvaltning av kulturhistoriska natur- och kulturvärden, tillgängliggörande av natur och kulturmiljöer, naturum och Sveriges nationalparker (entréer, identitet och varumärket).

Naturvårdsverket är fastighetsförvaltande myndighet enligt förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter och fastighetsägare till ca 3 500 fastigheter främst inom naturreservat och nationalparker. Förvaltningen utför skötsel, underhållsåtgärder och investeringar utifrån beslutade föreskrifter, skötselplan och investeringsplan.

I Naturvårdsverkets fastighetsbestånd i naturreservat och nationalparker förekommer det både fornminnen, spår efter mänsklig påverkan i form av det biologiska kulturarvet samt bebyggelsemiljöer med höga kulturhistoriska värden som tex. sju statliga byggnadsminnen. Naturvårdsverket tog år 2020 fram en strategi för det framtida kulturmiljöarbetet efter att ha deltagit i ett regeringsuppdrag som redovisades år 2019.

Ett viktigt och prioriterat arbetsområde för Naturvårdsverket är att arbeta med tillgängliggörande av naturreservat och nationalparker. Ett arbete som riktar sig till alla oavsett ålder, bakgrund och funktionsnedsättningar.

Som statlig myndighet har Naturvårdsverket ett särskilt utpekat ansvar tillsammans med andra statliga myndigheter. År 2013 tog Naturvårdsverket tillsammans med Riksantikvarieämbetet och Handisam (idag myndigheten för delaktighet) fram en handbok Tillgängliga natur och kulturområden och vid årsskiftet 2019/2020 lanserades även en kompletterande webbutbildning. Tillgängliggörandet är idag en viktig och naturlig del i planering och utföring av arbetet för ökat friluftsliv.

Naturvårdsverket som byggherre och fastighetsförvaltare arbetar med arkitektur och gestaltungsfrågor främst vid uppförande av nyanläggningar som tex. nya naturum och entréer till Sveriges nationalparker. I våra riktlinjer hittar beställaren stöd i vilka kärnvärden Naturvårdsverket har bl.a. att naturum som offentlig anläggning ska ha höga ambitioner och vara ett föredöme när det gäller kvalitet och berika den befintliga miljön. För Sveriges nationalparker är ledorden/kärnvärdena hög kvalitet, funktionalitet och hållbarhet.

Design och form arbetar Naturvårdsverket främst med kopplat till Naturvårdsverkets grafiska profil, men också vid införandet av den visuella identiteten och varumärket Sveriges nationalparker. För den visuella identiteten och varumärket Sveriges nationalparker är ledorden/kärnvärdena naturupplevelse, kvalitet och kunskap.

Samverkan

Naturvårdsverket samverkan avseende gestaltungsfrågor är främst med andra statliga myndigheter genom Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare där vi aktivt deltar i nätverket Arkitektur och kulturmiljö.

Naturvårdsverket deltar även på samverkansmöten om statliga byggnadsminnen, där Riksantikvarieämbetet är sammankallande.

Utmaningar och behov

Naturvårdsverket fastighetsförvaltning finansieras via 1:3 anslaget för åtgärder av värdefull natur, och har ettåriga budgetar för skötsel, drift och underhåll. Ettåriga budgetar ställer höga krav på en flexibel organisation som kan planera och omstrukturera utifrån ändrad budget och är en stor utmaning för Naturvårdsverkets uppdragstagare.

En utmaning som Naturvårdsverket har är att våra byggnader (förutom naturum) nyttjas i en väldigt liten grad. Att nyttjandegraden är låg har delvis med byggnadernas tekniska standard att göra men också hur pass tillgängliga eller väderutsatta det är. Många byggnader ligger på geografiska platser som påverkas hårt av väder och vind och det olika

årstidernas växlingar. I en stor del av byggnadsbeståndet saknas även moderna faciliteter som kommunalt vatten och avlopp samt ibland elförsörjning. Att hitta användningsområde eller att få dessa objekt uthyrda är en utmaning och ett tidskrävande arbete. Att byggnaderna nyttjas i låg uträckning ökar också behovet av tillsyn och skapar ett tätare underhållsbehov och större slitage.

Att vara beställare på uppdrag av Naturvårdsverket ställer väldigt olika typer av krav på både kompetens och erfarenhet. Naturvårdsverket har idag till sitt förfogande olika typer av vägledningar som stöd i beställarrollen men det svåra är att bygga upp en erfaren och kunskapsbaserad beställarorganisation. Naturvårdsverket ser ett stort behov av att utveckla beställarkompetensen och beställarrollen och att samverka med andra större beställarorganisationer för att få ökad kunskap.

En utmaning som Naturvårdsverket har är att vi förvaltar skyddad natur som ofta ligger otillgängligt till långt bort från lokala färdmedel och infrastruktur. Lokaliseringarna kräver fler och mera aktiva samarbeten med kommuner, regioner och lokala aktörer för att fånga upp fler målgrupper som tex. barn och ungdomar, och socioekonomiska svaga grupper.

Naturvårdsverket har vid ett fåtal förvaltningsobjekt och fastigheter haft utmaningar där kultur- och naturvärdena inte går att förena och forskrifter och skötselåtgärder strider mot kulturmiljöns bevarandekrav. Behoven av att göra åtgärder för att kunna genomföra skötselåtgärder har stridit och inskränkt den befintliga kulturmiljön och värden och intressen har stått mot varandra.

Framtida arbete

Flertalet av de vägledningar, riktlinjer och handböcker som är gjorda av Naturvårdsverket och som berörs av politikområdet för gestaltad livsmiljö framställdes innan politikområdets mål antogs 2018. Begreppet gestaltad livsmiljö saknas därför.

Naturvårdsverket ser behov av att komplettera och utveckla vägledningen för viss fastighetsförvaltning. Vägledningen kommer att kompletteras med ett flertal nya avsnitt bl.a. med upphandlingskriterier för konsulttjänster och entreprenader, nytt avsnitt om hur uppdragstagare ska utföra förvaltningsuppdraget med god kunskap om kulturhistoriska värden samt hur förvaltningsplanerna ska upprättas som inkluderar de kulturhistoriska värdena.

Naturvårdsverket ser behov av att i vår vägledning för viss fastighetsförvaltning utökar vägledningen med ett avsnitt om politikområdet gestaltad

livsmiljö och delprecisionen för arkitektur, form och design. Åtgärden skulle öka kunskapen hos uppdragstagarna och föra in begreppet i vårt arbetssätt.

Naturvårdsverket har även som mål att under det kommande två åren upprätta vårdprogram för det sju statliga byggnadsminnena. Torpet Rågskär har startat som ett pilotprojekt och vårdprogrammet kommer att färdigställas och beslutas under 2021.

Sjöfartsverket

Sjöfartsverket närmar sig de nationella målen för arkitektur-, form- och designpolitik med försiktighet, då myndigheten inte tidigare haft uttalade mål och uppdrag inom området. Flera andra myndigheter har tidigare haft uppdrag att arbeta in en kulturmiljöstrategi i sin verksamhet, men Sjöfartsverket har inte tidigare omfattats av liknande uppdrag.

Sjöfartsverket äger i dagsläget cirka 150 byggnader som är byggnadsminnesmärkta, fördelade på 38 fastigheter. Vid arbete med dessa byggnader följer Sjöfartsverket plan – och bygglagen och har sedan 2018 ingått i en överenskommelse med Riksantikvarieämbetet för att börja behandla de statliga byggnadsminnena i enlighet med förordningen för statliga byggnadsminnen. Arbete har påbörjats med att ta fram vårdprogram för byggnadsminnena.

Det finns en stor vilja inom verket att fortsätta det nu påbörjade arbetet med gestaltande livsmiljöer. Sjöfartsverket ser dock ett behov av ökad intern kunskap och mer systematiskt arbete med dessa frågor.

Genom framtagande av vårdprogram för de statliga byggnadsminnena, kommer Sjöfartsverket få ökad kunskap och medvetenhet gällande drift och underhåll av dessa, men sannolikt också ett ökat behov av resurser i form av ekonomiska medel och kompetens.

Sjöfartsverket behov av de egna fastigheterna omfattar endast möjligheten att säkerställa navigation för framförallt handelssjöfarten. Det kan i många fall endast röra sig om ett behov av att ha ett fyrljus etablerat på platsen. Att i övrigt underhålla och förvalta byggnadsminnen är mycket kostnadsdrivande för Sjöfartsverket och står inte i relation till myndighetens uppdrag. Vidare saknas anslagsfinansiering för underhåll och förvaltning av dessa.

Statens fastighetsverk

Statens fastighetsverk fick i sitt regleringsbrev 2021 i uppdrag att redogöra för hur myndigheten har verkat och avser verka förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer samt hur SFV bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form och designpolitiken. Redovisningen belyser också hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor och hur detta arbete kan utvecklas. Även förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan ingår i rapporteringen.

Uppdraget har utförts i samverkan med Boverket och de andra myndigheter som haft motsvarande uppdrag, det vill säga Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, Svenska kraftnät och Trafikverket.

Rapporten belyser huvudsakligen vad SFV redan gör för att bidra till väl gestaltade livsmiljöer men även utmaningar, hinder och fortsatt arbete ingår.

I korthet kan konstateras att

- SFV har goda förutsättningar att bidra till hållbara omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer genom en organisation som är uppbyggd för att förvalta och utveckla miljöer med stora kulturhistoriska och arkitektoniska värden.
- Långsiktighet i förvaltningen underlättar ambitionen att hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden.
- Hög kunskaps- och kompetensnivå inom organisationen säkrar förmågan att uppnå hög kvalitet.
- Regeringsuppdraget leder till ökade förväntningar, SFVs ambition är att göra samtliga aspekter i Politiken för gestaltad livsmiljö väl kända och integrerade i verksamheten. Genom att många blir bärare av betydelsen av väl gestaltade livsmiljöer skapas förutsättningar för goda resultat.

Arbetsmetod och organisation för god gestaltning

SFV arbetar sedan länge med gestaltungs- och kulturmiljöfrågor i förvaltning och projekt. Genom sitt uppdrag har SFV goda förutsättningar för långsiktigt tänkande och agerande när byggnader och anläggningar ska förändras. Till det bidrar fastighetsportföljens stabilitet samt långa hyresgästrelationer.

Genom hög kunskaps- och kompetensnivå inom organisationen säkras tillvaratagandet av befintliga kvaliteter och förmågan att uppnå god byggd kvalitet.

För att säkerställa god kvalitet vid gestaltning av livsmiljöer görs upphandlingar av konsulter och entreprenörer med kvalitetskriterier. Som exempel på detta kan nämnas Hus- och slottsarkitekter som SFV anlitar för att säkerställa god gestaltning och kontinuitet vid förvaltning av de mest känsliga miljöerna.

Det gemensamma kulturarvet har stor betydelse för såväl enskilda individer som samhället i stort. Genom att göra kulturarvet tillgängligt bidrar SFV till att skapa delaktighet, livskvalitet och en känsla av sammanhang.

SFV styr för god gestaltning genom bland annat projekteringsanvisningar och vårdprogram. Grundläggande princip är att nya värden skapas genom tillägg med en kvalitet som motsvarar den befintliga och som samverkar med anläggningens karaktär.

Förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan

Rapporten omfattar även förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan avgränsat till området Gestaltad livsmiljö. SFV visar med sitt arbete att det går att åstadkomma miljöer med höga värden utan att bygga nytt. Genom återanvändning och utveckling av redan byggda miljöer sparas resurser och därigenom minskar klimatpåverkan. SFV bedriver aktivt arbete för minskad energianvändning och styrning mot minskad klimatpåverkan i renoverings- och byggprojekt. Det finns stor potential att arbeta med övergripande effektivisering bland annat genom mer enhetliga och robusta system.

Genom god landskapsvård och hållbart skogsbruk bidrar SFV till minskad klimatpåverkan, ökad biologisk mångfald och utvecklade ekosystemtjänster. Några exempel är alléer, parker, återskapade våtmarker och utökade ängsmarker. Medvetet omhändertagande av den gröna miljön bidrar till rika upplevelser för människan.

Extern samverkan

Samverkan bidrar till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor. Några väsentliga aktörer som SFV samverkar med är: Riksantikvarieämbetet, Statens konstråd, medlemmar i Samverkansforum för statliga byggherrar samt en mängd hyresgäster.

SFV svarar årligen på en mängd remisser från kommuner, regioner och myndigheter. Genom väl beredda remissvar är SFV en väsentlig aktör i utvecklingen och gestaltningen av samhället.

Kunskapsspridning internt och externt

Inom SFV sprids kontinuerligt kunskap om hur estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden kan tas till vara och utvecklas. Exempel på detta är: Kulturmiljöutbildning för anställda, vårdprogram och flera styrande dokument.

SFV arbetar aktivt för att sprida kunskap om och öka intresset för god gestaltning. Tillgängliga besöksmål liksom hela stadsmiljöer ger många människor möjlighet att möta och förstå betydelsen av god gestaltning. Övriga exempel på extern kunskapsspridning är: tidningen Kulturvärden, den externa webbplatsen, projekteringsanvisningar samt kunskapsunderlag om material och metoder.

Utmaningar, hinder och behov

Det finns utmaningar som måste hanteras för att målen i arkitekturpolitiken ska kunna nås. Bland annat behövs en bättre balans än i nuläget mellan myndighetens uppdrag och resurser, framför allt i det bestånd som utgörs av bidragsfastigheter.

Klimatförändringarna, den tekniska och digitala utvecklingen samt ett förändrat säkerhetsläge bidrar till nya behov som behöver tillgodoses i en allt snabbare takt. Det i sin tur ställer krav på bättre beredskap, förändrade arbetssätt och kompetensförsörjning för att kunna hantera utmaningarna.

Möjligheterna att verka i enlighet med arkitekturpolitiken försvåras när ekonomiska överväganden förväntas få företräde. Exempelvis i samband med att SFV söker nya hyresgäster viktas ibland betalningsförmåga högre än förståelse för och uppskattning av kulturhistoriska och arkitektoniska värden.

Vid hyresgästanpassningar ställs idag höga krav på arbetsmiljö, komfort, säkerhet, klimat, tillgänglighet med mera. Detta innebär utmaningar och komplexa avvägningar i relation till kulturmiljövärden och öppenhet.

Fortsatt arbete och utvecklingsinsatser

SFV har potential att ytterligare förtydliga övergripande målsättningar och ambitioner avseende arbetet med Gestaltad livsmiljö. SFV ska även fortsättningsvis vara en förebildlig aktör som utvidgar gränser inom

offentligt byggande. Genom att många fler blir bärare av betydelsen av väl gestaltade livsmiljöer skapas förutsättningar för goda resultat.

En fortsatt hög medvetenhet om hur bruket av fastigheterna påverkar människors livsmiljö är centralt för att SFV ska kunna bidra till social hållbarhet och att göra fastigheterna attraktiva och fysiskt tillgängliga i enlighet med myndighetens verksamhetsstrategi.

SFV kommer att utveckla sitt ansvarstagande för en god gestaltad livsmiljö genom samverkan och utbildningsinsatser i syfte att stärka kunskap om innebörden i arkitekturpolitiken. En hög medvetenhet om värdet av kunskap inom områdena kulturmiljö och gestaltning på alla nivåer inom organisationen är avgörande förutsättningar.

Samarbetet med Statens konstråd kring konstnärlig gestaltning kommer att stärkas.

SFV:s målsättning är att nya funktioner i framtiden ska ge så liten klimatpåverkan som möjligt. Medveten styrning för minskad energianvändning genom enhetliga system och genom att frågorna behandlas systematiskt i hela processen.

Trafikverket

Trafikverket välkomnar att politikområdet gestaltad livsmiljö introducerar ett skifte från objekt till livsmiljö. Därmed förtydligas att ett lyckat gestaltungsarbete bygger på processförståelse och samverkan för att slutresultatet ska kunna bidra till att nå samhällets gemensamma mål för en hållbar utveckling. Kombinerat med det uttalade budskapet att politiken inte bara handlar om nyproduktion utan minst lika mycket om förvaltning och utveckling av den befintliga livsmiljön förtydligas ytterligare att politiken inte är en branschfråga utan en samhällsutvecklingsfråga. Trafikverket menar att detta perspektiv underlättar för myndigheten att hitta sin ingång till politikområdet.

Efter snart fyra års arbete med politik för gestaltad livsmiljö kan Trafikverket konstatera att verksamheten i vissa delar arbetar i linje med politikens mål, men i andra har fortsatta utmaningar och behov av stöd för att komma vidare.

Genomfört och pågående arbete

Trafikverkets verksamhet är bred och omfattar stora delar av transportsystemet i Sverige. Därför sker också arbetet med politik för gestaltad livsmiljö på flera olika nivåer i myndighetens organisation. På strategisk nivå finns nyckeldokument såsom Kulturmiljöstrategin (2020) och

Arkitekturstrategin (2021) samt 19 långsiktiga mål som preciserar Trafikverkets ansvar utifrån Målbild 2030 (2020). Dessa nyckeldokument är nyligen antagna men bygger vidare på det samhällsutvecklingsarbete som bedrivits på Trafikverket sedan lång tid tillbaka.

För att kunna arbeta likvärdigt med implementeringen av strategidokumenten i hela Trafikverkets organisation har gemensamma metoder och verktyg utvecklats. På samma sätt har ett stort antal stödjande dokument i form av styrdokument och vägledningar tagits fram eller uppdaterats för att stödja gestaltungsarbetet i myndighetens olika delar. Rapporten presenterar exempel på genomförda och planerade projekt, upphandlingsmetoder och samverkansprojekt som illustrerar Trafikverkets arbete inom politikområdet gestaltad livsmiljö.

För att framgångsrikt kunna arbeta utifrån metodbeskrivningar och vägledningar måste arkitekturkompetens finnas tillgängligt i alla skeden i arbetet med att implementera de övergripande strategierna. Trafikverket arbetar därför kontinuerligt med utbildningsinsatser och organisationsförändringar. Ambitionen är att nå en generell kunskapshöjning om arkitektur och gestaltungsarbete inom hela myndigheten, med specifikt fokus på arkitektur i infrastrukturmiljöer.

Fortsatt arbete

Trafikverkets Handlingsprogram för arkitektur hanterar en stor del av Trafikverkets strategiska utmaningar inom politikområdet gestaltad livsmiljö. Handlingsprogrammet syftar till att svara upp mot de behov, brister, möjligheter och hinder som Trafikverket identifierat inom området arkitektur. Aktuella frågor som Trafikverket planerar att arbeta med framåt är samlade i följande inriktningsområden: Förvaltning och implementering av Trafikverkets arkitekturstrategi, Förbättrade arbetssätt, Stärkt kompetens och kunskap, Utvärdering av arkitektonisk kvalitet, Kommunikation av god arkitektur och Offentlig konst i trafikmiljö.

Extern samverkan

Trafikverket samverkar kontinuerligt med andra statliga byggherrar och fastighetsägare på projektnivå där detta bedöms relevant för det specifika projektet. På strategisk nivå sker samverkan främst genom Samverkansforum för statliga byggherrar, men Trafikverket är också medlem i Rådet för hållbara städer och samverkar med länsstyrelsernas Kulturmiljöforum. Denna rapport listar några av de punkter som Trafikverket har påbörjat eller ämnar påbörja erfarenhetsutbyte kring inom Samverkansforum för statliga byggherrar, men lyfter också behovet av holistiska perspektiv inför framtida myndighetssamverkan.

Trafikverkets bidrag till det nationella målet för gestaltad livsmiljö

Trafikverket har kommit olika långt med att uppfylla politikens fem preciseringar och upplever också vägen framåt till måluppfyllelse är olika lätt att identifiera i nuläget. Preciseringarna som handlar om kunskaps-spridning samt samarbete och samverkan hanteras främst på strategisk nivå inom Trafikverket. Det är inom dessa preciseringar myndigheten kommit längst. Preciseringarna Hållbarhet och kvalitet underställs inte kortsiktiga ekonomiska överväganden, Estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas samt Miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla upplevs avgörande men kräver reformer gällande hur Trafikverket ska prioritera i olika målkonflikter samt hur myndigheten är organiserad och finansierad för att få genomslag i processer och projekt. Den sista preciseringen, Det offentliga agerar förebildligt, anses principiellt som en självklarhet inom Trafikverket, men kopplat till politiken för gestaltad livsmiljö upplevs den svår att både implementera och följa upp på grund av upplevd vaghet runt begreppen inom politikområdet.

Trafikverket hoppas att arbetet inom Handlingsprogram för arkitektur ska kunna stärka Trafikverkets bidrag framåt, men ser också behov av ett förtydligande från avsändarna av det politiska uppdraget i syfte att accelerera myndighetens arbete i linje med gestaltad livsmiljö.

Utmaningar, hinder och behov i genomförandet

Med referens till måluppfyllnaden hittills avslutas denna rapport med en beskrivning av vilka utmaningar och hinder för att arbeta i linje med politiken som Trafikverket ser idag samt ett antal förslag på förbättringar av förutsättningarna som myndigheten skulle vilja utveckla vidare internt och i samverkan med Boverket och andra statliga aktörer. Trafikverket lyfter behovet av att tydliggöra och följa upp ansvaret för att genomföra gestaltad livsmiljö, behovet av en ökad förståelse och kunskap kring arkitektur och gestaltad livsmiljö samt behovet av att synliggöra och hantera målkonflikter mellan politik för gestaltad livsmiljö och andra politiska uppdrag som myndigheten har att förhålla sig till.

Affärsverket svenska kraftnät

Utmaningar och behov

En av Svenska kraftnäts stora utmaningar är framkomlighet, att finna sträckningar för ledningar och placeringar för stationer som är framkomliga ur alla perspektiv. Svenska kraftnäts uppdrag är egentligen inte en fråga om, vi ska dra fram en ledning, utan hur. Hållbar gestaltad

livsmiljö, relaterar starkt till hur. Som statlig företrädare ska vi agera förebildligt och måste också tänka vad bör och framförallt kan vi göra.

För att Svenska kraftnät ska kunna integrera politiken för hållbar gestaltad livsmiljö i verksamheten behöver uppdraget konkretiseras. Frågan behöver vila på en för staten gemensam vilja och en delad tolkning av politiken för hållbar gestaltad livsmiljö. Det förutsätter en tydlig styrning för att minimera risken för statliga intressekonflikter. Att det efterfrågas och uppmuntras till fortsatt samverkan mellan statliga myndigheter och byggherrar, bidrar som en viktig framgångsfaktor. För att bli prioriterat och få den verkan som efterfrågas behöver politiken tydliggöras, och tilldelas resurser i proportion till förväntan. Uppdraget behöver också tydligt kopplas till Svenska kraftnäts kärnuppdrag och relatera till den förväntan och de behov och krav som ställs på en nätutbyggnad i högt tempo.

Då Svenska kraftnät inte tidigare har omfattats av andra uppdrag inom ramen för politikområdet och inte heller har det direkt formulerat i instruktionen, blir uppdraget samtidigt en introduktion, till politik för gestaltad livsmiljö.

Genomfört och pågående arbete

Begreppet Hållbar gestaltad livsmiljö är ännu inte helt förankrat i Svenska kraftnäts verksamhet. Inom organisationen är det idag inte direkt uttryckt eller formulerat att eller hur man arbetar med hållbar gestaltad livsmiljö. Dock finner man inom flera områden aktiviteter eller resultat som visar och pekar mot att perspektivet är närvarande. Det är i kärnuppdraget att tillhandahålla transmissionsnät och att förvalta och utveckla detta som politikområdet tydligast och mer direkt knyter an.

Fortsatt arbete

Inom Svenska kraftnät pågår, sedan flera år ett arbete med, att förflytta sig från att i huvudsak vara förvaltande till en utvecklande och samhällsbyggande organisation med en central roll i energi- och klimatomställningen. Vi står mitt uppe i detta paradigmskifte med stora utmaningar för att lyckas som proaktiv möjliggörare för den samhällsomställning som efterfrågas. Att agera medvetet i samverkan med andra samhällsviktiga aktörer för att med transparens och inkluderande dialog uppnå en sådan omställning är en central del av detta arbete.

Extern samverkan

I uppdragets intention har samverkan med övriga berörda myndigheter funnits med. Arbetet har också påvisat behov av och resulterat i en uppstart till nätverkande mellan Trafikverket och Svenska Kraftnät. Verkens

respektive roller som infrastrukturbyggare i det gemensamma samhällsbygget inrymmer en stor potential för såväl konstruktivt som kreativt samarbete.

Bilagor

Bilaga 1 Fortifikationsverket: "Staten som förebild i arbete för hållbara gestaltade livsmiljöer"

Bilaga 2 Naturvårdsverket: "Staten som förebild i arbete för hållbara gestaltade livsmiljöer"

Bilaga 3 Sjöfartsverket: "Staten som förebild i arbete för hållbara gestaltade livsmiljöer"

Bilaga 4 Statens fastighetsverk: "Gestaltad Livsmiljö. Staten som förebild i arbete för hållbara gestaltade livsmiljöer"

Bilaga 5 Trafikverket: "Regeringsuppdrag Hållbara gestaltade livsmiljöer"

Bilaga 6 Affärsverket svenska kraftnät: "Hållbara gestaltade livsmiljöer"

Boverket

Myndigheten för samhällsplanering,
byggande och boende

Box 534, 371 23 Karlskrona
Telefon: 0455-35 30 00
Webbplats: www.boverket.se

Projektnamn Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.			
Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam	Projektnummer	Version Sida 1 1 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS	Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer

1. Inledning

I FORTV regleringsbrev för 2021 anges under punkt 8, ”Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer”, att myndigheten ska redogöra för hur den har verkat och avser att verka förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer i enlighet med politiken för gestaltad livsmiljö (prop. 2017/18:110, bet. 2017/18:CkrU1, rskr. 2017/18:316), samt hur den bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken. Redovisningen ska även belysa hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor och hur detta arbete kan utvecklas. I redovisningen ska även förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan belysas. Formerna för återrapportering har utformats i dialog med Boverket. Detta dokument utgör redovisning till Boverket.

2. Sammanfattning

Det moderna arkitekturarbetet inom FORTV har sitt ursprung i riksdagens beslut 1999 om arkitekturpolitik, ”Framtidsformer”. 2018 antog riksdagen regeringens proposition om nya arkitekturpolitiska mål, benämnd ”Gestaltad livsmiljö”. För FORTV innebär de nya målen ett fortsatt arbete utifrån den grund som lades i ”Framtidsformer”. Återrapporteringen till regeringen har dock blivit mer aktiv.

I ett styrande dokument ”FORTV arbete med arkitektur” regleras FORTV arbete med arkitektur- och gestaltungsfrågor. Dokumentet är indelat i fyra delar:

- Allmän del som tar upp ansvaret för arkitekturfrågorna. Arkitekturaskpekten skall beaktas såväl i byggprojekt som i förvaltningen.
- FORTV arkitekturpolicy.
- Arkitekturrådet och dess verksamhet.
- Arkitekturpriset.

I det styrande dokumentet regleras också delar av verksarkitektens arbete. Förutom den tillsyns- och rådgivningsroll i arkitekturfrågor som beskrivs i inledningen av det styrande dokumentet medverkar verksarkitekten i olika planeringsfrågor som berör den fysiska miljön. Utöver det arbetar verksarkitekten med flera andra frågor som berör arkitekturområdet, exempelvis konstnärlig utsmyckning och kontakter med Statens Konstråd. Andra områden är samverkan med andra myndigheter såsom exempelvis Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare och Boverket.

I en processgenomlysning inom FORTV har, till följd av den kraftigt ökande projektvolymen, befintliga processer för styrning och genomförande av byggande och förvärv setts över.

Projektnamn Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.			
Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam	Projektnummer	Version Sida 1 2 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS	Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

Detta avser bland annat samverkan internt mellan kompetenser (förvaltning, arkitekt, miljö, upphandling mm.), samt prioritering av arkitekturfrågor.

I det fortsatta arbetet för att bidra till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken ingår bland annat:

- Ramavtal med arkitekter m fl närliggande konsultkompetenser för utredningsuppdrag i tidiga skeden.
- Parallella arkitektuppdrag för strategiska projekt.
- Metodstöd för hur upp till en procent av budgeten för ett byggprojekt, vid nybyggnad, om- eller tillbyggnad, kan avsättas till bild- eller formkonstnärlig gestaltning när staten bygger.
- Implementering av projekteringsanvisningar som syftar till att minska energianvändningen, miljöpåverkan och klimatpåverkan.

3. Genomfört och pågående arbete som bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken.

Arkitektur- och gestaltungsfrågorna har alltid varit aktuella inom FORTV och dess föregångare. Från början handlade det om kartering och befästningsteknik -som fram till 1900-talet var en viktig del inom arkitekturen – men kom snart att även inbegripa anläggandet av nya städer och stadsdelar. Flera av de mest tongivande arkitekterna i Sverige har börjat sin bana inom Fortifikationen, exempelvis Nicodemus Tessin d ä (Bancohuset, Gamla stan, Stockholm), och Fredrik Blom (Kasern för livgardet till häst, Storgatan Stockholm).

Den stora utbyggnaden av regementen under de första två årtiondena på 1900-talet präglar idag många svenska städer. Det är ett av de största byggprojekten som genomförts i Sverige. Byggnaderna håller genomgående en hög arkitektonisk kvalitet, exempelvis var den nya anläggningen för Livgardet till häst (K1) på Lidingövägen en inspirationskälla för Strindberg när han skrev "Ett drömspel" och är fortfarande en magnifik byggnad. K1 ritades av den då relativt nyanställda arkitekten Erik Josephsson som sedan kom att sätta sin prägel på den fortsatta regementsutbyggnaden över landet.

Efter första världskriget avrustade Sverige, flera regementen lades ner och kavalleriet avvecklades i stort. När omvärldsförutsättningarna blev sämre i början av 30-talet påbörjades en ny upprustning, främst genom etablerandet av nya flygflottiljer. Det blev inledningen på nästa stora utbyggnad som sträckte sig till ca 1950 och kulminerade under andra världskriget. Försvaret var snabba med att ta till sig den modernistiska arkitekturen. Det innebar enkla byggnader men med väl genomarbetade detaljer, det som vi idag känner som "folkhemsarkitekturen". Den strikta utformningen med kaserngårdar försvann och ersattes av mindre byggnadsvolymer som anpassades efter terrängen. Det mesta utfördes som typbyggnader efter standardritningar, som anpassades efter platsens förutsättningar.

FORTIFIKATIONSVERKET

Projektnamn Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.			
Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam	Projektnummer	Version Sida 1 3 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS	Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

Tongivande i denna utveckling var Peder Clason som var chef för flygvapnets arkitektbyrå och var ansvarig för framtagandet av underlagen för typritningarna.

Efter andra världskriget fortsatte utbyggnaden av försvarets anläggningar. En ytterligare ”våg” av nya garnisonsområden inföll mellan 1965 och 1980 då flera äldre regementen flyttades till nya orter eller lokaliseringar. De nya garnisonerna speglar sin tids arkitektur, exempelvis Livgardet i Kungsängen representerar ett typiskt 60-talsområde i betong med en väl strukturerad plan och väl genomförd separering av trafiken medan K4 i Arvidsjaur mer liknar ett inomhuscentra som var modernt vid den tidpunkten (1980) då det byggdes.

I Regeringens beslut 30 (2020-12-17) ”Inriktning för Försvarsmakten 2021- 2025” fastställs att Försvarsmakten ska tillväxa genom att inrätta nya organisationsenheter (OrgE) och krigsförband med början 2022-01-01. Enligt beslutet inrättas följande nya OrgE:

- Dalregementet I 13 (Falun)
- Västernorrlands regemente I 21 (inklusive Jämtlands Fältjägarbatal) (Sollefteå/ Östersund)
- Norrlands dragonregemente K 4 (Arvidsjaur)
- Bergslagens artilleriregemente A 9 (Kristinehamn)
- Älvsborgs amfibieregemente Amf 4 (Göteborg)
- Upplands flygflottilj F 16 (Uppsala)

FORTV står nu inför genomförande av en ”fjärde generation” regementen. Utifrån ett preliminärt generiskt lokalprogram/behovsunderlag som utgångspunkt har FORTV utarbetat ett förslag till hur ett ”typregemente” som byggs från grunden kan se ut. Vi arbetar för närvarande med så kallade ”inplaceringstester” i alternativa lägen för OrgE enligt ovan.

Den historiska framväxten av våra garnisoner och läger beskrivs väl i boken ”Bygga och befästa”. Med den debatt som är idag kring samhällsbyggandet och hur vi utformar vår miljö så är ämnet fortfarande mycket aktuellt och viktigt.

Regeringens styrning

Det moderna arkitekturarbetet inom myndigheten har sitt ursprung i riksdagens beslut 1999 om arkitekturpolitik, ”Framtidsformer”. I detta beslut ingick att statliga myndigheter skulle verka förebildligt samt att de fastighetsägande myndigheterna fick ett regeringsuppdrag att arbeta med denna ”förebildlighet” på olika sätt. Inom Fortifikationsverket innebar detta bland annat:

- Ett kvalitetsprogram kring arkitektur togs fram.
- En arkitekturpolicy skapades.
- Ett arkitekturråd med externa arkitekter och med verkets GD som ordförande tillsattes.
- Ett flertal rådslag genomfördes där dessa frågor lyftes fram.

FORTIFIKATIONSVERKET

Projektnamn Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.			
Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam	Projektnummer	Version Sida 1 4 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS	Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

Som ett första steg hade verket 1998, alltså före riksdagsbeslutet, delat ut ett arkitekturpris till Robotverkstaden i Vidsel för en väl genomförd om- och tillbyggnad.

Regleringsbrev

Regeringen har under åren följt upp ”Framtidsformer” genom att i Fortifikationsverkets regleringsbrev ge verket i uppdrag att arbeta med arkitekturfrågorna (under ”1 Mål och återrapporering”):

.....

Myndigheten ska vidare:

- medverka till att de statliga målen för arkitektur, formgivning och design uppnås
- utifrån sin kärnuppgift verka för att de nationella miljö kvalitetsmålen uppnås, främst målen om god bebyggd miljö, begränsad klimatpåverkan och levande skogar, och
- medverka till att med utgångspunkt i sin kärnuppgift i relevanta delar bidra till att uppfylla målen inom Agenda 2030.

.....

Förutom den första punkten berörs även arkitekturfrågorna i det nationella miljö kvalitetsmålet ”god bebyggd miljö” och målet finns även med i Agenda 2030.

Politik för gestaltad livsmiljö

I maj 2018 antog riksdagen regeringens proposition om nya arkitekturpolitiska mål. Målet för arkitektur- och designpolitiken definieras i propositionen enligt följande:

Arkitektur, form och design ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregat samhälle med omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer, där alla ges goda förutsättningar att påverka utvecklingen av den gemensamma miljön.

Det ska uppnås genom att:

- hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden,
- kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids,
- det offentliga agerar förebildligt,
- estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas,
- miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla, och
- samarbete och samverkan utvecklas, inom landet och internationellt.

För Fortifikationsverket innebär de nya målen ingen större skillnad mot tidigare mål i ”Framtidsformer”. Förutom återrapporeringen till regeringen har uppföljningen dock blivit mer aktiv:

- Boverket har inrättat en avdelning för arkitekturfrågor som leds av en riksarkitekt.
- Statens konstråd har fått ett uppdrag att utveckla en metod för bättre samverkan med statliga byggherrar för konstnärlig gestaltning i samband med ny- om- och tillbyggnad

Projektnamn Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.			
Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam	Projektnummer	Version Sida 1 5 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS	Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

samt att följa upp konst i kulturmiljöer. FORTV har i samverkan med Statens konstråd tagit fram ett metodstöd för detta arbete.

- ArkDes har också fått ett uppdrag att följa upp utvecklingen av "den gestaltade livsmiljön".

FORTV styrande dokument: "FORTV arbete med arkitektur"

I det styrande dokumentet "FORTV arbete med arkitektur" regleras FORTV arbete med arkitektur- och gestaltungsfrågor. Dokumentet är indelat i fyra delar:

- Allmän del som tar upp ansvaret för arkitekturfrågorna. Dessa ska behandlas i linjen med stöd av verksarkitekten och om det även omfattar kulturmiljöer, kulturarvsexperten. Arkitektur aspekten skall beaktas såväl i byggprojekt som i förvaltningen.
- FORTV arkitekturpolicy.
- Arkitekturrådet och dess verksamhet.
- Arkitekturpriset.

FORTV arkitekturpolicy

FORTV nuvarande arkitekturpolicy antogs av FORTV styrelse 2009. Under 2021 har dokumentet uppdaterats mot de nya arkitekturmålen och målen i "god bebyggd miljö". Den gällande policyn omfattar sex punkter:

1. Ta tillvara och utveckla platsens karaktär
2. Låt verksamheten speglas genom god gestaltning
3. Gör medvetna val av teknik och material
4. Ta ansvar för en hållbar utveckling
5. Utforma generella och flexibla byggnader och miljöer
6. Beakta skydds- och säkerhetsaspekter i gestaltungs- och planeringsprocessen

Till varje punkt finns en mer utförlig beskrivning av vad som avses i det styrande dokumentet. För att förtydliga policyn har en kortare skrift där policyns punkter exemplifieras med goda exempel och råd tagits fram. Arbetet med förnyelsen av arkitekturpolicyn har bedrivits inom arkitekturrådet. Det förslag som rådet arbetat fram har sedan remitteras inom verket innan det fastställs genom en revidering av det styrande dokumentet.

Arkitekturrådet

Arkitekturrådet består av fyra externa arkitekter, verksarkitekt (sekreterare) samt GD, eller någon som GD delegerar uppgiften till, som ordförande. Till rådet är även projektchefen adjungerad (från hösten C Projektavd). Rådet startade 2003 och sammanträder ca 5-6 gånger per år. Rådets råd och rekommendationer förs vidare i linjen eller till projektledare.

FORTIFIKATIONSVERKET

Projekt Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.			
Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam	Projektnummer	Version 1 Sida 6 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS	Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

Några exempel på frågor som rådet arbetar med:

- Gestaltungsfrågor i projekt. Alla projekt >10 Mkr ska passera arkitekturrådet. Vid flera tillfällen har rådet kommit med lösningar som utvecklat såväl arkitektur som lösningar.
- Diskussioner i tidiga skeden; Större utbyggnader som har stor påverkan där rådet kan ge riktlinjer för placering och utformning av större byggnader.
- Arbetet med gestaltungsprogram. Rådet har tagit fram en mall för gestaltungsprogram och deltar under framtagandet på olika sätt beroende på hur komplexa frågor som behandlas. Rådet ger också remissynpunkter på garnisonsplaner.
- Arkitekturpriset; Rådet utgör jury för arkitekturpriset och tar fram underlag till den publikation som presenterar nominerade projekt och pristagaren.
- Olika projekt där rådet tagit egna initiativ, exempelvis studie över entréer till garnisonsområden eller "gåtur" kring en garnison för att visa på arkitektoniska värden i vardagsbebyggelsen för förvaltare och FORTV personal..

Rådet ska avge en årsrapport till GD över genomförda aktiviteter och där även förteckna brister.

Rådet har tillfört en vitalisering och förstärkning av arkitekturens roll inom verket och även bidragit med värdefulla synpunkter i strategiskt viktiga projekt.

Arkitekturpriset

Det första arkitekturpriset delades ut 1998 och har sedan dess delats ut vart tredje eller fjärde år. Målet med FORTV arkitekturpris är att medverka till att premiera föredömlig arkitektur inom FORTV. Projekten som föreslås till priset skall vara slutförda sedan förra priset delades ut. Priset består av en plakett som sätts upp på huset.

I samband med prisutdelningen arrangeras en heldag kring arkitekturfrågor där olika frågeställningar kring arkitektur för militärändamål belyses.

Som dokumentation av priset tas en mindre publikation fram där vinnaren och de nominerade projekten presenteras med juryns motivering.

Arkitekturpriset har också bidragit till att stärka arkitekturens roll och höja ambitionsnivån inom verket. De flesta projektledare är medvetna om att priset finns och arbetar för att "få till" projekt som nomineras till priset. Det är också ett sätt att marknadsföra verket som en byggande myndighet. Nästa utdelning av arkitekturpriset planeras till hösten 2022.

Verksarkitektrollen

I det styrande dokumentet regleras delar av verksarkitektens arbete. Förutom den tillsyns- och rådgivningsroll i arkitekturfrågor som beskrivs i inledningen av det styrande dokumentet

FORTIFIKATIONSVERKET

Projektnamn Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.			
Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam	Projektnummer	Version Sida 1 7 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS	Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

medverkar verksarkitekten i olika planeringsfrågor som berör den fysiska miljön. Nedan beskrivs några av de områden där verksarkitekten har den ledande rollen eller på annat sätt medverkar.

Stöd i fysisk planering

Fysisk planering omfattar den del av samhällsplaneringen som berör markanvändning. I samhället finns behov av att reglera eller få tillgång till mark för många olika ändamål, från koncession för att söka mineraler till utbyggnad av bostäder eller skapande av nya

naturreservat. Dessa processer påverkar de fastigheter som FORTV äger eller arrenderar. För att våra hyresgäster skall kunna bedriva sin verksamhet behöver FORTV bevaka att andra intressen inte tränger ut våra verksamhetsutövare eller att värdet på våra fastigheter minskar.

Inom FORTV har förvaltningen ansvaret för arbetet med fysisk planering. Ärenden som berör fysisk planering lottas på regionchef/förvaltare som sedan handlägger ärendet. Vid mer komplicerade ärenden finns en "expertgrupp", fysplanegruppen, som kan stödja förvaltningen med råd och eventuellt formulera yttranden. Fysplanegruppen samverkar också aktivt med Försvarmaktens motsvarighet och samordnar yttrandena mellan myndigheterna.

Stadsplanering är en viktig del inom arkitekturområdet, det är därför naturligt att verksarkitekten deltar i yttranden som berör stadsplanefrågor, exempelvis översiktsplaner, detaljplaner och i vissa fall bygglov. Verksarkitektrollen behandlar främst sakfrågorna i yttrandena, vid överklagande eller då ytterligare stöd behövs, deltar även verkets jurister.

Expertkunskapen kring samhällsplaneringsfrågor utnyttjas också som stöd i samband med remisser på olika utredningar som berör arkitektur- och samhällsplanering.

Strategiska planeringsfrågor

Till de strategiska planeringsfrågorna i detta sammanhang hör:

- Garnisonsplanering
- Strategiska fastighetsplaner
- Gestaltningsprogram
- Underlag för andra utredningar som berör dimensionering och lokalisering
- Typbyggnader/typregementen

Gestaltningsprogrammen tas fram för att ge förvaltningen ett underlag för rationell förvaltning och vård, för att kunna tillvarata och förstärka de kvalitéer som utmärker landskap och markområden, det samlade fastighetsbeståndet och de enskilda byggnaderna inom en garnison. Programmet innehåller en beskrivning av värden som är angelägna att bibehålla och förstärka samt att i samband med aktuella förändringar och nybyggnader ge riktlinjer för mark- och landskapsplanering, bebyggelsestruktur och övergripande utformning av enskilda byggnader, exempelvis ytor "som ingen bryr sig om", en entré till en garnison eller byggnad,

Projektnamn Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.			
Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam	Projektnummer	Version Sida 1 8 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS	Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

eller parkområde. Normalt tas ett program fram per år. Det finns idag ett gestaltungsprogram per större garnison.

Utöver dessa planarbeten, som bedrivs löpande, medverkar verksarkitekten i övergripande utredningar där frågor kring lokaliseringar och andra förändringar i den fysiska miljön. Ofta är dessa styrda genom uppdrag, exempelvis utredningar i anslutning till försvarsbeslut, eller som underlag för diskussioner med Försvarsmakten eller departement (exempelvis underlag för asylboende på våra övningsfält).

Samverkan med Kulturarvsexperten

I kulturmiljöfrågor, exempelvis SBM eller andra skyddade kulturmiljöer, sker en nära samverkan mellan verksarkitekten och verkets kulturarvsspecialist. Kulturarvsspecialisten medverkar också i de fall där olika strategiska planer berör kulturmiljöfrågor. Ofta berör frågorna sådana områden där de olika kompetenserna mellan verksarkitekt och kulturarvsspecialist möts och genom en dialog kan fördjupa analys och förslag till lösning.

Exempel på frågeställningar där en aktiv samverkan sker är kring fornlämningar och kulturskyddade byggnader i garnisonsplaner och strategiska fastighetsplaner, diskussioner med RAÄ kring bevarandefrågor i samband med SBM. Ett nyligen genomfört projekt är inventeringen av gårdar på Revingefältet som redovisats i tre rapporter.

I regeringsuppdraget med att ta fram en strategi för kulturmiljöfrågor har verksarkitekten medverkat som stöd.

Förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan

FORTV har under 2021 tagit fram och fastställt projekteringsanvisningar för energi och miljö. Projekteringsanvisningarna syftar till att minska energianvändningen, miljöpåverkan och klimatpåverkan. Anvisningar bygger på indikatorer inom tre områden, energi, inomhusmiljö och material och motsvarar nivå silver för miljöbyggnad. FORTV:s projektledare har genomgått utbildning för att på bästa sätt kunna använda anvisningarna. Projektavdelningen har också anställt en miljöbyggnadsresurs för att stärka arbetet med anvisningarna i byggprocessen.

I den snabba tillväxt försvarssektorn och FORTV befinner sig i är det viktigt att kunna leverera med både hög kvalitet på byggnaderna och samtidigt med önskad grad av miljöanpassning. Ett verktyg för det är typbyggnader som är ett färdigt koncept som går att leverera snabbt och enkelt till kund. I framtagandet av typbyggnader har flera olika miljöaspekter övervägts, t ex att ersätta betong med tegel- och träfasad. Förhoppningsvis kan detta appliceras på en eller flera typbyggnader i framtiden. Kopplat till typbyggnader tar FORTV under 2021 fram en modell för beräkning av klimatpåverkan vid nybyggnation.

Projektnamn Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.			
Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam	Projektnummer	Version Sida 1 9 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS	Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

Ett annat koncept som tas fram är typregemente där hållbarhetsaspekter vävs in i konceptet. Bland annat ska etableringen förses med solcellsanläggningar, etableringen ska vara framtidssäkrad och klimatanpassad för att hantera dagens och framtidens klimatrisker, byggnadernas yttre och inre ska ha robusta material och inom området ska grönytor mellan byggnader och områden prioriteras.

4. Extern samverkan avseende gestaltungsfrågor.

Utöver det som beskrivs ovan arbetar verksarkitekten med flera andra frågor som berör arkitekturområdet, exempelvis konstnärlig utsmyckning och kontakter med Statens Konstråd. Andra områden är samverkan med andra myndigheter som exempelvis Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare och Nordisk-Baltiskt försvarsbygg.

5. Utmaningar, hinder och behov vid arbetet med nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken.

I en processgenomlysning inom FORTV har, till följd av den kraftigt ökande projektvolymen, befintliga processer för styrning och genomförande av byggande och förvärv setts över. Detta avser bland annat samverkan internt mellan kompetenser (förvaltning, arkitekt, miljö, upphandling mm.), samt prioritering av arkitekturfrågor.

6. Fortsatt arbete för att bidra till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken.

Inom arkitekturrådet och med stöd av verksarkitekten pågår ett arbete att utveckla metoder för upphandling av arkitekt i tidiga skeden av byggprocessen, som grund för kunddialog, projektdefinition och val av arkitekt.

FORTV står inför en period av ökade investeringar i byggnader och anläggningar genom en aviserad ökning av försvarsbudgeten. Storleken och komplexiteten i den förväntade projektportföljen medför behov av utvecklade metoder för arbete i tidiga skeden, för att säkerställa optimering av byggnadsfunktion, gestaltning, teknik och ekonomi.

I byggprocessens tidiga skeden- och utrednings- och byggnadsprogramskede - avgörs till stor del kostnad och kvalitet hos ett projekt. För vissa projekt kan det därför finnas anledning att i dessa skeden med hjälp av konsulter ta fram alternativa förslag till lösningar. Speciellt då projekt eller byggplats ställer höga krav på utformning är det lämpligt att konkurrensutsätta arkitektval och utformning. Föreslagna metoder enligt nedan kan på ett kvalificerat sätt bidra till att belysa olika förutsättningar och villkor en specifik tomt eller en speciell verksamhet ger. Det ger möjlighet till dialog med kunden och är lämplig för exempelvis diskussion av lokalutformning eller känsliga stadsbyggnadsfrågor.

FORTIFIKATIONSVERKET

Handläggare (även faktaansvarig om annan) Christian Frisenstam		Projektnamn Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer.	Version Sida 1 10 av 10	Beteckning
Dok.ansv/Godkänd Jacob Henriksson C LS		Datum 2021-09-09	Dokumentnamn Staten som förebild.	

- Ramavtal har slutits med arkitekter för utredningsuppdrag i tidiga skeden, med fokus på samarbetsförmåga, erfarenhet, rätt kompetens och pris, särskilt utvalda för FORTV behov upprättas. Först ut är ett nationellt ramavtal avseende arbete i tidiga skeden med utformning av nya regementen.
- Parallella arkitektuppdrag för strategiska projekt, enligt en upphandlingsmodell framtagen i samverkan mellan verksarkitekt, upphandlare och projektledare, kommer att genomföras. Dessa kommer att pekas ut efter beslut i arkitekturrådet. Ett parallellt uppdrag gällande ny militärrestaurang och mäss vid Militärhögskolan Karlberg har genomförts under 2021.
- I samverkan med Statens konstråd har ett metodstöd upprättats för hur upp till en procent av budgeten för ett byggprojekt, vid nybyggnad, om- eller tillbyggnad, kan avsättas till bild- eller formkonstnärlig gestaltning när staten bygger. Uppdraget har utförts i enlighet med regleringsbrev 2021 till myndigheten, avseende förebildlighet i arbete för hållbara gestaltade livsmiljöer. En bruttolista över aktuella projekt för behandling i Arkitekturrådet ställs samman årligen av verksarkitekten, med stöd av verkets projektavdelning. Med utgångspunkt från bruttolistan avger arkitekturrådet en årlig rekommendation om prioriterade projekt inför kommande investeringsperiod, avseende platser för genomförande av konstnärlig gestaltning/ar. Rekommendationen stäms av med Försvarsmakten HKV eller annan hyresgäst.

SWEDISH
ENVIRONMENTAL
PROTECTION
AGENCY

SKRIVELSE
2021-09-27

Ärendenummer:
NV-03787-21

Staten som förebild för hållbara gestaltade livsmiljöer

Innehåll

INNEHÅLL	2
SAMMANFATTNING	3
REGERINGSUPPDRAG GESTALTAR LIVSMILJÖER	6
1. NULÄGE, GENOMFÖRDA OCH PÅGÅENDE ARBETEN	8
1.1 Naturvårdsverkets uppdrag	8
1.2 Naturvårdsverket som statlig förvaltare, fastighetsägare och byggherre	9
1.3 Estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas	12
1.4 Miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla	13
1.5 Kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids	16
2. NATURVÅRDSVERKET EXTERNA SAMVERKAN	21
2.1 Extern samverkan för Statliga byggnadsminnen	21
2.2 Samverkan för ökad tillgänglighet	21
2.3 Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare	21
3. NATURVÅRDSVERKET UTMANINGAR, HINDER OCH BEHOV	22
3.1 Utmaning finansiering av fastighetsförvaltning via ettåriga anslag	22
3.2 Utmaning fastighetsbestånd och nyttjandegrad	22
4. NATURVÅRDSVERKET FRAMTIDA ARBETE	25
4.1 Öka kunskap om miljöledning, hållbarhet och kvalitet	25
4.2 Lyfta och belysa goda exempel för hur Naturvårdsverket agerar förebildligt	25
4.3 Utveckla befintliga vägledningar med nya textavsnitt om kulturhistoriska värden	26
4.5 Utveckla befintliga vägledningar med nya textavsnitt utifrån politikområdet gestaltad livsmiljö, arkitektur, form och design	26
4.6 Samverkan om politikområdet gestaltad livsmiljö	27
KÄLLFÖRTECKNING	28

Sammanfattning

Naturvårdsverket fick i regleringsbrevet för 2021 i uppdrag att delta och svara på hur myndigheten arbetar inom politikområdet gestaltad livsmiljö och det mål som riksdagen antog 2018 med delprecisioner. Rapporten ska redovisas till Boverket som är samordnare av uppdraget den 30 september 2021.

NULÄGE, GENOMFÖRDA OCH PÅGÅENDE ARBETEN

Naturvårdsverket har i rapporten utgått ifrån sin roll som statlig förvaltare, fastighetsägare och byggherre samt utifrån politikområdets mål och delprecision med fokus på förvaltning av kulturhistoriska natur- och kulturvärden, tillgängliggörande av natur och kulturmiljöer, naturum och Sveriges nationalparker (entréer, identitet och varumärket).

Naturvårdsverket är fastighetsförvaltande myndighet enligt förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter och fastighetsägare till ca 3 500 fastigheter främst inom naturreservat och nationalparker. Förvaltningen utför skötsel, underhållsåtgärder och investeringar utifrån beslutade föreskrifter, skötselplan och investeringsplan.

I Naturvårdsverkets fastighetsbestånd i naturreservat och nationalparker förekommer det både fornminnen, spår efter mänsklig påverkan i form av det biologiska kulturarvet samt bebyggelsemiljöer med höga kulturhistoriska värden som tex. våra sju statliga byggnadsminnen. Naturvårdsverket tog år 2020 fram en strategi för det framtida kulturmiljöarbetet efter att ha deltagit i ett regeringsuppdrag som redovisades år 2019.

Ett viktigt och prioriterat arbetsområde för Naturvårdsverket är att arbeta med tillgängliggörande av våra naturreservat och nationalparker. Ett arbete som riktar sig till alla oavsett ålder, bakgrund och funktionsnedsättningar. Som statlig myndighet har Naturvårdsverket ett särskilt utpekat ansvar tillsammans med andra statliga myndigheter. År 2013 tog Naturvårdsverket tillsammans med Riksantikvarieämbetet och Handisam (idag myndigheten för delaktighet) fram en handbok *Tillgängliga natur och kulturområden* och vid årsskiftet 2019/2020 lanserades även en kompletterande webbutbildning. Tillgängliggörandet är idag en viktig och naturlig del i planering och utföring av arbetet för ökat friluftsliv.

Naturvårdsverket som byggherre och fastighetsförvaltare arbetar med arkitektur och gestaltungsfrågor främst vid uppförande av nyanläggningar som tex. nya naturum och entréer till Sveriges nationalparker. I våra riktlinjer hittar beställaren stöd i vilka kärnvärden Naturvårdsverket har bl.a. att naturum som offentlig anläggning ska ha höga ambitioner och vara ett föredöme när det gäller kvalitet och berika den befintliga miljön. För Sveriges nationalparker är ledorden/kärnvärdena hög kvalitet, funktionalitet och hållbarhet.

Design och form arbetar Naturvårdsverket främst med kopplat till Naturvårdsverkets grafiska profil men också när vi inför den visuella identiteten och varumärket

Sveriges nationalparker. För den visuella identiteten och varumärket Sveriges nationalparker är ledorden/kärnvärdena naturupplevelse, kvalitet och kunskap.

SAMVERKAN

Naturvårdsverket samverkan avseende gestaltungsfrågor är främst med andra statliga myndigheter genom Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare där vi aktivt deltar i nätverket Arkitektur och kulturmiljö.

Naturvårdsverket deltar även på samverkansmöten om statliga byggnadsminnen, där Riksantikvarieämbetet är sammankallande.

UTMANINGAR OCH BEHOV

Naturvårdsverket fastighetsförvaltning finansieras via 1:3 *anslaget för åtgärder av värdefull natur*, och har ettåriga budgetar för skötsel, drift och underhåll. Ettåriga budgetar ställer höga krav på en flexibel organisation som kan planera och omstrukturera utifrån ändrad budget och är en stor utmaning för Naturvårdsverkets uppdragstagare.

En utmaning som Naturvårdsverket har är att våra byggnader (förutom naturum) nyttjas i en väldigt liten grad. Att nyttjandegraden är låg har delvis med byggnadernas tekniska standard att göra men också hur pass tillgängliga eller väderutsatta det är. Många byggnader ligger på geografiska platser som påverkas hårt av väder och vind och det olika årstidernas växlingar. I en stor del av byggnadsbeståndet saknas även moderna faciliteter som kommunalt vatten och avlopp samt ibland elförsörjning. Att hitta användningsområde eller att få dessa objekt uthyrda är en utmaning och ett tidskrävande arbete. Att byggnaderna nyttjas i låg uträkning ökar också behovet av tillsyn och skapar ett tätare underhållsbehov och större slitage.

Att vara beställare på uppdrag av Naturvårdsverket ställer väldigt olika typer av krav på både kompetens och erfarenhet. Naturvårdsverket har idag till sitt förfogande olika typer av vägledningar som stöd i beställarrollen men det svåra är att bygga upp en erfaren och kunskapsbaserad beställarorganisation. Naturvårdsverket ser ett stort behov av att utveckla beställarkompetensen och beställarrollen och att samverka med andra större beställarorganisationer för att få ökad kunskap.

En utmaning som Naturvårdsverket har är att vi förvaltar skyddad natur som ofta ligger otillgängligt till långt bort från lokala färdmedel och infrastruktur. Lokaliseringarna kräver fler och mera aktiva samarbeten med kommuner, regioner och lokala aktörer för att fånga upp fler målgrupper som tex. barn och ungdomar, och socioekonomiska svaga grupper.

Naturvårdsverket har vid ett fåtal förvaltningsobjekt och fastigheter haft utmaningar där kultur- och naturvärdena inte går att förena och forskrifter och skötselåtgärder strider mot kulturmiljöns bevarandekrav. Behoven av att göra åtgärder för

att kunna genomföra skötselåtgärder har stridit och inskränkt den befintliga kulturmiljön och värden och intressen har stått mot varandra.

FRAMTIDA ARBETE

Flertalet av de vägledningar, riktlinjer och handböcker som är gjorda av Naturvårdsverket och som berörs av politikområdet för gestaltad livsmiljö framställdes innan politikområdets mål antogs 2018. Begreppet gestaltad livsmiljö saknas därför.

Naturvårdsverket ser behov av att komplettera och utveckla vägledningen för viss fastighetsförvaltning. Vägledningen kommer att kompletteras med ett flertal nya avsnitt bl.a. med upphandlingskriterier för konsulttjänster och entreprenader, nytt avsnitt om hur uppdragstagare ska utföra förvaltningsuppdraget med god kunskap om kulturhistoriska värden samt hur förvaltningsplanerna ska upprättas som inkluderar de kulturhistoriska värdena.

Naturvårdsverket ser behov av att i vår vägledning för viss fastighetsförvaltning utöka vägledningen med ett avsnitt om politikområdet gestaltad livsmiljö och delprecisionen för arkitektur, form och design. Åtgärden skulle öka kunskapen hos uppdragstagarna och föra in begreppet i vårt arbetssätt.

Naturvårdsverket har även som mål att under det kommande två åren upprätta vårdprogram för de sju statliga byggnadsminnena. Torpet Rågsjärn har startat som ett pilotprojekt och vårdprogrammet kommer att färdigställas och beslutas under 2021.

Regeringsuppdrag gestaltade livsmiljöer

Naturvårdsverket fick i regleringsbrevet för budgetåret 2021 följande uppdrag:

Naturvårdsverket ska redogöra för hur myndigheten har verkat och avser verka förebyggande för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer i enlighet med politik för gestaltad livsmiljö (prop. 2017/18:110, bet. 2017/18:CKrU1, rskr. 2017/18:316) samt hur myndigheten bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken. Redovisningen ska även belysa hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor och hur detta arbete kan utvecklas. Redovisningen ska också belysa hur myndigheten agerat förebyggande för minskad klimatpåverkan. Formerna för återrapportering ska utformas i dialog med Boverket och redovisningen ska ske till Boverket senast den 30 september 2021¹.

Boverket har som instruktion överlämnat ett förslag på struktur och efter omarbetning av Statens fastighetsverk har man nu enats om att rapporten ska innehålla följande fyra rubriker:

- 1) Genomfört och pågående arbete
- 2) Extern samverkan
- 3) Utmaningar, hinder och behov
- 4) Fortsatt arbete eller framtida arbete

En grundläggande utgångspunkt för att besvara frågeställningarna i rapporten är de mål som Riksdagen antog inom politikområdet 2018. Riksdagen antog 2018 följande mål för politikområdet gestaltad livsmiljö:

- » *Arkitektur, form och design ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregerat samhälle med omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer, där alla ges goda förutsättningar att påverka utvecklingen av den gemensamma miljön.*²

Med följande delprecisioner för att kunna uppnå målet:

- » *hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden*
- » *kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids*
- » *det offentliga agerar förebyggande*
- » *estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas*
- » *miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla*

¹ Regleringsbrev 2021 Myndighet Naturvårdsverket - Ekonomistyrningsverket (esv.se)

² Politik för gestaltad livsmiljö - Boverket

» *samarbete och samverkan utvecklas, inom landet och internationellt.*

Naturvårdsverket svarar på regeringsuppdraget utifrån vår roll som fastighetsägare och byggherre med fokus på följande verksamhetsområden:

- Naturvårdsverkets som statlig förvaltare, fastighetsägare och byggherre.
- Naturvårdsverket som förvaltare av statliga byggnadsminnen och kulturhistoriskt värdefulla natur- och kulturmiljöer.
- Naturvårdsverkets arbete för ökad tillgänglighet i natur- och kulturområden.
- Naturvårdsverkets arbete med naturum.
- Naturvårdsverkets arbete med Sveriges nationalparker.

I Naturvårdsverkets övriga verksamhet finns det även indirekta verksamhetsområdena med beröringspunkter till målet som riksdagen antog år 2018 bl.a. genom den vägledning som tas fram om exempelvis grönplanering, friluftsliv, naturbaserade lösningar och dagvatten kan kommuner få stöd i att utforma långsiktigt hållbara livsmiljöer. Det ger också argument för att arbeta med gröna lösningar som ger många värden vid utformning av exempelvis bebyggelse och offentliga rum.

1. Nuläge, genomförda och pågående arbeten

1.1 Naturvårdsverkets uppdrag

Naturvårdsverket är en statlig myndighet för miljöfrågor och ska vara en samordnande och drivande kraft inom miljöarbetet. Naturvårdsverkets ansvar är brett inom miljöområdet och ansvarar för frågor som handlar om klimat och luft, mark, biologisk mångfald, förorenade områden, kretslopp och avfall, miljöövervakning, jakt och vilt samt miljöforskning.

Naturvårdsverket ska verka för att generationsmål och de miljökvalitetsmål som riksdagen har fastställt nås. Vi ska vid behov föreslå åtgärder för miljöarbetets utveckling. Myndighetens verksamhet finansieras genom statliga anslag³.

Naturvårdsverkets vision är en ledstjärna i verksamheten och visar på vår långsiktighet:

» *En bra livsmiljö för människan och allt annat levande, nu och för kommande generationer.*⁴

Ett stort och viktigt arbetsområde för Naturvårdsverket är arbetet med skyddad natur. Detta arbetet utförs på flera olika sätt bl.a. genom bildande av Natura 2000-områden, naturreservat och nationalparker. Idag skyddas 13 % av Sveriges totala yta. Genom skyddet och rollen som fastighetsägare är Naturvårdsverket en viktig myndighet inom den långsiktiga och hållbara statliga förvaltningen.

NATURVÅRDSVERKET'S ORGANISATION

Naturvårdsverkets organisation syftar till en enklare och öppnare miljömyndighet med ett ökat fokus på att nå miljömålen.

Enheter som arbetar med arbetsområden inom politikområdet gestaltad livsmiljö är:

- Fastighetenheten, som hanterar markersättningsfrågor och företräder staten som fastighetsägare.
- Områdesskyddsenheten, som arbetar med bildandeprocessen och förvaltning av nationalparker och naturreservat genom vägledning och finansiering.
- Friluftslivsenheten, som arbetar med samordning och utveckling av friluftslivsfrågor bl.a. med tätortsnära natur, naturum, naturturism och statliga leder.

³ Om Naturvårdsverket - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

⁴ Verksamhetsidé, vision och värdegrund - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

Fastighetsenheten ligger i organisationen under Naturavdelningen tillsammans med Områdesskyddsenheten. Friluftslivsenheten ligger under Samhällsavdelningen.

1.2 Naturvårdsverket som statlig förvaltare, fastighetsägare och byggherre

Naturvårdsverket är fastighetsförvaltande myndighet enligt förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter. Med fastighetsförvaltning avses i denna förordning ansvar för förvärv, upplåtelse, drift och underhåll samt avyttring av fast egendom för statens räkning. Med fast egendom avses även tomträtt samt byggnad och anläggning som är lös egendom.⁵

Naturvårdsverket har ingen regional organisation för den löpande fastighetsförvaltningen. Genom avtal med länsstyrelserna, s.k. uppdragsavtal, genomförs den praktiska förvaltningen samordnat med naturvårdsförvaltningen inom de skyddade områdena. Uppdragsavtal finns också med Stiftelsen Tyrestaskogen (Tyresta nationalpark och naturreservat) och föreningen Laponiatjuottjudus, (världsarvet Laponia). Utförarna kallas ”uppdragstagare”.

Fastighetsenheten ansvarar för medelsfördelning av *1:3 anslaget för åtgärder för värdefull natur* som finansierar löpande fastighetsförvaltningskostnader, underhållsprojekt och nyanläggningar/investeringar. Enheten ansvarar också för att uppdragsavtalet efterlevs och återrapporteras korrekt samt att uppdragstagarna följer regler, lagar och förordningar på rätt sätt. Förutom uppdragsavtalet och vägledning för viss fastighetsförvaltning skriver även Fastighetsenheten särskilda beslut för uppförande och utförande av nyanläggningar/investeringar.

Fastighetsenheten ansvarar också för områdesskyddet genom förvärv av fastigheter eller utbetalning av intrångsersättningar.

OMRÅDESSKYDD GENOM FÖRVÄRV ELLER INTRÅNGSERSÄTTNING

Naturvårdsverkets områdesskydd sker inte bara genom förvärv där myndigheten blir fastighetsägare utan även genom överenskommelser om intrångsersättning enligt miljöbalken samt genom upprättande av naturvårdsavtal. År 2010 utgjorde intrångsersättningarnas andel ca 51 % och år 2020 över 80 %. Den huvudsakliga förklaringen till detta är ändringen av expropriationslagen 2010, som innebär ett påslag med 25 % på intrångsersättningen i bl.a. naturreservatsärenden. Enligt Naturvårdsverkets beräkningar uppgick det 25 % påslaget till 114 miljoner kronor år 2020⁶. Vid intrångsersättning övertar inte Naturvårdsverket fastighetsägandet och har inte ett helhetsansvar för den bebyggelsemiljö (byggnader och

⁵ Förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter, m.m.

⁶ Rapport 6980 – Återrapportering av medelsanvändning och resultat för skydd och åtgärder för värdefull natur 2018–2020 ISBN 978-91-620-6980-3 (naturvardsverket.se)

anläggningar) som kan finnas på fastigheten. I ett flertal av våra skyddade områden finns det ett blandat ägande.

NATURVÅRDSVERKETS FASTIGHETSBESTÅND

Naturvårdsverkets fastighetsbestånd ligger i huvudsak i skyddade områden med höga naturvärden som nationalparker och naturreservat. Fastighetsbeståndet omfattar ca 3 500 fastigheter om drygt 1,6 miljoner ha land.

NATURVÅRDSVERKETS BYGGNADER OCH ANLÄGGNINGAR

Naturvårdsverket äger och förvaltar ett stort antal byggnader och anläggningar som finns på fastigheterna. Drygt 1000 byggnader och anläggningar finns idag registrerade i Naturvårdsverkets fastighetssystem FIDOS. Majoriteten av byggnaderna och anläggningarna har stödjande funktioner i naturreservatet eller nationalparken för friluftslivet eller skötseln så som tex. naturum, entréer, parkeringar, broar, ligghallar m.m. Vid markförvärv av fastigheter med höga naturvärden kan det även förekomma höga kulturhistoriska värden i form av enskilda värdefulla byggnader och anläggningar men också sammansatta bebyggelseområden med höga kulturhistoriska värden.

Foto: Vindskydd Åsnens nationalpark, Hanna Lundkvist, Handläggare

FÖRVALTNING GENOM UPPDRAGSTAGARE

På Naturvårdsverket Fastighetsenhet arbetar idag 17 stycken handläggare med fokus på markersättningsfrågor och fastighetsförvaltningsfrågor samt en enhetschef. Till sin hjälp har Naturvårdsverket upprättat ett uppdragsavtal för att kunna ha lokala fastighetsförvaltningsorganisationer inom de olika länen. Idag har Naturvårdsverket tecknade uppdragsavtal med länsstyrelserna, Stiftelsen Tyrestaskogen och Laponiatjuottjudus i uppdragen ingår det att sköta den dagliga verksamheten och förvaltningen (inklusive byggnadsförvaltningen). Uppdragsavtalet formulerar och avgränsar uppdragstagarnas roller och befogenheter och beskriver uppdragets omfattning. I uppdraget om viss fastighetsförvaltning ingår teknisk, ekonomisk och juridisk förvaltning. Uppdragstagarnas respektive organisation och arbetssätt skiljer sig från varandra och de har alla olika förutsättningar att utföra uppdraget. Som stöd och hjälp har de uppdragsavtalet och vägledning för viss fastighetsförvaltning som är webbaserad på Naturvårdsverkets hemsida.⁷ Under förvaltningsåret bjuds uppdragstagarna in till avstämningsmöten, budgetdialoger och webinarium inom uppdragets olika arbetsområden.

NATURVÅRDSVERKET SOM BYGGHERRE

Naturvårdsverket är byggherre med stöd av 6 § i fastighetsförvaltningsförordningen.⁸ Främst uppför och finansierar Naturvårdsverket nya byggnader, anläggningar och anordningar för att främja friluftslivet eller för att möjliggöra en viss typ av skötsel i enlighet med fastställda skyddsföreskrifter. Bland annat uppförs naturum, facilitetsbyggnader med toaletter och förråd, ligghallar eller verkstäder/maskinparker eller anläggningar som broar, murar, parkeringar, utsiktstorn eller bryggor. Naturvårdsverket finansierar sina investeringar genom *1:3 anlaget åtgärder för värdefull natur*.

MILJÖLEDNINGSARBETE NATURVÅRDSVERKET'S BYGGNADER

Just nu arbetar Naturvårdsverket med att kartlägga byggnadsbeståndets miljöprestanda för att kunna arbeta effektivt med att minska på byggnadsbeståndets direkta miljöpåverkan och de miljöaspekter som fastställdes i 2020 års miljöutredning. Miljöutredningen visade på fyra stycken miljöaspekter att arbeta mera aktivt med el- och energianvändning, material- och teknikval, bygg- och rivningsavfall samt vattenverksamhet. Naturvårdsverket har tagit fram en handling- och aktivitetsplan med förslag på aktiviteter som kommer att påbörjas under 2021.

Parallellt med aktivitetsplanen har Naturvårdsverket påbörjat med att bygga bort osäkerheter och brister i byggnadsbeståndet. Bl.a. genom att investera i ny avloppsanläggning på ön Lacka i Södermanland, byggt solpaneler på Djurö i Västra Götaland och investerat i kommunala Va-anläggningar i Söderåsens nationalpark och på Tyresta gård, Tyresta nationalpark.

⁷ Uppdrag om viss fastighetsförvaltning - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

⁸ Byggnads- och anläggningsinvesteringar - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

1.3 Estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas

Som statlig förvaltare av landskapet och naturmiljöer går det inte alltid att separera på natur- respektive kulturvärden. I många naturreservat och nationalparker finns det spår av den mänskliga påverkan och vårt gemensamma kulturarv. Naturvårdsverket fastighetsbestånd är rikt på fornminnen och spår av hur jorden har brukats i form av det biologiska kulturarvet. I en del fall finns även bevarade skyddsvärda bebyggelsemiljöer.

År 2020 tog Naturvårdsverket fram en strategi för myndighetens arbete med kulturmiljöfrågor. Bakgrunden till strategin var redovisningen av regeringsuppdraget ”Utarbeta vägledande strategier för kulturmiljöfrågor” som redovisades i en skrivelse till Kulturdepartementet i oktober 2019.

I strategin formulerades två mål för kulturmiljöarbetet:

- » *Naturvårdsverket har ett tydligt och medvetet arbetssätt med kulturmiljöfrågor. I vår myndighetsutövning och i vår vägledande roll uppmärksammar vi och hanterar de kulturmiljöaspekter som ligger inom myndighetens ansvarsområde.*
- » *Naturvårdsverket arbetar med kulturmiljöfrågor integrerat i sin verksamhet och bidrar därmed till de nationella kulturmiljömålen⁹*

Strategin och Naturvårdsverkets kulturmiljöarbete ska främst bidra till de nationella kulturmiljömålen men genom att främja de bidrar man även till politikområdet gestaltad livsmiljö och målets delprecisering att estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden ska tas till vara och utvecklas.

Naturvårdsverket har valt att främst fokusera på det biologiska kulturarvet och där natur- och kulturarv är väl integrerade i landskapet och den skyddade naturen.

FÖRVALTNING AV STATLIGA BYGGNADSMINNEN

Naturvårdsverket är idag förvaltare av sju statliga byggnadsminnen enligt bestämmelserna i förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen.¹⁰ Alla ligger inom naturreservat och nationalparker. För att objektet ska bli ett statligt byggnadsminne krävs det att byggnaden eller anläggningen ska berätta om viktiga delar av Sveriges och den statliga förvaltningens historia samt erhålla höga kulturhistoriska värden.

Naturvårdsverkets statliga byggnadsminnen är:

- Axel Hambergs forskarhyddor, Sareks nationalpark
- Gotska sandön, Gotska sandöns nationalpark

⁹ Strategi för Naturvårdsverkets arbete med kulturmiljöfrågor (naturvardsverket.se)

¹⁰ Förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen.

- Närs fyrplats, Närsholmens naturreservat
- Sträntemölla kvarn, Sträntemölla naturreservat
- Stora Karlsö fyrplats, Stora Karlsö naturreservat
- Torpet Rågskär, Bullerö naturreservat
- Ölands södra uddes fyrplats Långe Jan, Ottenbys naturreservat

Förvaltningen av de statliga byggnadsminnena regleras och omfattas av uppdragsavtalet och ingår i uppdraget om viss fastighetsförvaltning och i webbvägledningen.¹¹ Naturvårdsverket mål är att alla våra statliga byggnadsminnen ska ha upprättade vårdprogram inom de kommande tre åren och under 2021 har Naturvårdsverket tillsammans med länsstyrelsen i Stockholm påbörjat vårdprogram för Torpet Rågskär, i Bullerö naturreservat.

1.4 Miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla

Ett viktigt och prioriterat arbetsområde för Naturvårdsverket är att arbeta med tillgängliggörande av våra naturreservat och nationalparker. Ett arbete som riktar sig till alla oavsett ålder, bakgrund och funktionsnedsättningar. Som statlig myndighet har Naturvårdsverket ett särskilt utpekat ansvar för genomförande av funktionshinderpolitiken tillsammans med andra statliga myndigheter. Där myndigheterna fick i uppgift att fungera som ett föredöme för andra aktörer i samhället vilket reglerades i särskild förordning¹².

I förordningen står det att statliga myndigheter ska arbeta för att deras verksamhet, lokaler och information ska vara tillgängliga för människor med funktionsvariationer och funktionsnedsättningar. Naturvårdsverket tog tillsammans med Riksantikvarieämbetet och Handisam (idag Myndigheten för delaktighet) fram en handbok år 2013 som heter *Tillgängliga natur och kulturområden*. Handboken har fokus på hur vi gemensamt arbetar vidare med att tillgängliggöra vårt natur- och kulturarv med fokus på två områden, kunskapsförmedling och information/naturvägledning samt framkomlighet och fysisk utformning. Handboken har även kompletterats med en webbutbildning som lanserades vid årsskiftet 2019/2020¹³.

Naturvårdsverket ser stora fördelar med att fler människor genom tillgängliggörande får tillgång till information om skyddade naturmiljöer och ges möjlighet att besöka och uppleva dem. Det ökar förståelsen och respekten för varför dessa naturvärden är viktiga att bevara och bibehålla och kan stärka både myndighetens arbete och det ideella engagemanget vilket i sin tur kan leda till att allt fler vill bidra med frivilliga insatser och med att agera förebildligt tex. markägare, entreprenörer och kommuner.

¹¹ Statliga byggnadsminnen - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

¹² Förordning 2001:526 om statliga myndigheters ansvar för genomförande av handikappolitiken. SFS 2001:526.

¹³ <http://www.naturvardsverket.se/Stod-i-miljoarbetet/Vagledning/Friluftsliv/Tillgangliga-natur--och-kulturomraden/Filmer-och-citat-om-webbutbildningen/>

Arbetet med tillgängliggörande av Naturvårdsverkets naturreservat och nationalparker uppfyller även aktivt den delprecisering som ingår i målet som finns inom politikområdet för gestaltad livsmiljö där Naturvårdsverket tar ansvar och agerar förebildligt och arbetar aktivt för att miljöerna gestaltas för att vara tillgängliga för alla.

Handboken *Tillgängliga natur och kulturområden* togs fram 2013, innan politikområdets mål för gestaltad livsmiljö beslutades 2018. Dock är handboken i linje med målets delprecision miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla. Handboken täcker in både information, naturvägledning och den gestaltade miljön.

Den webbutbildningen som togs fram 2019/2020 tillsammans med Riksantikvarieämbetet lever inte bara upp till delpreciseringen utan också till politiska mål för kulturvärden samt för friluftsliv med tillgänglig natur för alla. Webbutbildningen togs fram för att öka kunskapen och sätta fokus på det praktiska arbetet som måste utföras. Båda myndigheterna ser det som ett viktigt demokratiskt arbete.

I handboken skrivs följande om kunskapsförmedling och information:

» *Att göra informationen tillgänglig betyder att göra det möjligt för alla, inklusive personer med funktionsnedsättning, att ta del av information via exempelvis tryckta medier, skyltar, telefon, webb och film. Natur-, kultur- och upplevelsestigar samt guidning och programverksamhet är effektiva instrument för att öka tillgängligheten i skyddade områden och kan utformas så att de också fungerar för exempelvis barn och personer med nedsatt syn- eller rörelseförmåga. I handboken diskuteras möjligheten att göra information och naturupplevelser tillgängliga för fler via digitala informationskanaler. Nya grepp lyfts fram, exempel är natur- och kulturvägledning via mobiltelefoner, användning av QR-koder, audiell information i mp3-format, film på teckenspråk via mobiltelefoner och virtuella besök¹⁴.*

För tillgängliggörande av naturreservat och nationalparker är hållbarhet över tid en viktig aspekt och ett viktigt mål både vid förvaltning av befintliga anordningar, anläggningar och byggnader men också vid uppförandet av nya. Handboken tar särskilt upp ett avsnitt om materialval och hur stor betydelse materialvalet har för tillgängligheten. I Handboken står det att vid val av material är det många aspekter att ta hänsyn till bl.a. minimera den negativa påverkan på miljön, välja material med lång hållbarhet, som svarar upp estetiskt och funktionellt, motsvarar tillgänglighetskraven och vara ekonomiskt fördelaktiga (dock ej avgörande).

¹⁴ [Tillgängliga natur- och kulturområden- En handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer. ISBN 978-91-620-6562-1 \(naturvardsverket.se\)](#)

I handboken skrivs följande om framkomlighet och fysisk utformning:

» *Framkomlighet handlar till stor del om att kringgå naturliga fysiska hinder såsom mjuka eller fuktiga underlag, trånga passager, nivåskillnader och branta lutningar och att utforma olika anläggningar som till exempel stigar, ramper, broar och grindar på rätt sätt. Handboken ger konkreta råd om hur dessa anläggningar kan byggas för bland annat personer med nedsatt syn liksom för att passa personer med nedsatt rörelseförmåga. Utformning av parkering, bänkar, rastplatser liksom grillplatser med mera belyses¹⁵.*

Naturvårdsverkets tankesätt och inställning till den fysiska miljön är att om vi bygger tillgängliga anläggningar, anordningar och byggnader tillgodoser vi det flesta besökares behov. Arbetet med tillgänglighet blir därför en naturlig del i vårt arbete inom många av våra arbetsprocesser. Bland annat inom arbetet med varumärket och den visuella identiteten för Sveriges nationalparker, entréerna till Sveriges nationalparker, våra byggnadsinvesteringar och arbetet i och med att utveckla våra naturum.

Tillgänglighet har sedan 2013 då handboken lanserades varit en viktig aspekt och ett tydligt krav vid planering och genomförande av våra investeringar och underhållsprojekt som vi utför i våra naturreservat och nationalparker.

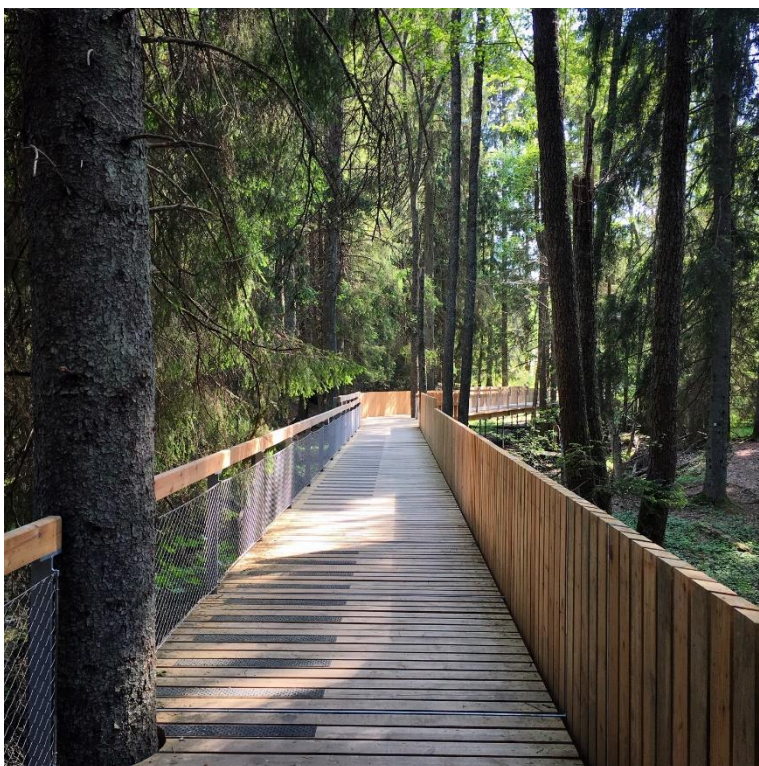

Foto: Tyresta nationalpark, Hanna Lundkvist, Handläggare

¹⁵ [Tillgängliga natur- och kulturområden- En handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer. ISBN 978-91-620-6562-1 \(naturvardsverket.se\)](#)

1.5 Kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids

Naturvårdsverket arbetar med arkitektur, form och design främst kopplat till att kunna tillgängliggöra och möta besökarna i våra naturreservat och nationalparker. Med gestaltade och funktionella anordningar, anläggningar och byggnader samt genom bra och tydlig naturvägledning skapar vi mervärden till besökarna. Det ger möjligheter att fokusera på upplevelsevärdena och vad naturen har att erbjuda, på ett tryggt och säkert sätt.

Mervärdena skapar vi främst genom att uppföra naturum och se till att det finns parkeringar, tillgängliga leder, faciliteter i form av toaletter och naturvägledning. I nationalparkerna har vi ett samlingsbegrepp för just denna typ av nyinvesteringar som vi döpt till *entrées till Sveriges nationalparker* med en särskild riktlinje. Till den gestaltade byggda miljön har vi naturvägledning som viktig komponent för helheten och den visuella identiteten varumärket Sveriges nationalparker. En annan viktig aspekt är möjligheten att kunna ta till sig kunskap och information inför besöket och där är hemsidan för Sveriges nationalparker¹⁶ ett viktigt redskap.

NATURUM

naturum är upprättade besökscentrum med målsättningen att ge besökarna kunskap, inspiration och tips för att uppleva landskapet man befinner sig i och den närliggande naturen. Detta gör man främst genom naturvägledning och det övergripande målet är att göra naturen tillgänglig för alla. Det första byggdes 1973 och idag äger Naturvårdsverket 17 stycken naturum och hyr in naturumverksamheten hos 6 stycken externa hyresvärdar. Länsstyrelsen är huvudmän. Det finns även kommunala naturum. Naturvårdsverket äger rätten till naturums namn och logotyp enligt 1§ varumärkeslagen och rätten för att godkänna nya anläggningar som följer riktlinjerna för naturum och som kan komplettera det befintliga naturumnätverket geografiskt och innehållsmässigt.

Vid etablering av nya naturum i Naturvårdsverkets egna regi har det ställts krav på att byggnaden ska gestaltas utifrån den geografiska platsen och att byggnaden ska ha ett samspel med naturen. Att byggnaden på ett estetiskt och konstnärligt sätt ska väcka känslor och skapa nyfikenhet för omgivningen och naturen. Historiskt sätt har Naturvårdsverket etablerat byggnader som vi haft som målsättning att nyttja och bedriva verksamhet i främst under vår och sommarsäsong men idag ställer många besökare andra typer av krav på öppettider. Behovet av att byggnaderna skall kunna ha öppen verksamhet året runt gör att kraven måste utökas för att få byggnader som är hållbara, energieffektiva och med god resurshållning. För att byggnaderna ska kunna möta upp nya krav krävs det att Naturvårdsverket utför investeringar på befintliga byggnadsbeståndet av naturum för att minska på energiförluster och få byggnader som är välisolerade, samt går att förvalta på ett tryggt och enkelt sätt och att det vid nyetableringar ställs högre krav på

¹⁶ [Sveriges nationalparker](#)

energiförbrukning, vattenförbrukning och hållbara material som motsvarar Naturvårdsverkets i övriga höga standard som miljömyndighet.

I Riktlinjerna för naturum står det följande om naturum som offentlig anläggning:

» *Naturum ska som offentlig anläggning ha höga ambitioner och vara ett föredöme när det gäller kvalitet inom arkitektur, formgivning och design. Det gäller såväl naturumbyggnader som utställningar och anslutande mark. Ny arkitektur ska enligt regeringen berika och förnya den befintliga miljön men samtidigt utgå från den äldre bebyggelsens värden, de naturgivna förutsättningarna samt helhetsmiljön.*¹⁷

Vid uppförande av nya naturum har Naturvårdsverket bjudit in till arkitekturtävlingar med syfte att få fram ett högklassigt arkitektoniskt förslag, med unik design, i hög kvalitet. Flera naturum har uppmärksammats för sin arkitektur och blivit nominerade till olika priser för sina arkitektoniska kvalitéer bl.a. har naturum Kosterhavet och naturum Tåkern har varit nominerade till Kasper Salin priset.

Naturvårdsverket tog fram Riktlinjer för naturum år 2015 innan riksdagens mål för politikområdet gestaltad livsmiljö togs fram, dock anser vi att riktlinjerna och våra naturum väl lever upp till riksdagens mål att arkitektur, konst och design ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregat samhälle.

Naturvårdsverkets senaste naturum, Trollskogen på norra Öland invigdes 20 april 2019. Det är en byggnad som visar upp flera av de viktiga kärnvärdena som Naturvårdsverket vill förmedla som hållbarhet, kvalitet, kunskap och naturupplevelse.

Foto: naturum Trollskogen, Hanna Lundkvist, Handläggare

¹⁷ Riktlinjer för naturum, Nationella riktlinjer. ISBN 978-91-620-6696-3 (naturvardsverket.se)

SVERIGES NATIONALPARKER

Redan 1909 bildades det första nationalparkerna i Sverige. Idag är det 30 stycken utspridda från norr till söder, alla med samma syfte att visa upp Sveriges unika och värdefulla natur och bevara vårt gemensamma naturarv till kommande generationer. Idag är 1,6 % av Sveriges yta skyddad som nationalpark.

Nationalparkerna speglar Sveriges natur och våra sex olika naturtyper som fjäll, sjöar och vattendrag, kust och hav, ädellövskog, våtmark och barrskog. Nationalparkerna ska bjuda in till friluftsliv och naturturism och i sort sätt alla parker erbjuder en viss typ av service i form av parkeringsplatser, utedass, information och annan service. Många nationalparker har även kortare leder, rundslingsor eller naturstigar i anslutning till entréerna. Längre in är nationalparken ofta inte lika tillgänglig eller tillrättalagd.

Nationalparkerna är utifrån fastighetsförvaltningen Naturvårdsverket kronjuveler och viktiga utifrån flera aspekter. Många av de anläggningar och anordningar vi bygger är just till entréområdena vid nationalparkerna. Entréområdena består av vissa byggda komponenter och som besökare ska du få igenkänningar när du besöker flera nationalparker. Dock arbetar alla med sitt egna formspråk och sin egna gestaltning.

Naturvårdsverket höll i en workshop tillsammans med representanter från fastighetsförvaltarna våren 2021. Där framkom vikten av att vi alla använder samma värdeord som beställare av dessa anordningar och anläggningar. Värdeord som att våra byggda miljöer ska vara hållbara, funktionella, av hög kvalitet och, i samspel med naturen. De ska vara byggda med material som håller över tid och går att underhåll och förvalta. Värdeord, tillsammans med varumärket och att samma arkitekter, efter upphandling enligt LOU, utfört många av våra referensprojekt (tidigare utföra entréer) har nästan skapat en "naturvårdsarkitektur" med ett återkommande formspråk vid våra entréer.

ENTRÉER TILL SVERIGES NATIONALPARKER

År 2015 tog Naturvårdsverket fram riktlinjer för entréerna till Sveriges nationalparker. Riktlinjerna ska underlätta planeringen och genomförandet av nya entréer men också ge stöd i vilken grad av service som behövs i respektive nationalparks entréområde. Riktlinjerna ger också stöd för att definiera projektets omfattning och kunna sätta finansiella ramar.

I riktlinjerna står det följande om syftet:

- » *Syftet med gemensamma riktlinjer för entréer är att säkerställa en hög kvalitet på upplevelsen vid entréer till Sveriges nationalparker. Genom att tillföra kunskap, naturvägledning, tillgänglighet och service till naturen*

förstärker vi upplevelsen. Alla komponenter bidrar till att tillgängligheten ökar och fler besökare kan uppleva våra fantastiska nationalparker.¹⁸

I riktlinjerna står det följande om hållbarhet:

» *Entréområdet ska präglas av långsiktigt hållbara lösningar. Detta gäller såväl utformning som material och utförande. Långsiktigheten handlar också om förvaltningskostnader. Det kan vara värt att satsa på ett dyrare, hållbarare, mer underhållsfritt material, exempelvis sten, för att få lägre förvaltningskostnader över tid.¹⁹*

I riktlinjerna skriver Naturvårdsverket att entrén ska i alla delar ha en genomtänkt utformning med hög kvalitet, funktionalitet och hållbarhet. Att entréer till nationalparkerna ska liksom andra offentliga anläggningar ha höga ambitioner när det gäller kvalitet inom arkitektur, formgivning och design. Att arkitekt/ landskapsarkitekt med relevant kompetens och erfarenhet bör användas vid utformning av alla viktiga byggnader och platser inom entréområden. Fysiska anläggningar och stigar/leder ska följa tillgänglighetslagstiftningen. Utformningen i nationalparkerna ska följa det gemensamma varumärket för Sveriges nationalparker.

Trots att riktlinjerna för entréer togs fram innan riksdagens mål och delprecision kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids lever det väl upp till målet. Däremot använder sig Naturvårdsverket inte av termen gestaltad livsmiljö eller har riktlinjerna sammankopplade med politikområdet vilket skulle kunna vara en möjlig utveckling vid framtida revideringar av riktlinjerna.

DEN VISUELLA IDENTITETEN OCH VARUMÄRKET SVERIGES NATIONALPARKER

Syftet med nationalparkerna är att värna om skyddad natur och att visa upp den för allmänheten. För att kunna göra det utifrån våra ledord/kärnvärden som är naturupplevelser, kvalitet och kunskap²⁰ behövs en gemensam identitet och en gemensam målbild. Vilket vi tagit fram genom arbetet med varumärket och den visuella identiteten för Sveriges nationalparker.

Vår gemensamma målbild med identiteten är:

» *Vi ska vara den mest populära naturattraktionen i Europa. Genom världsledande pedagogik i naturen.²¹*

¹⁸ Riktlinjer för entréer - Reviderad version ISBN 978-91-620-6656-7 (naturvardsverket.se)

¹⁹ Riktlinjer för entréer - Reviderad version ISBN 978-91-620-6656-7 (naturvardsverket.se)

²⁰ Sveriges nationalparker – Vår varumärkesstrategi (naturvardsverket.se)

²¹ Sveriges nationalparker Vår gemensamma identitet (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket vill förstärka naturupplevelsen och attrahera besökarna genom att tillföra kunskap, information och service till naturen. Och på så sätt öka antalet besökare till Sveriges nationalparker, öka människors kunskap om naturen och öka förståelsen för betydelsen av naturvård.

För att få det gemensamma formspråket har Naturvårdsverket en designplattform som noggrant beskriver det olika delarna som ingår i varumärket och den visuella identiteten.²² Bl.a. grafiska element (logotyp, guldstjärnan), information (färger, identitet, typografi, kartor m.m.), vägvisning, byggsystem och personalmaterial samt digitala verktyg.

Naturvårdsverket arbete med den visuella identiteten och varumärket Sveriges nationalparker är väl sammankopplat med politikområdet gestaltad livsmiljös delprecision av målet kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids.

²² [Designplattform, Sveriges nationalparker \(naturvardsverket.se\)](https://naturvardsverket.se/designplattform)

2. Naturvårdsverkets externa samverkan

2.1 Extern samverkan för Statliga byggnadsminnen

Naturvårdsverket deltar på samverkansmöten för Statliga byggnadsminnen (SBM) tillsammans med Riksantikvarieämbetet, Fortifikationsverket, Trafikverket, Kungliga Djurgårdsförvaltningen, Sjöfartsverket samt Sveriges lantbruksuniversitet (SLU). Samverkansmötena för Statliga byggnadsminnen har som målsättning att tillsammans ha en dialog kring förvaltning av de statliga byggnadsminnena. Syftet är att utbyta erfarenheter och idéer samt sprida information om det sker förändringar i kulturminneslagen och andra förordningar.

2.2 Samverkan för ökad tillgänglighet

Att samverka för att uppnå gemensamma mål och kunna nå ut på en bredare front blir allt viktigare och är också en viktig del i en hållbar och resurseffektiv statliga förvaltning. För Naturvårdsverket är det viktigt att sprida kunskap och vägleda och vi ser stora möjligheter i att genom samverkan vägleda tillsammans mot gemensamma mål tex. inom tillgänglighet, kulturhistoriska värden, arkitektur, form och design m.m. Ett bra exempel på samverkan mellan olika myndigheter är framställningen av handboken *Tillgängliga natur och kulturområden* som togs fram 2013 och den webbutbildning som Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet tog fram 2019/2020.

2.3 Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare

Naturvårdsverket samverkan avseende gestaltungsfrågor är främst med andra statliga myndigheter genom Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare där vi aktivt deltar i nätverket Arkitektur och kulturmiljö.

Nätverket Arkitektur och kulturmiljö har följande mål:

- » *Nätverket har som uppgift att skapa förutsättningar för ett kompetent och kraftfullt agerande i arkitektur- och kulturmiljöfrågor genom att fungera som ett forum där utbyte av erfarenheter och inhämtning av idéer och inspiration sker²³.*

För Naturvårdsverket är nätverket en källa till kunskapsinhämtning och erfarenhetsutbyte bl.a. genom att man i nätverket delar med sig av respektive förvaltningsmyndighets arbetssätt, metoder och arbetet som statlig byggherre. I nätverket deltar Boverket, Fortifikationsverket, Trafikverket, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, Riksbanken, Riksdagsförvaltningen, Sjöfartsverket och Statens fastighetsverk. Naturvårdsverket deltar även i flera av de andra nätverken inom Samverkansforum bl.a. hållbar utveckling och markförvaltning.

²³ [Välkommen till Samverkansforum!](#)

3. Naturvårdsverkets utmaningar, hinder och behov

Naturvårdsverket arbetar ständigt med olika typer av förbättringsarbeten inom fastighetsförvaltningsområdet. För bättre styrning av verksamheten använder vi ofta vägledningar som verktyg tillsammans med samråd och dialog. Våra uppdragstagare är viktiga för hur vår fastighetsförvaltning utvecklas och vi har ett gemensamt pågående arbete med att planera, genomföra, följa upp och komma med förbättringsåtgärder. En viktig del i det är att ständigt arbeta med att höja vår egen och uppdragstagarnas kompetens inom fastighetsförvaltningens olika områden. Naturvårdsverket ser där vikten av att samverka med andra Statliga myndigheter med förvaltningsuppdrag och dra lärdom av varandras utmaningar och behov.

3.1 Utmaning finansiering av fastighetsförvaltning via ettåriga anslag

Naturvårdsverket fastighetsförvaltning finansieras via *1:3 anslaget för åtgärder av värdefull natur*, och har ettåriga budgetar för skötsel-, drift- och underhållsåtgärder. Ettåriga budgetar ställer höga krav på en flexibel och kunskapsbaserad förvaltningsorganisation som kan planera, genomföra och följa upp arbetet utifrån ändrade budgetnivåer och förutsättningar.

NATURVÅRDSVERKET'S FASTIGHETSBESTÅND OCH EKONOMI

Att Naturvårdsverkets fastighetsbestånd och byggnadsbestånd är geografisk utspritt och finns både på tillgängliga och otillgängliga platser är utmanande för planeringen av verksamheten samt fördelningen av medel till uppdragstagarna. Nyckeltal finns upparbetade för skötseln men när det kommer till planeringen av medelsfördelning av fastighetsmedel (fastighetsschablonen) är detta komplext. Naturvårdsverket har idag inte en ekonomisk förvaltningsmodell där verksamheten bär sina egna kostnader som det andra statliga myndigheterna har genom intäkter/hyror. Idag fördelas fastighetsmedel genom nyckeltal baserade på antalet avtal och nyttjanderätter, antalet byggnader i FIDOS, antalet naturum samt statliga byggnadsminnen inom länen. Utmaningen ligger i att kostnaderna för utförande av underhållsåtgärder och drift skiljer sig mellan länen. För entreprenader i skärgården, i fjällmiljöer eller i byggnader långt från vägnät och infrastruktur läggs ofta på kraftiga ekonomiska påslag, vilka är svåra att kalkylera och beräkna.

3.2 Utmaning fastighetsbestånd och nyttjandegrad

En utmaning som Naturvårdsverket har är att våra byggnader (förutom naturum) nyttjas i en väldigt liten grad och att många byggnader har väldigt enkel teknisk standard. Att nyttjandegraden är låg har delvis med byggnadernas tekniska standard att göra (en del av byggnaderna saknar, el, vatten och avlopp) men också hur pass tillgängliga eller väderutsatta det är. Många byggnader ligger på geografiska platser som påverkas hårt av väder och vind och det olika årstidernas växlingar.

I en stor del av byggnadsbeståndet saknas även moderna faciliteter som kommunalt vatten och avlopp samt ibland elförsörjning. Uthyrningen av dessa objekt är ofta svår och att hitta användningsområden för att stötta förvaltningen i deras arbete med skötsel och främjande av friluftsliv inte alltid det enklaste för dessa objekt. Modern och ny teknik förlänger dock säsongen och de senaste åren har vi tillsammans med uppdragstagarna installerat bl.a. solceller i både fjällmiljö och på skärgårdsöar för att få elförsörjning där det tidigare saknats.

UTMANING UTVECKLA BESTÄLLARROLLEN I UNDERHÅLLS- OCH INVESTERINGSPROJEKT

Att vara beställare på uppdrag av Naturvårdsverket ställer väldigt olika typer av krav på både kompetens och erfarenhet. Naturvårdsverket har idag till sitt förfogande olika typer av vägledningar som stöd i beställarrollen men det svåra är att bygga upp en erfaren och kunskapsbaserad beställarorganisation. Som uppdragstagare kan din beställarroll se ut på väldigt olika sätt beroende av vilka förvaltningsobjekt som just finns inom dina länsgränser. Att vara beställare till ett nytt naturum som ska ha hög arkitektonisk utformning, kunna erbjuda en pedagogisk och lärorik utställning med naturvägledning, ha hög svansföring i miljöprestanda och kunna byggprocessens olika skeden. Det ställer stora krav på beställaren som tidigare kanske bara varit beställare av mindre underhållsarbeten eller enklare nybyggnationer som fågeltorn, spänger, broar m.m. Naturvårdsverket ser ett stort behov av att utveckla beställarkompetensen och beställarrollen och att samverka med andra större beställarorganisationer för att få ökad kunskap. Naturvårdsverket har även under 2020 utvecklat investeringsprocessen och beslutat att Naturvårdsverket skall vara beställare i större investeringsprojekt som tex. entréer och vid uppförande av nya naturum.

UTMANING MÅLGRUPPER OCH BESÖKARGRUPPER

En utmaning som Naturvårdsverket har är att vi förvaltar skyddad natur som ofta ligger otillgängligt till långt bort från lokala färdmedel och infrastruktur. Lokaliseringarna kräver fler och mera aktiva samarbeten med kommuner, regioner och lokala aktörer för att fånga upp fler målgrupper som tex. barn och ungdomar, och socioekonomiska svaga grupper.

UTMANING NÄR KULTUR- OCH NATURVÄRDEN KRÄVER OLIKA ÅTGÄRDER

Naturvårdsverket har vid ett fåtal förvaltningsobjekt och fastigheter haft utmaningar där kultur- och naturvärdena inte går att förena och forskrifter och skötselåtgärder strider mot kulturmiljöns bevarandekrav. Behoven av att göra åtgärder för att kunna genomföra skötselåtgärder har stridit och inskränkt den befintliga kulturmiljön och värden och intressen har stått mot varandra. Tex. vid Järle kvarn, Nora Kommun där Naturvårdsverket vill återskapa ett levande vattendrag genom att ta bort dammluckorna för att få ett långsiktigt, livskraftigt bestånd av strömlevande fiskar och musslor i Järleån. En åtgärd som utifrån Naturvårdsverkets perspektiv är den som minst gör ingrepp i den befintliga kulturmiljön och som uppnår mest nytta

för naturvården. Från kultur har man dock framfört att dammluckorna och vattenspeglarna är viktiga utifrån det kulturhistoriska värdet och ett bevarande av dessa värden. Här står intressen och värden mot varandra.

4. Naturvårdsverkets framtida arbete

För ett bra framtidsytande arbete krävs ständiga förbättringar och utvecklingsprojekt både i Naturvårdsverket linjeverksamhet men även inom våra vägledning och i den skötsel och förvaltning vi utför i våra olika roller tillsammans med våra uppdragstagare men också andra aktörer som kommuner, turistföretag, andra statliga myndigheter m.fl.

Flertalet av de vägledningar, riktlinjer och handböcker som är gjorda av Naturvårdsverket och som berörs av politikområdet för gestaltad livsmiljö framställdes innan politikområdets mål antogs 2018. Begreppet gestaltad livsmiljö saknas därför. Men innehållet och delpreciseringarna finns i det befintliga vägledningarna, riktlinjerna och handböckerna. Naturvårdsverkets verksamhet arbetar i linje med politikområdets mål främst inom tillgänglighet, entréer Sveriges nationalparker, varumärket Sveriges nationalparker och samverkan.

4.1 Öka kunskap om miljöledning, hållbarhet och kvalitet

Under 2020 tog Naturvårdsverket fram en ny miljöutredning. I miljöutredningen kom man fram till att för att säkerställa att hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska värden behöver Naturvårdsverket ställa skarpare krav vid upphandlingar av konsulttjänster och entreprenader. Naturvårdsverket kommer därför att under 2021 och 2022 att uppdatera vägledningen för fastighetsförvaltning, miljöledning vid förvaltning med nya upphandlingskriterier.²⁴

Andra åtgärder som Naturvårdsverket behöver göra för att hållbarhet och kvalitet inte ska underställs av kortsiktiga ekonomiska överväganden är att aktivt sprida goda exempel och öka kunskapen hos uppdragstagarna genom olika kunskaps-höjande insatser, utbildningar, webinarium m.m.

Naturvårdsverket ser att samverkan med andra statliga myndigheter skulle vara ett bra tillvägagångssätt för att öka kunskapsnivån.

4.2 Lyfta och belysa goda exempel för hur Naturvårdsverket agerar förebildligt

Naturvårdsverket använder sig av begreppet förebildlighet främst i våra riktlinjer och vägledningar. De arbetsområde där vi kommit längst är inom tillgängliggörande av natur och kultur där vi också har ett särskilt uppdrag som statlig myndighet och utpekat ansvar för genomförande av funktionshinderpolitiken tillsammans

²⁴ [Miljöledning vid förvaltning av Naturvårdsverkets fastigheter - Naturvårdsverket \(naturvardsverket.se\)](https://naturvardsverket.se/miljoledning-vid-forvaltning-av-naturvardsverkets-fastigheter)

med andra statliga myndigheter. Myndigheternas uppgift att fungera som ett föredöme för andra aktörer i samhället regleras i en särskild förordning²⁵.

Naturvårdsverket vill fortsätta att arbeta med förebildlighet främst inom tillgängliggörande av natur- och kulturmiljöer. Att få uppdragstagarna att tänka långsiktigt och ha hög kvalitet i fokus. Att som beställare kunna ställa rätt krav för att få hållbara miljövänliga material med lång livslängd för att tillgodose nuvarande och framtida behov. Naturvårdsverket vill lyfta goda exempel och sprida kunskap både genom punktinsatser med också genom att belysa arbetsområdet på vår externa hemsida som är under utveckling.

4.3 Utveckla befintliga vägledningar med nya textavsnitt om kulturhistoriska värden

Naturvårdsverket har som målsättning att uppdatera nuvarande vägledning för fastighetsförvaltningen. Uppdateringen ska utgå utifrån strategin för Naturvårdsverkets arbete med kulturmiljöfrågor och nytt avsnitt om hur uppdragstagare ska utföra förvaltningsuppdraget med god kunskap om kulturhistoriska värden och hur värdena ska inkluderas i den vardagliga fastighetsförvaltning ska upprättas. Även ett tillägg ska göras i upprättandet av förvaltningsplaner som inkluderar förvaltningsobjektens kulturhistoriska värden. Vägledningen ska även kompletteras med avsnitt om hur kunskap om kulturhistoriska värden i andra fastigheter som Naturvårdsverket förvaltar ska tas om hand.²⁶ Idag finns endast avsnitt i vägledningen om förvaltning av statliga byggnadsminnen.

Naturvårdsverket har även som mål att under det kommande två åren upprätta vårdprogram för det sju statliga byggnadsminnena. Torpet Rågsjärn har startat som ett pilotprojekt och vårdprogrammet kommer att färdigställas och beslutas under 2021.

Uppdateringen och utvecklingen av vägledningen för fastighetsförvaltningen inom kulturmiljö kommer att förbättra arbetet långsiktigt och främja myndighetens arbete inom delpreciseringen att estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden ska tas till vara och utvecklas, politikområdet gestaltad livsmiljö även om det i strategin inte varit ett uttalat syfte.

4.5 Utveckla befintliga vägledningar med nya textavsnitt utifrån politikområdet gestaltad livsmiljö, arkitektur, form och design

Naturvårdsverkets arbetssätt med nyanläggningar och förvaltning av befintliga byggnader, anläggningar och anordningar utgår ifrån att kvalitet och funktion är väl sammanlänkat med arkitektur, form och design. Att det vi tillför i det värdefulla

²⁵ Förordning 2001:526 om statliga myndigheters ansvar för genomförande av handikappolitiken. SFS 2001:526.

²⁶ [Strategi för Naturvårdsverkets arbete med kulturmiljöfrågor \(naturvardsverket.se\)](https://naturvardsverket.se/Strategi-för-Naturvårdsverkets-arbete-med-kulturmiljöfrågor)

naturområdet ska ge ytterligare en dimension och förhöja de värdena som den omgivande naturen och landskapet har. I många av våra vägledningar kring nybyggnationer finns idag väl utarbetade stycken om just arkitekturen bl.a. i våra riktlinjer för entréer och naturum. Dock har dessa båda riktlinjer uppförts innan riksdagen antog målet om gestaltad livsmiljö år 2018 och begreppet gestaltad livsmiljö saknas.

Naturvårdsverket ser behov av att i vår vägledning för viss fastighetsförvaltning utöka med ett stycke om politikområdet gestaltad livsmiljö och delprecisionen för arkitektur, form och design. Åtgärden skulle öka kunskapen hos uppdragstagarna och föra in begreppet i vårt arbetssätt.

4.6 Samverkan om politikområdet gestaltad livsmiljö

Naturvårdsverket ser ett behov av att samverka mer inom politikområdet för gestaltad livsmiljö tillsammans med de andra statliga myndigheterna inom Samverkansform. Att kunna ha gemensamma utbildningar, temadagar och konferenser. Att kunna sprida kunskap om politikområdet och stärka organisationerna utifrån politikområdets olika delprecisioner.

Källförteckning

Regleringsbrev 2021 Myndighet Naturvårdsverket - Ekonomistyrningsverket (www.esv.se)

Politik för gestaltad livsmiljö – Boverket (www.boverket.se)

Naturvårdsverket, Om Naturvårdsverket - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Verksamhetsidé, vision och värdegrund - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

Förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter, m.m.

Naturvårdsverket, Rapport 6980 – Återrapportering av medelsanvändning och resultat för skydd och åtgärder för värde-full natur 2018–2020 ISBN 978-91-620-6980-3 (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Uppdrag om viss fastighetsförvaltning - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Byggnads- och anläggningsinvesteringar - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Strategi för Naturvårdsverkets arbete med kulturmiljöfrågor (naturvardsverket.se)

Förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen.

Naturvårdsverket, Statliga byggnadsminnen - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

Förordning 2001:526 om statliga myndigheters ansvar för genomförande av handikappolitiken. SFS 2001:526.

Naturvårdsverket, Tillgängliga natur och kulturområden (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Tillgängliga natur- och kulturområden- En handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer. ISBN 978-91-620-6562-1 (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Sveriges nationalparker (sverigesnationalparker.se)

Naturvårdsverket, Riktlinjer för naturum, Nationella riktlinjer. ISBN 978-91-620-6696-3 (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Riktlinjer för entréer - Reviderad version ISBN 978-91-620-6656-7 (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Sveriges nationalparker – Vår varumärkesstrategi (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Sveriges nationalparker Vår gemensamma identitet (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket, Designplattform, Sveriges nationalparker (naturvardsverket.se)

Välkommen till Samverkansforum (www.samverkansforum.nu)

Naturvårdsverket, Miljöledning vid förvaltning av Naturvårdsverkets fastigheter - Naturvårdsverket (naturvardsverket.se)

Naturvårdsverket. Överenskommelse om uppdrag om viss fastighetsförvaltning. Webbsida 2019-04-16.

Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltande livsmiljöer

Sammanfattning

Denna skrivelse utgör Sjöfartsverkets redovisning av regeringsuppdraget *Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltande livsmiljöer*.

Sjöfartsverket närmar sig de nationella målen för arkitektur-, form- och designpolitik med försiktighet, då myndigheten inte tidigare haft uttalade mål och uppdrag inom området. Flera andra myndigheter har tidigare haft uppdrag att arbeta in en kulturmiljöstrategi i sin verksamhet, men Sjöfartsverket har inte tidigare omfattats av liknande uppdrag.

Sjöfartsverket äger i dagsläget cirka 150 byggnader som är byggnadsminnesmärkta, fördelade på 38 fastigheter. Vid arbete med dessa byggnader följer Sjöfartsverket plan – och bygglagen och har sedan 2018 ingått i en överenskommelse med Riksantikvarieämbetet för att börja behandla de statliga byggnadsminnena i enlighet med förordningen för statliga byggnadsminnen. Arbete har påbörjats med att ta fram vårdprogram för byggnadsminnena.

Det finns en stor vilja inom verket att fortsätta det nu påbörjade arbetet med gestaltande livsmiljöer. Sjöfartsverket ser dock ett behov av ökad intern kunskap och mer systematiskt arbete med dessa frågor.

Genom framtagande av vårdprogram för de statliga byggnadsminnena, kommer Sjöfartsverket få ökad kunskap och medvetenhet gällande drift och underhåll av dessa, men sannolikt också ett ökat behov av resurser i form av ekonomiska medel och kompetens.

Sjöfartsverket behov av de egna fastigheterna omfattar endast möjligheten att säkerställa navigation för framförallt handelssjöfarten. Det kan i många fall endast röra sig om ett behov av att ha ett fyrljus etablerat på platsen. Att i övrigt underhålla och förvalta byggnadsminnen är mycket kostnadsdrivande för Sjöfartsverket och står inte i relation till myndighetens uppdrag. Vidare saknas anslagsfinansiering för underhåll och förvaltning av dessa.

Datum
2021-09-02

Dnr
2021-00642

Regeringsuppdraget

Sjöfartsverket har i regleringsbrev för 2021 fått i uppdrag av regeringen att redogöra för hur myndigheten har verkat och avser verka förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer i enlighet med politik för gestaltad livsmiljö (prop. 2017/18:110, bet. 2017/18:CKrU1, rskr. 2017/18:316) och hur myndigheten bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken.

Redogörelsen ska även belysa hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor och hur detta arbete kan utvecklas. Redogörelsen ska dessutom belysa hur myndigheten agerat förebildligt för minskad klimatpåverkan.

Formerna för åiterrapportering har utformats i dialog med Boverket och redogörelsen ska lämnas till Boverket senast den 30 september 2021.

Genomfört och pågående arbete

Sjöfartsverkets verksamhet

Sjöfartsverket är ett affärsdrivande statligt verk som ansvarar för att utveckla transport- och sjöfartspolitik i linje med riksdagens och regeringens beslut. Sjöfartsverket ansvarar för att sjövägarna är framkomliga, säkra och tillgängliga. Myndigheten har sitt huvudsakliga fokus på handelssjöfarten.

Geografiskt innebär det att verksamheten verkar vid svenska kustfarvatten och de stora sjöarna (Vänern, Vättern och Mälaren), Göta Älv samt kanalerna i Trollhättan, Södertälje och Falsterbo.

Det är Sjöfartsverket som bygger, underhåller och utvecklar infrastrukturen till havs, Sveriges blå motorvägar. Med Sjöfartsverkets hjälp tillhandahåller staten farleder genom att verket sjömåtar och märker ut farlederna, producerar sjökort och annan sjögeografisk information samt erbjuder en rad viktiga tjänster, exempelvis isbrytning, lotsning och sjötrafikinformation till alla tusentals fartyg som rör sig i Sveriges farvatten. Allt detta görs med huvudsaklig inriktning mot handelssjöfarten, men bland övriga kunder återfinns även fritidsbåtar, fisket och marinen. Sjöfartsverket arbetar tillsammans med Trafikverket och innehar ansvar för delar av den långsiktiga, nationella infrastrukturplaneringen.

Sjöfartsverkets arbete med utveckling av den marina infrastrukturen är en viktig del för att säkerställa tillgänglighet för medborgare och näringsliv i hela landet.

Sjöfartsverkets organisation

Sjöfartsverkets kärnverksamhet är lotsning, farledshållning, sjögeografisk information, sjötrafikservice, isbrytning, sjö- och flygräddning samt sjömansservice.

Dessa verksamheter är organiserade i fyra avdelningar, Affärer, Sjö- och flygräddning, Rederi samt Infrastruktur.

Datum
2021-09-02

Dnr
2021-00642

Infrastruktur

Avdelningen Infrastruktur har det övergripande ansvaret att samordna den nationella farledsstrategin. Detta innebär att avdelningen har det strategiska ansvaret för utvecklingen och utvärdering av de allmänna farlederna ur ett kapacitets- och sjösäkerhetsperspektiv samt ur ett transportslagsövergripande perspektiv. Avdelningen svarar för Sjöfartsverkets deltagande i den långsiktiga infrastrukturplaneringen samt genomförandet, om inte annat avtalats, av de farledsprojekt som ingår i nationella planen för transportinfrastrukturen och andra helt eller delvis externfinansierade projekt. I de stora farleds- och kanalprojekten köps projektledning och administration från Trafikverket. I dessa projekt åberopar Sjöfartsverket Trafikverkets kompetens inom området.

Avdelningen ansvarar också för den tekniska och ekonomiska förvaltningen av Sjöfartsverkets farleder, fastigheter, statliga byggnadsminnen och ett antal tekniska operativa system. Infrastrukturavdelningen är kravställare på sjösäkerhetsanordningar. Vidare utför avdelningen drift, underhåll och installationer på ovanstående anläggningar.

Slussar och kanaler

Affärsområdet Slussar och kanaler ansvarar för drift och underhåll av kanalerna i Trollhättan, Södertälje och Falsterbo.

Miljö-och hållbarhetsenheten

Sjöfartsverket har en Miljö- och hållbarhetsenhet som stöttar verkets alla verksamheter i deras löpande arbete. Sjöfartsverkets övergripande miljömål fram till 2027 är att då ha en miljöeffektiv verksamhet som minskar miljöbelastningen genom egen påverkan och incitament för sjöfarten. Ett av Sjöfartsverkets övergripande miljömål är minskad energiförbrukning för byggnader med 15 procent jämfört med 2012. Inom Sjöfartsverket ska miljötank och byggnadsvård gå hand i hand.

Sjöfartsverkets pågående arbete

Sjöfartsverket äger i dagsläget cirka 150 byggnader som är byggnadsminnesmärkta, fördelade på 38 fastigheter. Utöver de byggnadsminnesmärkta byggnaderna och fastigheterna äger också Sjöfartsverket drygt 1100 fyrrar.

Sjöfartsverket följer plan – och bygglagen vid arbeten med byggnader. De förordningar som främst påverkar arbete är Förordningen för statliga byggnadsminnen samt plan- och byggförordningen.

Genom plan- och bygglagen måste Sjöfartsverket ta hänsyn till förvanskingsförbudet samt varsamhetskravet och alltid se till att ändringar av en byggnad sker varsamt och hänsyn tas till byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Samma sak gäller vid underhåll av byggnader genom underhållskravet.

Genom förordningen om statliga byggnadsminnen bestäms hur Sjöfartsverket ska hantera de statliga byggnadsminnena med utgångspunkt att de ska finnas kvar i all framtid.

Datum
2021-09-02

Dnr
2021-00642

Avsikten med byggnadsminnesförklaringen är att garantera ett långsiktigt bevarande och underhåll av hög kvalitet men även att tillgängliggöra byggnader och miljöer så att människor nu och i framtiden ska kunna få ta del av historiska kunskaper och upplevelser.

Sedan 2018 har Sjöfartsverket ingått i en överenskommelse med Riksantikvarieämbetet för att börja behandla de statliga byggnadsminnena i enlighet med förordningen för statliga byggnadsminnen. I maj 2020 påbörjades det mer operativa arbetet, då en förvaltare med kompetens inom byggnadsvård och arkitektur anställdes som stöd för de andra förvaltarna. Arbetsätt och upphandlingsförfarande har utformats i nära samarbete med motsvarande kompetenser på Fortifikationsverket och Statens fastighetsverk (SFV) med hjälp av Riksantikvarieämbetet och genom deltagande och samarbete inom Samverksansforum.

Sjöfartsverket ska ha en hållbar och långsiktig förvaltning. Verket har ett ansvar som förvaltare av de statliga byggnadsminnena att förvalta dessa med långsiktighet i åtanke. Sjöfartsverket ska respektera arkitekters/konstnärers/hantverkares utformning av de statliga byggnadsminnena i enlighet med intentioner i skyddsföreskrifter och bevarandeprogram, då det är en mening och tanke bakom designen och en del av verkets historia.

Varje byggnadsminne har skyddsbestämmelser eller skyddsföreskrifter kopplade till beslutet om att byggnaden ska vara ett statligt byggnadsminne. Sjöfartsverket har startat arbete med att ta fram vårdprogram för byggnadsminnena. Vårdprogrammen ska användas som ett praktiskt hjälpmedel och styrdokument vid förvaltning och vård av byggnadsminnena. Sjöfartsverket har upphandlat konsulter för framställande av vårdprogram för byggnadsminnen och under 2021 kommer tre stycken program att lämnas till Riksantikvarieämbetet för yttrande.

När det gäller sjösäkerhetsanordningar är funktionen det som är viktigast. Sjösäkerhetsanordningar som uppförs ska dock finnas i landskapet i över 40 år och har en påverkan på landskapsbilden. Med funktionsmålet som utgångspunkt, ska en medveten fastställd estetisk inriktning finnas i beslutet gällande inköp och utformning av dessa. Sjöfartsverket har som målsättning att en långsiktig inriktning för utveckling av sjösäkerhetsanordningar, där estetiken inkluderas, ska tas fram.

Fyrar

De svenska fyrarna, fyrplatser, fyrskepp och andra sjömärken är en del av det svenska maritima kulturarvet. Längs Sveriges långa kust är fyrarna viktiga navigationshjälpmedel, kulturella minnesmärken samt vackra utposter i sjö- och havsmiljö. Även om det vid tiden för konstruktion av fyren fanns ett gestaltande tänk, är många av fyrarna utformade som de är, pga. dåtida konstruktionsmetoder och tillgängliga byggmaterial samt utformade för att fylla en funktion. En teknisk design av sin tid, blir vacker i sig, framförallt när det har gått några decennier.

Sjöfartsverket har 12 fyrar som är s.k. visningsfyrar. Dessa är tillgängliga för allmänheten för visning och varje år besöker cirka 50 000 personer någon av dessa fyrar.

Datum
2021-09-02

Dnr
2021-00642

Trollhätte kanal

Trollhätte Kanal och Göta Älv förbinder Sveriges största insjö Vänern med Kattegatt. Trollhättans slussanläggningar och slussleder är kulturhistoriska byggnadsverk och ett välbesökt turistmål i Sverige. Förutom lastfartyg passerar cirka 4 000 fritidsbåtar kanalen under sommarmånaderna. Sjöfartsverket arbetar, tillsammans med andra aktörer, för att utveckla turismen på och i anslutning till kanalen.

Extern samverkan

Sedan starten i maj 2020 har Sjöfartsverket medverkat i Samverkansforum. Stödet från de andra verken har varit ovärderligt för att snabba på processen med rutiner och hantering av byggnadsminnen. Verket har valt att arbeta på ett likande sätt som Fortifikationsverket och Statens fastighetsverk (SFV) redan gör, men utifrån egna förutsättningar. Ramavtalsupphandlingar för konsulter för vårdprogram framställdes med hjälp från ovan nämnda myndigheter. Idag har Sjöfartsverket lyckats upphandla kvalificerade konsulter som kan stödja arbetet med att utveckla ett effektivt arbetssätt med vårdprogram.

Utmaningar, hinder och behov i genomförandet

Sjöfartsverket närmar sig de nationella målen för arkitektur-, form- och designpolitik med försiktighet, då myndigheten inte tidigare haft uttalande mål och uppdrag inom området. Flera andra myndigheter har tidigare haft uppdrag att arbeta in en kulturmiljöstrategi i sin verksamhet, men Sjöfartsverket har inte tidigare omfattats av liknande uppdrag.

Som angivits ovan finns det en stor vilja inom verket att fortsätta det nu påbörjade arbetet med gestaltande livsmiljöer. Sjöfartsverket ser ett behov av ökad intern kunskap och mer systematiskt arbete med dessa frågor.

Sjöfartsverkets behov av de egna fastigheterna omfattar endast möjligheten att säkerställa navigation för framförallt handelssjöfarten. Det kan i många fall endast röra sig om ett behov av att ha ett fyrljus etablerat på platsen. Att i övrigt underhålla och förvalta byggnadsminnen är mycket kostnadsdrivande för Sjöfartsverket och står inte i relation till myndighetens uppdrag. Vidare saknas anslagsfinansiering för underhåll och förvaltning av dessa.

Utöver de byggnadsminnesmärkta byggnaderna och fastigheterna äger också Sjöfartsverket även drygt 1100 fyrar.

Genom framtagande av vårdprogram för de statliga byggnadsminnena, kommer Sjöfartsverket få ökad kunskap och medvetenhet gällande drift och underhåll av dessa, men sannolikt också ett ökat behov av resurser i form av ekonomiska medel och kompetens.

En tydlig utpekad mottagare av statliga byggnadsminnen, där det inte längre finns ett nautiskt behov och därmed inte heller ligger inom Sjöfartsverkets uppdrag att förvalta, skulle förenkla Sjöfartsverkets avveckling av dessa objekt.

Datum
2021-09-02

Dnr
2021-00642

Framtida arbete

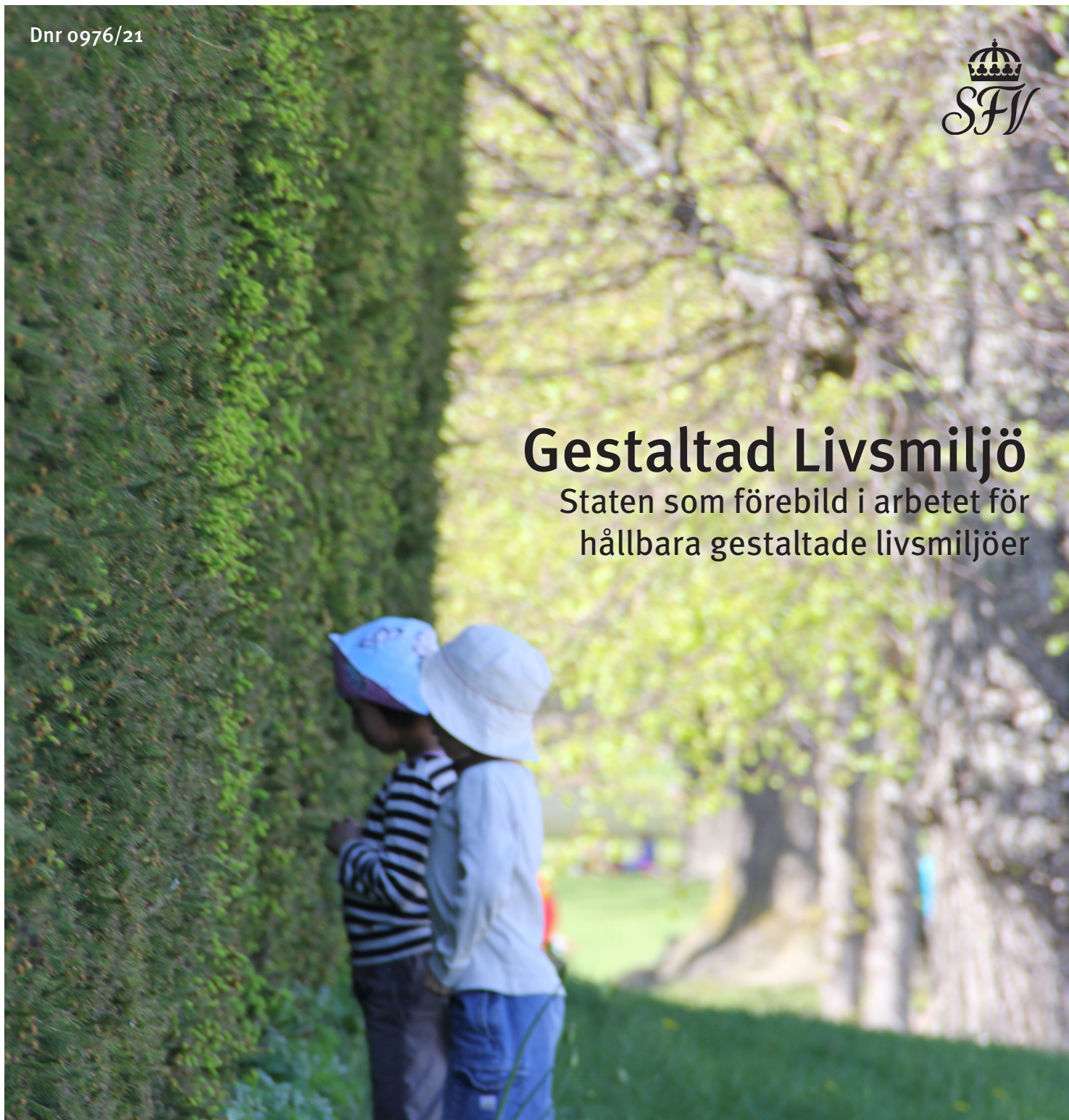
Sjöfartsverket fortsätter med vårdprogram samt löpande underhåll med antikvarisk medverkan på konsultbasis för byggnadsminnen. Idag är tre stycken vårdprogram igång och ett fjärde ska påbörjas under 2021. I vårdprogrammen hanteras frågor, såsom ägarskap och nautiskt behov, vartefter de uppkommer. Viss avyttring planeras då det nautiska behovet är begränsat och en koncentration av Sjöfartsverkets medel kan då gå till platser som är viktiga. Målet är att byggnadsminnen ska vara välmående, informativa och tillgängliga för allmänheten i viss omfattning såsom Riksantikvarieämbetet önskar.

Sjöfartsverkets arbete med vårdprogrammen samt regelrätt underhåll inom våra byggnadsminnen kommer att skapa en bank av historia för framtiden att sprida kunskap om de unika fyrmiljöerna. Informationstavlor kommer att sättas upp i takt med att arbetet med byggnadsminnena fortskrider. Det vore önskvärt med enhetlig skyltning av samtliga byggnadsminnen oavsett förvaltande organisation.

Verket ser ett behov av ökad insikt för dessa frågor internt och ett steg för att uppnå detta är bland annat genom relevant utbildning av personal.

Gestaltad Livsmiljö

Staten som förebild i arbetet för
hållbara gestaltade livsmiljöer

Läckö slott
Foto: Oktod AB

Kungliga Biblioteket, Stockholm
Foto: Melker Dahlstrand

House of Sweden, Washington
Foto: Åke E:son Lindman

Handläggare

Karin Svenonius

Dok.ansvar/Godkänd/Projektägare

Karin Svenonius, Anders Lindelöf

Organisation/Område

SFV Kulturmiljö

Distribution:

Kopia: [Boverket](#)

Registrator (Original)

Gestaltad Livsmiljö

Staten som förebild i arbetet för hållbara gestaltade livsmiljöer

Innehållsförteckning

1	INLEDNING	2
1.1	UPPDRAG I SFV:S REGLERINGSBREV	2
1.2	SFV:S UPPDRAG OCH VERKSAMHET	2
1.3	ARBETET MED ATT TA FRAM REDOVISNINGEN	2
	SAMMANFATTNING	3
2	GENOMFÖRT OCH PÅGÅENDE ARBETE	6
2.1	ARBETSMETOD OCH ORGANISATION FÖR GOD GESTALTNING	6
2.2	FÖREBILDLIGHET AVSEENDE MINSKAD KLIMATPÅVERKAN	10
2.3	KUNSKAPSSPRIDNING	12
3	EXTERN SAMVERKAN	15
3.1	HYRESGÄSTER OCH ANDRA KUNDER	15
3.2	SAMVERKANSFÖRUM FÖR STATLIGA BYGGHERRAR	15
3.3	STATENS KONSTRÅD	15
3.4	RIKSANTIKVARIEÄMBETET	15
3.5	KOMMUNER, REGIONER OCH MYNDIGHETER	16
3.6	ÖVRIG SAMVERKAN	16
4	UTMANINGAR, HINDER OCH BEHOV	18
4.1	ARBETSMETOD OCH ORGANISATION FÖR GOD GESTALTNING	18
4.2	FÖREBILDLIGHET AVSEENDE MINSKAD KLIMATPÅVERKAN	18
5	FORTSATT ARBETE OCH UTVECKLINGSINSATSER	20
5.1	ARBETSMETOD OCH ORGANISATION FÖR GOD GESTALTNING	20
5.2	FÖREBILDLIGHET AVSEENDE MINSKAD KLIMATPÅVERKAN	21
5.3	KUNSKAPSSPRIDNING	22
5.4	EXTERN SAMVERKAN	23

1 Inledning

1.1 Uppdrag i SFV:s regleringsbrev

Statens fastighetsverk (SFV) har i sitt regleringsbrev för 2021 i uppdrag att redogöra för hur myndigheten har verkat och avser verka förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer i enlighet med politik för gestaltad livsmiljö (prop. 2017/18:110, bet. 2017/18:CKrU1, rskr. 2017/18:316) samt hur myndigheten bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken. Redovisningen ska även belysa hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltningsfrågor och hur detta arbete kan utvecklas. I redovisningen ska därutöver förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan belysas.

De övergripande målen för politiken för gestaltad livsmiljö har flera kopplingar till FN:s 17 globala hållbarhetsmål i Agenda 2030. SFV har i sin verksamhetsstrategi 2019–2022 integrerat uppdraget att bidra till Agenda 2030 och de tre dimensionerna av hållbarhet - ekonomisk, social och miljömässig. Strategin har tre delområden - Föredömlig och modern myndighet, Välkomnande värdskap samt Hållbar förvaltning och hållbart byggande. SFV har därför genomfört redovisningsuppdraget både med hänsyn till målen i politik för gestaltad livsmiljö och Agenda 2030.

1.2 SFV:s uppdrag och verksamhet

SFV förvaltar och berättar om miljöer som staten långsiktigt behöver för speciella ändamål, fastigheter som är av stort kulturhistoriskt värde för vilka staten har ett särskilt ansvar och fastigheter som under århundraden tillhört kronan. Av SFV:s huvuduppdrag följer att myndigheten hållbart ska förvalta, utveckla och tillgängliggöra statlig fast egendom samt natur- och kulturmiljöer för statliga och samhällsnyttiga ändamål.

Myndigheten har ett långsiktigt förvaltningsperspektiv och många av fastigheterna är statliga byggnadsminnen. SFV medverkar i olika grad i förvaltningen av åtta av de 15 svenska världsarven på Unescos lista. Myndigheten förvaltar hälften av den svenska utrikesrepresentationens lokaler, i ett 60-tal länder. Till dem hör många symbolfastigheter för sverigebilden utomlands som House of Sweden i Washington och svenska ambassaden i Tokyo.

Utöver arbetsplatser och bostäder inrymmer fastigheterna utåtriktade verksamheter, bland dem många kulturinstitutioner, som bidrar till levande och tillgängliga miljöer som berör många. Hela stadsmiljöer, regeringskvarter och domstolar, parker och besöksmål utgör alla viktiga delar i människors liv och bidrar till känslor av sammanhang.

1.3 Arbetet med att ta fram redovisningen

Merparten av arbetet med redovisningen har genomförts i en arbetsgrupp bestående av representanter från enheterna Kulturmiljö och Projektutveckling som båda finns inom Projekt- och specialistavdelningen på SFV. Till arbetet har en referensgrupp varit knuten som utgjorts av delar av avdelningens ledningsgrupp samt SFV:s hållbarhetschef. Även representanter för SFV:s olika förvaltningsområden har bidragit med fakta och underlag till rapporten. Under arbetets gång har SFV deltagit i flera avstämningar med Boverket tillsammans med de andra myndigheterna som haft motsvarande uppdrag, det vill säga Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, Svenska kraftnät och Trafikverket.

Sammanfattning

Statens fastighetsverk fick i sitt regleringsbrev 2021 i uppdrag att redogöra för hur myndigheten har verkat och avser verka förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer samt hur SFV bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken. Redovisningen belyser också hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor och hur detta arbete kan utvecklas. Även förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan ingår i rapporteringen.

Uppdraget har utförts i samverkan med Boverket och de andra myndigheter som haft motsvarande uppdrag, det vill säga Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, Svenska kraftnät och Trafikverket.

Rapporten belyser huvudsakligen vad SFV redan gör för att bidra till väl gestaltade livsmiljöer men även utmaningar, hinder och fortsatt arbete ingår.

I korthet kan konstateras att:

- SFV har goda förutsättningar att bidra till hållbara omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer genom en organisation som är uppbyggd för att förvalta och utveckla miljöer med stora kulturhistoriska och arkitektoniska värden.
- Långsiktighet i förvaltningen underlättar ambitionen att hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden.
- Hög kunskaps- och kompetensnivå inom organisationen säkrar förmågan att uppnå hög kvalitet.
- Regeringsuppdraget leder till ökade förväntningar, SFVs ambition är att göra samtliga aspekter i Politiken för gestaltad livsmiljö väl kända och integrerade i verksamheten. Genom att många blir bärare av betydelsen av väl gestaltade livsmiljöer skapas förutsättningar för goda resultat.

Arbetsmetod och organisation för god gestaltning

SFV arbetar sedan länge med gestaltungs- och kulturmiljöfrågor i förvaltning och projekt. Genom sitt uppdrag har SFV goda förutsättningar för långsiktigt tänkande och agerande när byggnader och anläggningar ska förändras. Till det bidrar fastighetsportföljens stabilitet samt långa hyresgästrelationer.

Genom hög kunskaps- och kompetensnivå inom organisationen säkras tillvaratagandet av befintliga kvaliteter och förmågan att uppnå god byggd kvalitet.

För att säkerställa god kvalitet vid gestaltning av livsmiljöer görs upphandlingar av konsulter och entreprenörer med kvalitetskriterier. Som exempel på detta kan nämnas Hus- och slottsarkitekter som SFV anlitar för att säkerställa god gestaltning och kontinuitet vid förvaltning av de mest känsliga miljöerna.

Det gemensamma kulturarvet har stor betydelse för såväl enskilda individer som samhället i stort. Genom att göra kulturarvet tillgängligt bidrar SFV till att skapa delaktighet, livskvalitet och en känsla av sammanhang.

SFV styr för god gestaltning genom bland annat projekteringsanvisningar och vårdprogram. Grundläggande princip är att nya värden skapas genom tillägg med en

kvalitet som motsvarar den befintliga och som samverkar med anläggningens karaktär.

Förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan

Rapporten omfattar även förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan avgränsat till området Gestaltad livsmiljö. SFV visar med sitt arbete att det går att åstadkomma miljöer med höga värden utan att bygga nytt. Genom återanvändning och utveckling av redan byggda miljöer sparas resurser och därigenom minskar klimatpåverkan. SFV bedriver aktivt arbete för minskad energianvändning och styrning mot minskad klimatpåverkan i renoverings- och byggprojekt. Det finns stor potential att arbeta med övergripande effektivisering bland annat genom mer enhetliga och robusta system.

Genom god landskapsvård och hållbart skogsbruk bidrar SFV till minskad klimatpåverkan, ökad biologisk mångfald och utvecklade ekosystemtjänster. Några exempel är alléer, parker, återskapade våtmarker och utökade ängsmarker. Medvetet omhändertagande av den gröna miljön bidrar till rika upplevelser för människan.

Extern samverkan

Samverkan bidrar till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor. Några väsentliga aktörer som SFV samverkar med är: Riksantikvarieämbetet, Statens konstråd, medlemmar i Samverkansforum för statliga byggherrar samt en mängd hyresgäster.

SFV svarar årligen på en mängd remisser från kommuner, regioner och myndigheter. Genom väl beredda remissvar är SFV en väsentlig aktör i utvecklingen och gestaltningen av samhället.

Kunskapsspridning internt och externt

Inom SFV sprids kontinuerligt kunskap om hur estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden kan tas till vara och utvecklas. Exempel på detta är: Kulturmiljöutbildning för anställda, vårdprogram och flera styrande dokument.

SFV arbetar aktivt för att sprida kunskap om och öka intresset för god gestaltning. Tillgängliga besöksmål liksom hela stadsmiljöer ger många människor möjlighet att möta och förstå betydelsen av god gestaltning. Övriga exempel på extern kunskapsspridning är: tidningen Kulturvärden, den externa webbplatsen, projekteringsanvisningar samt kunskapsunderlag om material och metoder.

Utmaningar, hinder och behov

Det finns utmaningar som måste hanteras för att målen i arkitekturpolitiken ska kunna nås. Bland annat behövs en bättre balans än i nuläget mellan myndighetens uppdrag och resurser, framför allt i det bestånd som utgörs av bidragsfastigheter.

Klimatförändringarna, den tekniska och digitala utvecklingen samt ett förändrat säkerhetsläge bidrar till nya behov som behöver tillgodoses i en allt snabbare takt. Det i sin tur ställer krav på bättre beredskap, förändrade arbetssätt och kompetensförsörjning för att kunna hantera utmaningarna.

Möjligheterna att verka i enlighet med arkitekturpolitiken försvåras när ekonomiska överväganden förväntas få företräde. Exempelvis i samband med att SFV söker nya hyresgäster viktas ibland betalningsförmåga högre än förståelse för och uppskattning av kulturhistoriska och arkitektoniska värden.

Vid hyresgäst Anpassningar ställs idag höga krav på arbetsmiljö, komfort, säkerhet, klimat, tillgänglighet med mera. Detta innebär utmaningar och komplexa avvägningar i relation till kulturmiljövärden och öppenhet.

Fortsatt arbete och utvecklingsinsatser

SFV har potential att ytterligare förtydliga övergripande målsättningar och ambitioner avseende arbetet med Gestaltad livsmiljö. SFV ska även fortsättningsvis vara en förebildlig aktör som utvidgar gränser inom offentligt byggande. Genom att många fler blir bärare av betydelsen av väl gestaltade livsmiljöer skapas förutsättningar för goda resultat.

En fortsatt hög medvetenhet om hur bruket av fastigheterna påverkar människors livsmiljö är centralt för att SFV ska kunna bidra till social hållbarhet och att göra fastigheterna attraktiva och fysiskt tillgängliga i enlighet med myndighetens verksamhetsstrategi.

SFV kommer att utveckla sitt ansvarstagande för en god gestaltad livsmiljö genom samverkan och utbildningsinsatser i syfte att stärka kunskap om innebörden i arkitekturpolitiken. En hög medvetenhet om värdet av kunskap inom områdena kulturmiljö och gestaltning på alla nivåer inom organisationen är avgörande förutsättningar.

Samarbetet med Statens konstråd kring konstnärlig gestaltning kommer att stärkas.

SFV:s målsättning är att nya funktioner i framtiden ska ge så liten klimatpåverkan som möjligt. Medveten styrning för minskad energianvändning genom enhetliga system och genom att frågorna behandlas systematiskt i hela processen.

2 Genomfört och pågående arbete

SFV är en organisation uppbyggd för att förvalta och utveckla miljöer med stora kulturhistoriska och arkitektoniska värden. Därmed finns goda förutsättningar att bidra till hållbara omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer. Långsiktighet i förvaltningen underlättar ambitionen att hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden. Positiva förväntningar från allmänhet, brukare och tillståndsgivande myndigheter bidrar till att god gestaltning betraktas som ett självklart mål vid underhåll och förändringar.

I politik för gestaltad livsmiljö står att "gestaltning av den befintliga livsmiljön och förvaltning av de kulturvärden som finns där är en lika viktig uppgift som skapandet av nya värden". För SFV som till största del förvaltar och utvecklar befintliga värden är detta centralt. Det gemensamma kulturarvet har stor betydelse för såväl enskilda individer som samhället i stort. Genom att göra kulturarvet tillgängligt bidrar SFV till att skapa delaktighet, livskvalitet och en känsla av sammanhang.

Även om det nationella målet för arkitektur-, form-, och designpolitik är relativt nytt, arbetar SFV sedan länge medvetet med gestaltungs- och kulturmiljöfrågor i projekt och förvaltning. Exempel på att myndigheten, i sin roll som byggherre, lyckas implementera omsorgsfull gestaltning är den rad av projekt som de senaste åren uppmärksammats; restaureringen av Nationalmuseum i Stockholm, tillbyggnaden av Skissernas museum i Lund (Kasper Salinpris 2017) och ombyggnaden av Carolina Rediviva i Uppsala. Dessa projekt visar att god gestaltning varit central för arbetet och att nya värden tillförts befintliga miljöer. Bland pågående projekt som väcker intresse finns restaureringen av Stockholms slotts fasader, stora ombyggnader i regeringskvarteren Södra Klara i Stockholm och tillgängliggörande av Skansen Kronan i Göteborg.

Delar av den skog och mark som SFV förvaltar används för rekreation och friluftsliv och är på så sätt betydelsefull för många människor. I parker och trädgårdar förbättras tillgängligheten för alla bland annat genom att gångvägar görs plana och hårda. Förutom i parker bidrar SFV med åtgärder för att underlätta tillgänglighet till rekreationsytor i naturområden. Ett exempel på detta finns på Kärsön i Mälaren där stigar och grillplatser anlagts. Här finns även en lätt tillgänglig barfotastig där alla människans sinnen aktiveras under promenaden.

2.1 Arbetsmetod och organisation för god gestaltning

Den långsiktiga förvaltningen och fastighetsbeståndets stabilitet innebär inte att tillståndet är statiskt: förändringar sker i alla skalor från detaljerat underhåll till omfattande ombyggnadsprojekt. Hur SFV hanterar dessa förändringar påverkar människors livsmiljö på flera sätt – genom gestaltning, genom hur fastigheterna används och hur tillgängliga de är. En god ambitionsnivå för arkitektur och gestaltning motiveras av objektens kulturmiljövärden, men också av fastigheternas ofta centrala eller på annat sätt mycket synliga belägenhet. Hur miljöerna brukas och i vilken mån de upplevs och fungerar som en tillgänglig del av den gemensamma livsmiljön har således stor betydelse.

I många svenska städer förvaltar SFV centralt belägna fastigheter av stor betydelse för upplevelsen av stadsmiljön som helhet. Några exempel:

- Skeppsholmen i centrala Stockholm är ett omtyckt besöksmål som förutom grönska bjuder på upplevelser genom museer, restauranger och en levande kajmiljö. I SFV:s långsiktiga förvaltningsprogram lyfts Skeppsholmen som en

- mötesplats för kultur, hantverk, forskning och utbildning och ett viktigt rekreativsområde
- Regeringskvarteren i Stockholms mest centrala del inrymmer mer än kontor: här finns butiker, restauranger och kulturverksamheter som bidrar till stadens attraktivitet. I den serie av renoveringar som pågått sedan början av 2000-talet har målsättningen varit att byggnaderna ska bidra till en levande och aktiv stadsmiljö.
 - Karlsborgs fästning, en gång i tiden en av Europas största militäranläggningar. Anläggningen har behållit sin militära funktion men är trots det idag ett öppet och omtyckt besöksmål där bostäder innanför murarna bidrar till en levande miljö. Nu söker SFV nya verksamheter som komplement till de befintliga.
 - Göta Hovrätt i Jönköping lämnar inom kort den byggnad där rätten verkat i 350 år. Det framtida nyttjandet utreds nu med ambitionen att domstolsbyggnaden ska ges en publik funktion och att den anslutande parken ska förbli tillgänglig för alla stadens boende och besökare.

Ett exempel utanför landets gränser är Svenska institutet i Paris, centrum för spridning av svensk kultur, som nyligen tillgänglighetsanpassades och iordningställdes med gästbostäder.

2.1.1 Ekonomiska förutsättningar

SFV har genom sitt uppdrag goda förutsättningar för långsiktigt tänkande och agerande när byggnader och anläggningar ska underhållas eller förändras. Till det bidrar fastighetsportföljens stabilitet – vi kommer själva att förvalta det byggda resultatet för lång tid. Stabila och långa hyresgästrelationer, med brukare som uppskattar byggnadernas kulturhistoriska och arkitektoniska värden, ger förutsättningar för hållbara överenskommelser om målsättningar för projekt.

Avkastning inför investeringsbeslut beräknas med samma ingångsvärden, oavsett objektens belägenhet i landet eller om de är särskilt krävande ur kulturmiljösynpunkt. Principen möjliggör utveckling också av "komplicerade" objekt med god ambitionsnivå och så att byggnaderna effektivt kan nyttjas av sina brukare.

För att resultat av LCC-analyser eller önskemål om beständiga material ska kunna väga tyngre än kortsiktiga ekonomiska överväganden krävs dock att ekonomiskt utrymme finns. Avkastningskrav ska mötas och hyresgästens förväntningar uppfyllas - dessa båda faktorer är dimensionerande för förvaltningen och utvecklingen av objekten. SFV:s finansieringsmodell för projekt innebär dessutom att den ekonomiska ramen svårligen kan utökas när genomförandebeslut är fattat.

Korrekt sätta projektramar och väl underbyggda beslutsunderlag inför projektstart är därför viktiga framgångsfaktorer för ett bra slutresultat. Kvalificerade kostnadsbedömningar i tidigt skede som tar höjd också för det ännu inte beskrivna, liksom hållbara överenskommelser om projektets mål och avgränsningar behövs för att undvika sena ändringar på bekostnad av kvaliteten. Detta är uppgifter som SFV:s projektorganisation sedan länge arbetar aktivt med.

För de objekt där underhåll och utveckling finansieras genom årliga anslag, de så kallade bidragsfastigheterna, är det ekonomiska utrymmet begränsat.

2.1.2 Organisation och kompetens

SFV ser en hög kunskaps- och kompetensnivå inom organisationen som nödvändig för att säkra tillvaratagandet av befintliga kvaliteter och för att gestalta nytt med god byggd kvalitet. På SFV:s Projekt- och specialistavdelning finns specialister inom kulturmiljö, teknik och fastighetsrätt. Specialisterna är rådgivande åt fastighetsområdena och i projekten och bedriver utvecklingsarbete inom sina områden.

Kulturmiljöenhetens arkitekter, antikvarier och arkeologer deltar i byggprojekt och arbetar tillsammans med fastighetsförvaltning och projektansvariga med styrande, utvecklande, samordnande och rådgivande uppgifter. De tekniska specialisterna har liknande roller utifrån sina respektive områden. Kulturmiljöspecialisterna har också en viktig roll i att säkra kontinuitet i samarbetet med Riksantikvarieämbetet som är tillsynsmyndighet för statliga byggnadsminnen.

På Projekt- och specialistavdelningen finns också projektutvecklare och projektledare med kompetens att ansvara för och driva komplexa projekt där avvägningar ständigt krävs mellan olika, inte sällan motstridiga, krav och förväntningar. Här finns också kalkylatorer som genom erfarenhet utvecklat metoder för att i tidigt skede ta fram hållbara kostnadsbedömningar trots de stora osäkerheter och särskilda utmaningar som ombyggnadsprojekt i kulturhistorisk miljö innebär.

För förvaltningen ansvarar tre fastighetsavdelningar med 13 fastighetsområden inrikes och utrikes. Inom förvaltningen finns starkt engagemang för byggnaderna och deras värden. Många av förvaltningens medarbetare har utbildningsbakgrund inom arkitektur eller kulturmiljö vilket är en fördel för en organisation som förvaltar många objekt med höga arkitektoniska och kulturhistoriska värden.

2.1.3 Upphandling av konsulter och entreprenader

SFV anser att det är betydelsefullt att knyta till sig kvalificerade samarbetsparter i projekt och förvaltning. Konsultupphandling görs med starkt vägande kvalitetskriterier. Här kan nämnas att SFV genom remissyttrande bidragit med erfarenheter till Boverkets arbete "Skapa kvalitet i gestaltad livsmiljö" som syftar till att beskriva hur beställare genom offentlig upphandling kan bidra till hög kvalitet vid gestaltning av livsmiljöer.

Viktiga faktorer för gott slutresultat är väl genomförda behovsanalyser och att konsulterna följer projekten genom samtliga projektskeden. Även vid upphandling av entreprenörer används bedömningskriterier som ger möjlighet att på ett transparent sätt utvärdera anbudsgivarnas kompetens och erfarenhet.

SFV:s projekt avser till övervägande del om- eller tillbyggnad av befintliga miljöer, ofta med höga kulturhistoriska värden. Vid ombyggnad finns fler osäkerheter än vid nybyggnation och behov uppstår ofta av att ändra och utveckla lösningar under byggprocessen. För att säkra möjligheten att styra projekt mot kvalitetskrav under hela projekt- och byggprocessen behöver formen för genomförandet - entreprenadformen - väljas strategiskt. Utförandeentreprenad används som regel med SFV:s projektledningsorganisation och specialister i aktiva roller under hela processen fram till inflyttning.

2.1.4 Hus- och slottsarkitekter

Till de kulturhistoriskt mest känsliga miljöerna knyter SFV till sig hus- och slottsarkitekter för att säkerställa god gestaltning och kontinuitet i förvaltningen. Arkitekterna ska på uppdrag av SFV stötta förvaltningen och utveckla kunskapen om objekten. Idag har cirka 70 hus- och slottsarkitekter uppdrag vid fastigheter över hela Sverige och för ambassader och residens utrikes. Arkitekterna handlas upp på treåriga ramavtal med möjlighet till ytterligare sex års förlängning. Vid upphandlingen görs utvärderingen utifrån tio kvalitetskriterier där vart och ett av dessa står för tio procent. Exempelvis viktas gestaltningskompetens, erfarenhet av kulturhistoriska miljöer och pris således lika.

Systemet med hus- och slottsarkitekter har funnits länge inom SFV och dess föregångare Byggnadsstyrelsen. Utveckling av systemet sker kontinuerligt. Dagens arkitekter är generalkonsulter för en grupp specialister inom olika teknikområden vilket ger arkitekterna möjlighet att ta ett helhetsgrepp och ha inblick i det mesta som rör fastigheterna.

2.1.5 Tillgänglighet

I SFV:s verksamhetsstrategi ingår att öka den publika tillgängligheten till byggnader och kulturmiljöer. Målet är att de verksamheter som bedrivs i fastigheterna ska vara tillgängliga för besökare och anställda med funktionsnedsättningar så långt det är praktiskt möjligt. Vid större ändringar som omfattar publika miljöer eller statliga hyresgäster är utgångspunkten de högre tillgänglighetskraven enligt Handisam. Ambitionen är också att möjliggöra för personer med funktionsnedsättningar att arbeta inom alla delar av SFV. En uttalad målsättning är att agera förebildligt i fråga om tillgänglighet för andra som äger eller förvaltar byggnader och miljöer med stora kulturhistoriska värden.

SFV ser åtgärder för förbättrad tillgänglighet som värdiga tillägg till kulturarvet och ett uttryck för en humanistisk och demokratisk människosyn. Åtgärder gestaltas med ett avvägt samspel mellan tillgänglighet och tillvaratagande av kulturvärden. Nya tillägg ska utföras med kvalitet avseende formgivning, material och genomförande som är i paritet med den aktuella fastigheten. Genomförda åtgärder dokumenteras och följs upp tertialvis. Några exempel vid besöksmål är; Varbergs fästning, Kalmar slott och Sjöhistoriska museet. Exempel på förbättringar i den yttre miljön är Botaniska trädgården i Uppsala och Drottningholms slottspark där grusgångar gjorts plana och hårda för att förbättra tillgängligheten för alla.

Inom nätverket Samverkansforum för statliga byggherrar har SFV medverkat till att ta fram skriften "Tillgängliga kulturhistoriska miljöer och byggnader" som visar goda exempel på lösningar för förbättrad tillgänglighet.

2.1.6 Styrning för god gestaltning

SFV tar fram styrande dokument som stöd för bland annat byggprojekt. Flera av dessa har koppling till gestaltningsfrågor. Genom projekteringsanvisningar och andra styrande dokument förmedlar SFV förhållningssätt kring värden och kvaliteter i gestaltningen.

Interna styrande dokument för god gestaltning omfattar idag "Riktlinjer för Bevara, använda och utveckla kulturmiljöer" (2020) samt rapporten "Vägledande strategi för kulturmiljöarbete – en hållbar värld där SFV gör skillnad" (2019).

För många av de anläggningar som SFV förvaltar finns vårdprogram. (se även 3.3.1) Programmen, som används av alla som arbetar med objekten, innehåller samlad

kunskap och beskriver bland annat kulturhistoriska och arkitektoniska värden. Vårdprogrammen används som utgångspunkt och styrning vid planerade förändringar av SFVs fastigheter.

2.1.7 Konstnärlig gestaltning

Många av de objekt som SFV förvaltar har höga konstnärliga värden i sig men SFV har också en lång tradition av att integrera konstnärlig gestaltning i olika miljöer. Den övergripande ambitionen är att konstnärlig gestaltning ska tillföra värden till platsen/objektet samt komma många människor till del. SFV har genomfört och producerat flera konstverk inom ramen för samarbetsprojekt i samband med om- och nybyggnation i Sverige och utrikes. Exempel på genomförda projekt med konstnärlig gestaltning är minnesvården för flodvågskatastrofen i Sydostasien 2004 på Djurgården i Stockholm av Lea Porsager, och Jenny Magnussons verk "Luta, Lägga, Stapla" (2020) vid Voksenåsen utanför Oslo. SFV arbetar för närvarande med flera projekt med konstnärlig gestaltning, exempelvis vid ombyggnaden av Rosenbad i Stockholm.

2.2 Förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan

I SFVs regleringsbrev ges tydliga direktiv att verka för minskad klimatpåverkan. Fastighetssektorn där SFV verkar har stor klimatpåverkan inte minst i samband med energikrävande bygg- och anläggningsarbeten. Målsättningen enligt SFVs Verksamhetsstrategi är att vara innovativa och ledande inom klimatområdet. Genom att arbeta systematiskt med hållbarhetsfrågor och låta dessa genomsyra hela verksamheten kommer även klimatfrågan naturligt in i både förvaltning och projekt.

SFV visar med sitt arbete att det går att åstadkomma miljöer med höga värden utan att bygga nytt. Genom återanvändning och utveckling av redan byggda miljöer sparas resurser och därigenom minskar klimatpåverkan. Men också ombyggnad innebär resursanvändning och utvecklingsarbete pågår bland annat för ökad cirkularitet. Kulturhistoriskt värdefulla detaljer som demonteras i ombyggnadsprojekt märks upp och registreras i ett så kallat återbruksregister. Detta gör det möjligt att återanvända dörrar, stengolv och annat material vid ombyggnader i SFV:s bestånd. Återbruksregistret har resulterat i en ökad medvetenhet i organisationen om betydelsen av att hushålla med resurser.

2.2.1 Minskad energianvändning

Majoriteten av de kulturhistoriskt värdefulla byggnader som SFV förvaltar är uppförda mellan cirka 1600- till tidigt 1900-tal med massiva stommar av tegel eller trä som genererar högre energianvändning under driften till skillnad från nyare byggnader som är energisnålare. I gengäld har de byggnader som SFV förvaltar en längre livslängd jämfört med nyare byggnader vilka dessutom har ett högt klimatavtryck i produktionsskedet.

Minskad energianvändning är en av de viktigaste aspekterna för att reducera klimatpåverkan. SFV har ett regeringsuppdrag att minska den specifika energianvändningen med totalt 20,9 GWh till december 2030. För att uppnå besparingen, som kräver en minskning på 1% per år, arbetar myndigheten brett med energibesparingsåtgärder inom alla fastighetsområden. Ett viktigt verktyg i att åstadkomma besparingen är den nyligen inrättade Driftcentralen som övervakar, analyserar och optimerar våra fastigheter på distans avseende klimat, drift och energi.

Med SFV:s omfattande fastighetsbestånd om cirka 4000 byggnader är potentialen i att arbeta övergripande med effektivisering stor. Exempelvis med mer enhetliga styrsystem för fastigheternas värme, ventilation och belysning. Med sådana system kan krav på förbättringar av inomhusklimat och energianvändning nås och följas upp på ett säkrare och effektivare sätt.

Ett annat exempel är ett pågående pilotprojekt där SFV prövar certifieringssystemet Miljöbyggnad iDrift på två byggnader (Afrikahuset i Uppsala och Historiska museet i Stockholm). Pilotprojektet ger underlag för att genomföra hållbara miljöåtgärder och minska klimatpåverkan i befintliga byggnader. Om projektet faller väl ut kommer fler byggnader att certifieras.

Under flera år har SFV installerat laddstolpar vid fastigheter, även innan nya regler om laddstolpar vid parkeringsplatser blev ett krav.

2.2.2 Styrning för minskad klimatpåverkan i renoverings- och byggprojekt

Gedigna förstudier i bygg- och underhållsprojekt är ett viktigt verktyg för att erhålla mer robusta system med längre livslängd och mindre klimatpåverkan i våra byggnader. En del i detta är de LCC-beräkningar som genomförs i större projekt i syfte att rangordna tekniker för att kunna välja den energilösning som har lägst livscykelkostnad, något som i praktiken också innebär lägre energianvändning.

Kraven enligt Miljöbyggnad Klass Silver, med kriterier för bland annat energianvändning och krav på användning av förnybar energi, tillämpas för alla projekt över 40 mnkr. Ett projekt som certifierats är kvarteret Loen i Stockholm. I Loen används solenergi och sjökyla, dagvatten tas om hand lokalt med hjälp av gröna tak. Utrikes tillämpas LEED, ambitionen är att uppnå miljöcertifiering LEED Platinum vid det nya svenska ambassadkansliet i Mexiko City.

För de material som används och byggs in i anläggningarna ställer SFV krav på att Byggvarubedömningen ska användas för att bedöma förekomst av farliga och miljöstörande ämnen samt livscykelkriterier.

Kravställning för minskad klimatpåverkan finns i SFVs Projekteringsanvisningar för el- och telesystem, VVS, styr och övervakning, energi, miljöstyrning och LCC-beräkning.

2.2.3 Solcellsprojekt

SFV:s första solcellsanläggning installerades 2008 på svenska ambassaden i Kairo. I dag finns solceller vid 13 av Sveriges beskickningar utomlands, och lika många till bedöms som lämpliga för framtida installationer. I Sverige försågs Etnografiska museet i Stockholm som första byggnad med solceller 2011, en anläggning som bidrar med närmare 10% av museets elbehov.

Sedan 2018 erhåller SFV ett riktat anslag för att öka användningen av solceller på bidragsfastigheter. Dessa fastigheter i SFV:s bestånd saknar förutsättningar att långsiktigt bära sina egna kostnader, flertalet är antingen statliga byggnadsminnen eller fornlämningar. En inventering av möjliga installationer resulterade i nära 100 idéer, varav närmare 30 i dagsläget är genomförda eller har beslutat att genomföras. Solceller har bland annat installerats på taket till Stockholms slott, vid flera byggnader i Hagaparken/Ulriksdal och som markanläggningar vid flera fästningar. Ett pilotprojekt har genomförts för solcellsdriven belysning i Hagaparken i Stockholm. Satsningen har givit kunskaper som kan tillämpas i hela fastighetsbeståndet.

Solceller har också fortsatt installerats på marknadshyresfastigheter, bland annat i regeringskvarteren och på Vasamuseet i Stockholm.

2.2.4 *Gestaltning av gröna miljöer som bidrar till ekosystemtjänster*

Genom hållbart skogsbruk och en växande välmående virkesstock som utgör en viktig kolsänka, bidrar SFV:s skogs- och markförvaltning till att minska växthusgasutsläpp. I ett svenskt perspektiv, med SFV:s stora skogsarealer och en virkesstock som ökar år för år, är sänkan mycket stor. Även den årliga ökningen av sänkan är betydande.

God landskapsvård bidrar förutom minskad klimatpåverkan till högre biologisk mångfald. Genom att återskapa våtmarker bidrar SFV till ett förbättrat kretslopp eftersom växtnäring samlas in och används. Detta leder till minskade klimatutsläpp, minskat näringsläckage, högre biologisk mångfald och rikare upplevelser i landskapet. Ett exempel finns i Bogesund i Uppland där SFV har dämt upp och grävt ur för att återskapa en våtmark.

Skötsel, förnyelse och omhändertagande av biotoper som gamla hålträd, alléer och stenmurar bidrar till levnadsmiljöer för insekter och till upplevelsemässiga värden för människan. Även om träd är döende får de i flera parker stå kvar och ge bättre förutsättningar för den biologiska mångfalden. Träd, både som solitärer och i alléer, bidrar till lokala klimatanpassningar och omhändertar nederbörd.

Ökad mängd ängsmark och blommande vägslänter förbättrar livsmiljöerna för pollinatörer. SFV arbetar medvetet med att utöka områden med ängsmark i parkmiljöer och i historiska landskap. Exempel finns i Umeå, Vadstena och Gävle där gräsytor omvandlats till äng. Genom att utöka sandbiotoper genom val av grus till gångstigar och medveten gestaltning kan även livsmiljöer för steklar förbättras.

2.3 Kunskapsspridning

2.3.1 *Kunskapsspridning internt*

Inom SFV sprids kontinuerligt kunskap om hur estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden kan tas till vara och utvecklas. Exempelvis erbjuds alla medarbetare att gå en tvådagars utbildning om kulturmiljö och gestaltning. I utbildningen ges en introduktion till, och historisk överblick av, SFV:s uppdrag som förvaltare av fastigheter med stora arkitektoniska och kulturhistoriska värden. Komplexiteten i att förvalta kulturmiljöer och hantera målkonflikter, med ofta motstridiga kravställningar i relation till fastigheternas arkitektoniska och kulturhistoriska värden, förmedlas och diskuteras i utbildningen. Frågor och principer kring gestaltning av nya tillägg i känsliga miljöer tas upp och illustreras genom olika exempel. Även aspekter som hållbarhet, miljö, återbruk och hur miljöer kan gestaltas för att vara tillgängliga för alla ingår i utbildningen.

SFV-anställda erbjuds också praktiska utbildningar i olika material och metoder, till exempel puts och måleri. Syftet är att skapa gemensamma förhållningssätt i frågor som har stor påverkan på gestaltningen av kulturmiljöer.

SFV tar också fram styrande dokument som stöd för bland annat byggprojekt. Flera av dessa har koppling till gestaltungsfrågor. Genom projekteringsanvisningar och andra styrande dokument förmedlar SFV förhållningssätt kring vilka värden och kvaliteter i gestaltningen som anses vara viktiga.

För de flesta av de statliga byggnadsminnen som SFV förvaltar finns idag vårdprogram. (se även 2.1.6) Att ta fram dessa är ett aktivt ställningstagande som

görs i samverkan med tillsynsmyndigheten Riksantikvarieämbetet. Programmen, som används av alla som arbetar med objekten, innehåller samlad kunskap och beskriver bland annat kulturhistoriska och arkitektoniska värden. Vårdprogram tas även fram (men då inte i samverkan med Riksantikvarieämbetet) för fastigheter i Sverige och utrikes som inte är statliga byggnadsminnen men som har stora arkitektoniska och/eller kulturhistoriska värden.

SFV genomför årligen ett arrangemang, Teknikerdagarna, för kunskapsutbyte och erfarenhetsåterföring. Målgrupp är de anställda som på olika sätt arbetar med driften av våra fastigheter såsom drifttekniker, tekniska förvaltare, driftledare och specialister. Syftet med Teknikerdagarna är att bygga upp kunskap och skapa gemensamma synsätt inom frågor som bland annat utveckling av driftprocesser och energioptimering.

2.3.2 Kunskapsspridning externt

SFV arbetar aktivt för att sprida kunskap om och öka intresset för arkitektur, form och design. Som ett led i detta arbete publiceras, både på myndighetens webbplats och som trycksaker, information om fastigheterna och pågående projekt. Även fakta om material och metoder, till exempel plåt, trä, puts och måleri finns tillgängligt för alla.

Bästa sättet att ta del av kunskap om arkitektur, form och design är att själv uppleva den. Vitt skilda miljöer, med årsringar av olika gestaltungsideal, berättar om historiska händelser och samhällets utveckling. Genom tillgängliga besöksmål får många möjlighet att möta och förstå betydelsen av god gestaltning. SFV bedriver ett aktivt arbete med att utveckla och tillgängliggöra besöksmålen. Detta sker exempelvis genom att ge relevant information både inför besök och vid besöksmålet. SFV har tagit fram en vägledning SFV Berättar i syfte tillföra nya/fler perspektiv på kulturmiljöerna. Berättelser som sätter människan i centrum kan ge ytterligare fördjupad kunskap och förståelse för objekten och deras historiska sammanhang. Även de miljöer som inte är besöksmål förmedlar genom sin gestaltning och verksamhet berättelser som många kan ta del av.

Vid speciella tillfällen, kallat Hemliga rum, öppnas fastigheter som normalt sett inte är besöksmål. Det är uppskattade evenemang där många får möjlighet att ta del av annars stängda miljöer. Även vid andra tillfällen, som till exempel Stockholms Kulturnatt, deltar SFV genom att öppna portarna och visa fastigheter som annars inte är publika. De stora projekten öppnar för ytterligare möjligheter att berätta om byggnaderna: i samband med ombyggnaden av Nationalmuseum gavs allmänheten möjlighet att besöka museet vid ett par tillfällen under byggtiden. SFV-medarbetare fanns på plats och berättade om byggnadens historia, om vilka gestaltningsmässiga val som gjordes och om projektets framskridande.

Fyra gånger per år, i en upplaga om 15 000 exemplar, ger SFV ut tidningen Kulturvärden som skriver om aktuella projekt, kulturhistoriska miljöer med mera. Tidningens målgrupp är SFV:s hyresgäster, medarbetare, samarbetspartners samt en kulturintresserad allmänhet.

SFV förvaltar sedan 1993 stiftelsen Helgo Zettervalls fond. Del av medlen är avsedda för spridning av kunskap om den svenska byggnadskonstens utveckling och avsätts till stipendier för projekt som belyser byggnadskonst ur olika aspekter och som sprids till exempel genom publikationer eller utställningar. En viss del av medlen avsätts också till Helgopriset som delas ut vart fjärde år och som uppmärksammar arkitektoniskt högkvalitativa restaureringar och tillägg.

När nya entreprenörer handlas upp samlar SFV dem till ett informationstillfälle där förhållningssätt kring gestaltning i kulturhistoriska miljöer är en viktig punkt på agendan. Vartannat år samlar SFV även alla anlitade hus- och slottsarkitekter (se kapitel 2.1.4) för att delge information och utbyta erfarenheter, ofta kring ett aktuellt tema.

SFV arbetar även aktivt utrikes med att sprida kunskap om gestaltning genom att berätta om svensk formgivning och arkitektur vid ambassader och residens på nära 60 orter.

3 Extern samverkan

3.1 Hyresgäster och andra kunder

SFV:s hyresgäster och övriga kunder är viktiga och det är genom en förtroendefull och långsiktig samverkan som förutsättningar skapas för att genomföra SFV:s uppdrag. Hyresgäster som uppskattar byggnadernas kulturhistoriska och arkitektoniska värden ger goda förutsättningar för hållbara överenskommelser om mål för de anpassningar av fastigheter som genomförs för att möta verksamheternas behov.

Ett långsiktigt arbete bedrivs för att uppmärksamma hyresgäster på hur de som brukare kan bidra till att minimera energianvändningen i byggnader i drift.

3.2 Samverkansforum för statliga byggherrar

SFV har varit med i Samverkansforum för statliga byggherrar sedan starten 1999 då regeringen gav ett antal myndigheter i uppdrag att bilda ett kvalitetsråd för statliga byggherrar och förvaltare. Syftet är att utveckla byggherre- och förvaltarrollen genom förbättrad samverkan. SFV arbetar aktivt inom flera av de nätverk som skapats och representeras av en arkitekt i nätverket Arkitektur och kulturmiljö. Inom ramen för nätverket, som bedriver erfarenhetsutbyte och utvecklingsprojekt, har SFV bland annat deltagit i arbetet med att ta fram skriften "Tillgängliga kulturhistoriska miljöer" (2019).

Samverkansforum medverkar även till internationella samarbeten. Exempelvis genomfördes 2019 en studieresa till Danmark för att träffa motsvarigheten till SFV, det vill säga Slots- och kulturstyrelsen (SLKS). Programmet omfattade erfarenhetsutbyte kring aktuella frågeställningar samt besök vid några pågående restaureringar och ombyggnader av SLKS:s objekt.

3.3 Statens konstråd

SFV har sedan länge ett väl etablerat samarbete med Statens konstråd för att integrera konstnärlig gestaltning vid ny- och ombyggnader, vilket tillför ytterligare värden. Exempel på konstnärlig gestaltning som utförts i samarbete med Statens konstråd finns vid många av SFV:s anläggningar i Sverige och utrikes (se kapitel 2.1.7).

SFV har deltagit i Statens konstråds uppdrag om hur konstnärlig gestaltning kan integreras när statens bygger (KU2018/01250/KO). Syftet är att skapa långsiktiga modeller för samverkan och finansiering av bild- och formkonstnärlig gestaltning.

3.4 Riksantikvarieämbetet

SFV har en överenskommelse om samverkan med Riksantikvarieämbetet. Det huvudsakliga syftet är att utifrån tydliga roller bidra till ett ökat genomslag för de nationella målen för kulturmiljöarbetet. Förutom kulturmiljömålen pekas statliga byggnadsminnen, miljö kvalitetsmålen, tillgänglighetsfrågor, klimat- och energifrågor och kunskapsutveckling inom antikvariska områden ut som särskilt prioriterade områden för samverkan.

SFV och Riksantikvarieämbetet har dessutom en särskild överenskommelse om samverkan kring statliga byggnadsminnen som omfattar byggnadsminnesförklaringar, skyddsbestämmelser och vårdprogram. De flesta projekt i statliga byggnadsminnen innebär behov av ändringar som avviker från de

skyddsbestämmelser som finns för det aktuella objektet. Sådana ändringar kräver tillstånd från Riksantikvarieämbetet. I projekten hålls ofta så kallat tidigt samråd med tillsynsmyndigheten, där förslag till lösningar diskuteras och vägval träffas i dialog. Samråden är mycket värdefulla tillfällen för diskussion som ofta leder till att förslag och lösningar preciseras och förbättras.

Verksöverläggningar på GD-nivå sker vartannat år och samverkansmöten på handläggarnivå mellan Riksantikvarieämbetet och samtliga myndigheter som förvaltar statliga byggnadsminnen anordnas två gånger per år för att diskutera frågor som berör förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen, vårdprogram och andra aktuella frågor. Övriga myndigheter som ingår i nätverket är Fortifikationsverket, Kungliga Djurgårdsförvaltningen, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, SLU Ultuna och Trafikverket.

3.5 Kommuner, regioner och myndigheter

SFV svarar årligen på en stor mängd remisser från kommuner, regioner och myndigheter. Dessa är dels allmänna (ej fastighetsanknutna), dels fysiska (fastighetsanknutna). Genom remissarbetet deltar SFV aktivt i utvecklingen av samhället genom att lämna synpunkter på aktuella planer. Bland de allmänna remisserna ingår översiktliga strategier avseende kulturmiljö- och gestaltungsfrågor. Genom att yttra sig kan SFV medverka till att förhållningssätt vid gestaltning i befintliga miljöer, grön infrastruktur etcetera beaktas i strategierna. Ett exempel på detta är SFV:s yttrande om nytt förslag till Stockholms byggnadsordning 2020. De fysiska remisser som myndigheten besvarar avser främst översikts- och detaljplaner som kan påverka SFV:s fastigheter. Fysiska remisser spänner över flera områden och berör infrastruktur, bebyggelse, naturreservat med mera. Genom väl beredda yttranden där flera kompetenser inom SFV deltar (bland annat arkitekter, byggnadsantikvarier och planarkitekter) är SFV en väsentlig aktör i utvecklingen och gestaltningen av samhället.

SFV samverkar också med flera kommuner kring utveckling och verksamhet vid SFV:s objekt. Det kan exempelvis handla om besöksmål där kommunens önskemål kring verksamheten ska samordnas med anläggningens (ofta statliga byggnadsminnen) förutsättningar.

I samverkan med kommuner, Trafikverket, Naturvårdsverket med flera har SFV, genom att upplåta mark, även bidragit till att flera cykelleder har anlagts, bland annat på Öland och kring Marstrand.

Genom representation i Stockholms stads skönhetsråd håller sig SFV à jour med och kan påverka den pågående debatten kring arkitektur och stadsbyggnad.

3.6 Övrig samverkan

3.6.1 Samverkan om utbildningar inom gestaltning och kulturmiljö

SFV samverkar med Kungliga Konsthögskolans masterutbildning i restaureringskonst genom att medarbetare på SFV ger föreläsningar och medverkar vid seminarier. Även guidningar av kulturmiljöer förvaltade av SFV genomförs inom ramen för utbildningen.

Samverkar sker även med Hantverkslaboratoriet i Mariestad (utbildningen är kopplad till Göteborgs universitet) där SFV medverkar genom föreläsningar och utdelning av Hantverksstipendiet.

3.6.2 *Världsarv*

SFV förvaltar mark i åtta av de 15 svenska världsarven och samverkar med andra förvaltare genom deltagande i föreningarna Världsarv i Sverige (ViS) och Nordiska världsarvsföreningen (Nordic World Heritage Association).

3.6.3 *Sveriges arkitekter*

SFV samverkar med Sveriges arkitekter genom att återkommande vara representerad i Sveriges Arkitekters tävlingsnämnd samt medverka i jury- och bedömningsgrupper i samband med arkitekttävlingar.

3.6.4 *Program för odlad mångfald (Pom)*

Pom, som är ett verktyg för att förverkliga Konventionen om biologisk mångfald, samordnas av Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp. Till Pom är referensgruppen för odlad mångfald knuten där SFV ingår. Referensgruppen möts två gånger per år och har bland annat verkat för ett lokalt klonarkiv för äppelträd, perenner, buskrosor och humle vid den av SFV förvaltade länsresidensparken i Umeå.

3.6.5 *Nordiskt fästningsforum (NFF)*

SFV är representerat i Nordiskt fästningsforum (NFF). Syftet med NFF är att genom nordiskt samarbete utbyta erfarenheter kring hantering och utveckling av det militära kulturarvet från olika epoker. Flera av dessa miljöer är numera besöksmål vilket ställer helt nya krav på tillgänglighet, säkerhet och så vidare.

3.6.6 *Centre des monuments nationaux (CMN)*

SFV har kunskapsutbyte och samverkan med sin franska motsvarighet Centre des monuments nationaux (CMN). CMN har hög kompetens inom kulturmiljö och gestaltning i hela organisationen. Exempel på frågor för kunskapsutbyte är besöksmål (CMN bedriver besöksmålsverksamhet i egen regi), gestaltungsfrågor och material- och metodval vid restaureringar. Våren 2018 gjorde SFV:s kulturmiljöenhet en studieresa med besök på CMN och flera av dess anläggningar. Som en följd av detta reste CMN:s president samma år till Stockholm och föreläste om besöksmål vid SFV:s arkitekt- och förvaltar dag (se kapitel 2.3.2).

3.6.7 *International Council on Monuments and Sites (ICOMOS)*

SFV är genom medarbetare representerat i det internationella nätverket International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) och deltar i kunskapsutbyte och kompetensutveckling kring bland annat världsarvsfrågor. ICOMOS riktar sig till professionellt arbetande inom kulturmiljö och arbetar för att stärka kulturarvets roll i samhällsutvecklingen.

4 Utmaningar, hinder och behov

SFV har med sitt omfattande bestånd av fastigheter, många med stora värden, en unik möjlighet att bidra till att målet för arkitektur- form- och designpolitiken uppnås samt till minskad klimatpåverkan. Samtidigt finns utmaningar som måste hanteras för att målen ska kunna nås.

En svårighet är obalansen mellan myndighetens uppdrag och resurser framförallt i det fastighetsbestånd som utgörs av bidragsfastigheter vilka finansieras genom ett årligt anslag. SFV har i sitt årliga budgetunderlag till regeringen framfört att de begränsade resurserna långt ifrån täcker de behov som finns för att vidmakthålla fastigheternas värden.

4.1 Arbetsmetod och organisation för god gestaltning

Möjligheterna att verka i enlighet med arkitekturpolitiken försvåras i situationer när andra intressen och uppdrag, exempelvis ekonomi och avkastningskrav, förväntas få företräde. Exempelvis i samband med att SFV söker nya hyresgäster väger betalningsförmåga ibland högre än förståelse för och uppskattning av kulturhistoriska och arkitektoniska värden.

Vid hyresgäst Anpassningar ställs idag höga krav på arbetsmiljö, komfort, säkerhet, klimat, tillgänglighet med mera. Detta innebär utmaningar och komplexa avvägningar i relation till kulturmiljövärden. Inte minst höga säkerhetskrav påverkar och medför särskilda utmaningar för att möjliggöra tillgänglighet och öppenhet vid enskilda byggnader och hela stadsmiljöer. SFV bör tänka på alla konsekvenser av hyresgästkrav innan kontrakt skrivs till en specifik fastighet.

För att ännu bättre planera för och förvalta hållbara gestaltade livsmiljöer bör olika aspekter på hyresgästernas krav och behov tas i beaktande. Såväl funktionella krav som social hållbarhet och barnperspektivet kan integreras i arbetet.

De alltmer påtagliga klimatförändringarna, den tekniska och digitala utvecklingen samt ett allvarigare säkerhetsläge bidrar till nya behov som behöver tillgodoses i en allt snabbare takt. Det i sin tur ställer krav på bättre beredskap, förändrade arbetssätt och kompetensförsörjning för att kunna hantera utmaningarna. Goda samarbeten krävs även vid skötsel och utveckling av parkmark. Samverkan kring dessa frågor är betydande för att SFV ska lyckas med förändringar avseende klimatpåverkan och ekosystemtjänster.

4.2 Förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan

Energieffektiva installationer som klarar dagens höga krav på inomhusmiljö i arbetslokaler är ofta platskrävande. Byggnadernas förutsättningar och deras i många fall höga kulturhistoriska värden begränsar vilka ingrepp som kan göras i stomme och rumsgestaltningar. Många energisparåtgärder riskerar att påverka kulturhistoriska värden. Generella tekniska lösningar är svåra att applicera vid förändringar i SFV:s byggnader och speciallösningar kan krävas för att uppnå god gestaltning, bra inomhusklimat och hög energieffektivitet. SFV har god erfarenhet av att lösa detta i större projekt men det är i de medelstora och mindre projekten där ekonomin styrs av hyresgästernas behov som utmaningen är störst. Att hitta lösningar som är byggda på en noggrant studerad avvägning mellan olika krav kräver både tid och pengar. En extra stor utmaning finns när byggnader ska anpassas till verksamheter de ursprungligen inte är byggda för.

LCC-analyser används redan, men även LCA-analyser behöver tillämpas oftare än idag. För det krävs att kunskap om metoden sprids inom myndigheten och efterfrågas vid upphandling av konsulter.

Åtgärder för hållbarhet och energieffektivitet, särskilt innovativa sådana, kan vara kostsamma. Med hänsyn till att projektens ekonomiska ramar sätts tidigt, händer det att ekonomiskt utrymme saknas i det skede under projekteringen då lämpliga metoder identifieras.

Tryck på ökad användning kan leda till behov av större hårdgjorda ytor i stadsnära miljöer på bekostnad av gröna ytor. Detta leder till förlust av upplevelsevärden och svagare ekosystemtjänster.

5 Fortsatt arbete och utvecklingsinsatser

SFVs ambition är att göra samtliga aspekter i Politiken för gestaltad livsmiljö väl kända och integrerade i verksamheten. Genom att många fler blir bärare av betydelsen av väl gestaltade livsmiljöer skapas förutsättningar för goda resultat. SFV ska även fortsättningsvis vara en förebildlig aktör som utvidgar gränser inom offentligt byggande.

5.1 Arbetsmetod och organisation för god gestaltning

Även om SFV sedan länge arbetar på ett medvetet sätt med gestaltnings- och kulturmiljöfrågor i projekt och förvaltning finns potential att ytterligare förtydliga övergripande målsättningar och ambition med arbetet vilket SFV avser göra för en fortsatt förbättrad kvalitet och måluppfyllnad.

En fortsatt hög medvetenhet om hur bruket av fastigheterna påverkar människors livsmiljö är centralt för att SFV ska kunna bidra till social hållbarhet och att göra fastigheterna attraktiva och fysiskt tillgängliga i enlighet med myndighetens verksamhetsstrategi. Möjlighet till delaktighet och att kunna påverka i frågor som rör gestaltning är viktigt, inte minst för SFV:s hyresgäster, och SFV har därför som ambition att genom samverkan arbeta för att öka och förbättra möjligheterna i framtiden. En mer medveten planering och gestaltning avseende barnperspektivet är också något SFV kan utveckla både internt och tillsammans med hyresgäster.

5.1.1 Ekonomiska förutsättningar

SFV har i sitt årliga budgetunderlag till regeringen äskat en successiv ökning av anslaget till bidragsfastigheterna de kommande åren. Parallellt pågår arbete med en så kallad anpassningsplan för att åstadkomma bättre beslutsunderlag för åtgärder som syftar till att på sikt åstadkomma en större balans mellan bidragsfastighetsbeståndets storlek, ambitionsnivå för underhåll och utveckling, och den resursram som regeringen är beredd att avsätta för ändamålet.

När nya hyresgäster söks bör SFV se över vilka krav verksamheten ställer på förändring av byggnaden. Verksamheter som är väl lämpade utifrån byggnadens förutsättningar och värden bör ha företräde.

5.1.2 Organisation och kompetens

Den snabba samhällsförändringen ställer krav på flexibilitet, ändrade arbetssätt och kompetensförsörjning för att möta nya behov och förväntningar. SFV kommer att vidareutveckla metoder för omvärldsbevakning och på olika sätt arbeta för en bättre beredskap för att hantera den omställning som behövs. SFV:s kompetensförsörjningsstrategi utgör en viktig grund för detta.

Kompetens inom kulturmiljö och gestaltning finns, som tidigare beskrivet, väl representerad idag. En fortsatt hög medvetenhet om värdet av erfarenhet och kunskap inom områdena kulturmiljö och gestaltning på alla nivåer inom organisationen är avgörande förutsättningar för SFV:s möjlighet att fullgöra uppdraget att förvalta och utveckla fastigheterna med rätt ambitionsnivå.

5.1.3 Tillgänglighet

SFV bedriver redan ett aktivt arbete med att förbättra fysisk tillgänglighet och kommer att ytterligare stärka sin förebildlighet genom att förtydliga målsättningarna med arbetet. Utveckling kommer då även att omfatta universell utformning i relation till kulturhistoriska miljöer.

Genom att driva utvecklings- eller pilotprojekt för förbättrad fysisk tillgänglighet kan även möjligheter till innovation uppstå vilket SFV har som ambition att arbeta mer systematiskt med i framtiden.

5.1.4 Konstnärlig gestaltning

SFV har som tidigare nämnts deltagit i Statens konstråds uppdrag om hur konstnärlig gestaltning kan integreras när staten bygger (se kapitel 3.3). Som resultat av detta kommer SFV att ingå en överenskommelse om samverkan med Statens konstråd och införa tydliga rutiner för konstnärlig gestaltning i byggprojekt. Det kommer att stärka arbetet och medföra en större spridning av konst inom fastighetsbeståndet.

5.1.5 Styrning för god gestaltning

Projekteringsanvisning Gestaltning och kulturmiljö håller för närvarande på att tas fram. Här kan SFV förmedla förhållningssätt kring värden och kvaliteter i gestaltningen. En grundläggande princip är att nya värden skapas genom tillägg med en kvalitet som motsvarar den befintliga och som samverkar med anläggningens karaktär och själ. Kvalité i gestaltning uppnås när en tydlig och bra idé genomsyrar hela projektet och svarar mot ställda krav på funktion, estetik, miljö, teknik och ekonomi samt förhåller sig till anläggningens befintliga kulturhistoriska värden.

5.2 Förebildlighet avseende minskad klimatpåverkan

5.2.1 Hållbart nyttjande av naturresurser

SFV:s målsättning är att nya funktioner i framtiden ska ge så liten klimatpåverkan som möjligt. Livscykelanalyser kan i större omfattning än idag nyttjas vid val av material, system och tekniska installationer.

En uttalad målsättning är att fortsatt gå mot gemensamma lösningar och system för drift av våra fastigheter så att SFV arbetar på ett likartat sätt över hela landet. Detta förenklar också uppföljning samt ger underlag för energieffektivisering. SFV har också för avsikt att i allt större utsträckning välja robusta lösningar för byggnadernas tekniska system. Systemen ska gå att underhålla med utbytbara delar i stället för att behöva byta ut hela teknikanläggningar.

SFV avser att söka utveckla användandet av egen hållbart producerad skogsråvara för byggnation samt att på sikt även utveckla återbruk av material för mark, park och byggnad. Ökad cirkularitet med återbruk och eventuell försäljning av återbrukat material kräver utveckling inom flera områden: offentlig upphandling, garantifrågor, möjlighet att lagra och kategorisera material med mera. Ett utredningsprojekt för detta formuleras för närvarande.

5.2.2 Minskad energianvändning

Genom bland annat det regeringsuppdrag som SFV har finns ett starkt incitament att arbeta för minskad energianvändning

I dag utvecklas många nya redskap och metoder för jämförelse av alternativa lösningars klimatpåverkan. Till dem hör verktyget Renobuild, utvecklat av forskningsinstitutet RISE för utvärdering av renoveringslösningar ur hållbarhetssynpunkt. En översikt av de nya verktygen bör göras av SFV för att se vilka som är bäst lämpade för våra projekt.

5.2.3 *Styrning mot minskad klimatpåverkan i renoverings- och byggprojekt*

Frågor om energieffektivitet och klimatpåverkan införs från och med hösten 2021 i SFV:s mallar för beslutsunderlag för projekt. Detta kommer att bidra till att frågorna systematiskt behandlas tidigt i projektprocessen.

Hållbarhetsåtgärder behöver utredas innan projektens ekonomiska ramar sätts. Alternativt behöver höjd tas i kalkyler redan innan metoder är valda. Då investeringen är hyresgrundande krävs tidig förankring med hyresgästen för samsyn på frågans prioritet.

Arbete pågår med att se över SFV:s projekteringsanvisningar. I syfte att ytterligare minska klimatpåverkan kan krav på jämförelse produkters EPD:er (Environmental Product Declarations), på systematiska klimatberäkningar med mera införas.

I dagsläget finns ett regelverk för klimatdeklaration för nybyggnation och SFV bevakar pågående utredning om motsvarande regelverk för om- och tillbyggnader. Om ett nytt regelverk blir aktuellt kommer SFV som en följd att ytterligare öka användningen av livscykelanalyser.

5.2.4 *Solcellspanjekt*

SFV ska enligt regleringsbrev rapportera om användningen av solceller även för de fastigheter som inte är bidragsfastigheter – här finns alltså en tydlig förväntan om utökning för beståndet som helhet. De kunskaper som vunnits genom det riktade anslaget till bidragsfastigheter bör kunna leda till en positiv utveckling.

5.2.5 *Gestaltning av gröna miljöer som bidrar till ekosystemtjänster*

I flera parker pågår en omvandling av gräsytor till ängsmarker. Tidigare vegetation och jordmån varierar och ger olika förutsättningar för omvandlingen. SFV inventerar alléer i öppna landskap på trädindividnivå vilket ger förutsättningar för bättre skötsel och vård.

Ökad användning av mark och byggnation kan leda till behov av större hårdgjorda ytor i stadsnära miljöer. I dessa fall blir det särskilt viktigt att värna och stärka grönytor vilka bidrar med ekosystemtjänster som biologisk mångfald, omhändertagande av dagvatten eller rening av luft.

5.3 Kunskapsspridning

5.3.1 *Kunskapsspridning internt*

SFV kommer att utveckla sitt ansvarstagande för en god gestaltad livsmiljö genom olika informations- och utbildningsinsatser i syfte att fortsatt öka kunskapen och medvetenheten inom SFV om innebörden i arkitekturpolitiken. Ambitionen är att göra samtliga aspekter i Politiken för gestaltad livsmiljö väl känd och integrerad i verksamheten. Dels kommer frågorna att tas upp som en del av Kulturmiljöutbildningen, dels bör de föras ut genom informationsträffar för förvaltningsområdena. Genom att många fler blir bärare av betydelsen av god gestaltning skapas förutsättningar för goda resultat inom projekt och förvaltning.

5.3.2 *Kunskapsspridning externt*

SFV ser betydelsen av att samverka med andra aktörer om utbildningsinsatser och kommer därför även framöver att bidra i sådana sammanhang, främst tillsammans med aktörer med vilka SFV redan har en etablerad samverkan (se kapitel 3).

SFV tillsammans med utrikesdepartementet verkar för att även fortsatt stärka och utveckla kunskapen om svensk formgivning och arkitektur vid ambassader och residens i utlandet.

5.4 Extern samverkan

SFV kommer fortsatt att prioritera samverkan som sedan tidigare finns med flera andra aktörer om gestaltungsfrågor (se kapitel 4).

Ett fördjupat samarbete inom Samverkansforum för statliga byggherrar, till exempel genom tematiska workshops, skulle kunna stärka SFV:s möjligheter att ytterligare utveckla förebildlighet avseende gestaltungsfrågor.

TRAFIKVERKET

Regeringsuppdrag Hållbara gestaltade livsmiljöer

Rapport 2021

Trafikverket
Postadress: Trafikverket, 781 89 Borlänge
E-post: trafikverket@trafikverket.se
Telefon: 0771-921 921

Dokumenttitel: Rapport Regeringsuppdrag hållbara gestaltade livsmiljöer
Dokumentdatum: 2021-09-29
Ärendenummer: TRV 2021/97161
Version: 1.0
Fastställt av: Generaldirektör Lena Erixon
Kontaktperson: Johan Folkesson, chefsarkitekt
Publikationsnummer: 2021:180
ISBN: 978-91-7725-935-0

Omslag: Tjörnbron, Stenungsund. Foto Sofia Löfgren

Innehåll

Sammanfattning	4
Inledning	7
1.1 BAKGRUND	7
1.2 UPPDRAGET	7
1.3 FRAMTAGANDE AV DENNA RAPPORT	8
1.4 TRAFIKVERKET OCH GESTALTAD LIVSMILJÖ	8
2 Genomfört och pågående arbete.....	10
2.1 STRATEGISKT ARBETE KRING ARKITEKTUR, GESTALTNING OCH KLIMAT	10
2.2 EXEMPEL PÅ PÅGÅENDE OCH GENOMFÖRT ARBETE	13
2.3 ORGANISATION OCH ARBETSSÄTT	15
3 Fortsatt arbete	17
3.1 FÖRVALTNING OCH IMPLEMENTERING AV TRAFIKVERKETS ARKITEKTURSTRATEGI	17
3.2 FÖRBÄTTRADE ARBETSSÄTT	17
3.3 STÄRKT KOMPETENS OCH KUNSKAP	18
3.4 UTVÄRDERING AV ARKITEKTONISK KVALITET	19
3.5 KOMMUNIKATION AV GOD ARKITEKTUR.....	19
3.6 OFFENTLIG KONST I TRAFIKMILJÖ	19
4 Trafikverkets bidrag till det nationella målet för gestaltad livsmiljö	20
4.1 ARBETET MED POLITIKENS PRECISERINGAR.....	20
4.2 FÖRVÄNTADE FORTSATTA EFFEKTER.....	23
5 Extern samverkan	24
5.1 SAMVERKANSFÖRUM FÖR STATLIGA BYGGHERRAR.....	24
5.2 PÅGÅENDE OCH PLANERAD SAMVERKAN FÖR ERFARENHETS-UTBYTE OCH KUNSKAPINHÄMTNING	24
5.3 VIKTIGA DELAR INFÖR FRAMTIDA ERFARENHETSUTBYTE OCH KUNSKAPINHÄMTNING	27
6 Utmaningar, hinder och behov.....	28
6.1 UTMANINGAR I ORGANISATION OCH ARBETSSÄTT	28
6.2 BEHOV AV FORTSATT STÖD OCH ARBETE	28

Sammanfattning

Trafikverket välkomnar att politikområdet gestaltad livsmiljö introducerar ett skifte från objekt till livsmiljö. Därmed förtydligas att ett lyckat gestaltungsarbete bygger på processförståelse och samverkan för att slutresultatet ska kunna bidra till att nå samhällets gemensamma mål för en hållbar utveckling. Kombinerat med det uttalade budskapet att politiken inte bara handlar om nyproduktion utan minst lika mycket om förvaltning och utveckling av den befintliga livsmiljön förtydligas ytterligare att politiken inte är en branschfråga utan en samhällsutvecklingsfråga. Trafikverket menar att detta perspektiv underlättar för myndigheten att hitta sin ingång till politikområdet.

Efter snart fyra års arbete med politik för gestaltad livsmiljö kan Trafikverket konstatera att verksamheten i vissa delar arbetar i linje med politikens mål, men i andra har fortsatta utmaningar och behov av stöd för att komma vidare.

Genomfört och pågående arbete

Trafikverkets verksamhet är bred och omfattar stora delar av transportsystemet i Sverige. Därför sker också arbetet med politik för gestaltad livsmiljö på flera olika nivåer i myndighetens organisation. På strategisk nivå finns nyckeldokument såsom *Kulturmiljöstrategin* (2020) och *Arkitekturstrategin* (2021) samt 19 långsiktiga mål som preciserar Trafikverkets ansvar utifrån *Målbild 2030* (2020). Dessa nyckeldokument är nyligen antagna men bygger vidare på det samhällsutvecklingsarbete som bedrivits på Trafikverket sedan lång tid tillbaka.

För att kunna arbeta likvärdigt med implementeringen av strategidokumentet i hela Trafikverkets organisation har gemensamma metoder och verktyg utvecklats. På samma sätt har ett stort antal stödjande dokument i form av styrdokument och vägledning tagits fram eller uppdaterats för att stödja gestaltungsarbetet i myndighetens olika delar. Rapporten presenterar exempel på genomförda och planerade projekt, upphandlingsmetoder och samverkansprojekt som illustrerar Trafikverkets arbete inom politikområdet gestaltad livsmiljö.

För att framgångsrikt kunna arbeta utifrån metodbeskrivningar och vägledning måste arkitekturkompetens finnas tillgängligt i alla skeden i arbetet med att implementera de övergripande strategierna. Trafikverket arbetar därför kontinuerligt med utbildningsinsatser och organisationsförändringar. Ambitionen är att nå en generell kunskapshöjning om arkitektur och gestaltungsarbete inom hela myndigheten, med specifikt fokus på arkitektur i infrastrukturmiljöer.

Fortsatt arbete

Trafikverkets *Handlingsprogram för arkitektur* hanterar en stor del av Trafikverkets strategiska utmaningar inom politikområdet gestaltad livsmiljö. Handlingsprogrammet syftar till att svara upp mot de behov, brister, möjligheter och hinder som Trafikverket identifierat inom området arkitektur. Aktuella frågor som Trafikverket planerar att arbeta med framåt är samlade i följande inriktningsområden: Förvaltning och implementering av

Trafikverkets arkitekturstrategi, Förbättrade arbetssätt, Stärkt kompetens och kunskap, Utvärdering av arkitektonisk kvalitet, Kommunikation av god arkitektur och Offentlig konst i trafikmiljö.

Extern samverkan

Trafikverket samverkar kontinuerligt med andra statliga byggherrar och fastighetsägare på projektnivå där detta bedöms relevant för det specifika projektet. På strategisk nivå sker samverkan främst genom *Samverkansforum för statliga byggherrar*, men Trafikverket är också medlem i *Rådet för hållbara städer* och samverkar med länsstyrelsernas *Kulturmiljöforum*. Denna rapport listar några av de punkter som Trafikverket har påbörjat eller ämnar påbörja erfarenhetsutbyte kring inom Samverkansforum för statliga byggherrar, men lyfter också behovet av holistiska perspektiv inför framtida myndighetssamverkan.

Trafikverkets bidrag till det nationella målet för gestaltad livsmiljö

Trafikverket har kommit olika långt med att uppfylla politikens fem preciseringar och upplever också vägen framåt till måluppfyllelse är olika lätt att identifiera i nuläget. Preciseringarna som handlar om kunskapsspridning samt samarbete och samverkan hanteras främst på strategisk nivå inom Trafikverket. Det är inom dessa preciseringar myndigheten kommit längst. Preciseringarna *Hållbarhet och kvalitet underställs inte kortsiktiga ekonomiska överväganden, Estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas samt Miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla* upplevs avgörande men kräver reformer gällande hur Trafikverket ska prioritera i olika målkonflikter samt hur myndigheten är organiserad och finansierad för att få genomslag i processer och projekt. Den sista precisering, *Det offentliga agerar förebildligt*, anses principiellt som en självklarhet inom Trafikverket, men kopplat till politiken för gestaltad livsmiljö upplevs den svår att både implementera och följa upp på grund av upplevd vaghet runt begreppen inom politikområdet.

Trafikverket hoppas att arbetet inom *Handlingsprogram för arkitektur* ska kunna stärka Trafikverkets bidrag framåt, men ser också behov av ett förtydligande från avsändarna av det politiska uppdraget i syfte att accelerera myndighetens arbete i linje med gestaltad livsmiljö.

Utmaningar, hinder och behov i genomförandet

Med referens till måluppfyllnaden hittills avslutas denna rapport med en beskrivning av vilka utmaningar och hinder för att arbeta i linje med politiken som Trafikverket ser idag samt ett antal förslag på förbättringar av förutsättningarna som myndigheten skulle vilja utveckla vidare internt och i samverkan med Boverket och andra statliga aktörer. Trafikverket lyfter behovet av att tydliggöra och följa upp ansvaret för att genomföra gestaltad livsmiljö, behovet av en ökad förståelse och kunskap kring arkitektur och gestaltad livsmiljö samt behovet av att synliggöra och hantera målkonflikter mellan politik för gestaltad livsmiljö och andra politiska uppdrag som myndigheten har att förhålla sig till.

1 Inledning

1.1 BAKGRUND

Politik för gestaltad livsmiljö (Prop. 2017/18:110) tar ett helhetsgrepp om arbetet med den gestaltade livsmiljön och utgör en samlad nationell arkitekturpolicy. Den gestaltade livsmiljön innefattar bl a arkitektur, form, design, konst och kulturarv, och omfattar alla de vardagsmiljöer som vi människor rör oss i.

Riksdagen antog 2018 följande mål och preciseringar för politikområdet gestaltad livsmiljö:

Arkitektur, form och design ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregerat samhälle med omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer, där alla ges goda förutsättningar att påverka utvecklingen av den gemensamma miljön.

Det ska uppnås genom att

- *hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden*
- *kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids*
- *det offentliga agerar förebildligt*
- *estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas*
- *miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla*
- *samarbete och samverkan utvecklas, inom landet och internationellt.*

För Trafikverket, liksom för andra statliga verk och myndigheter, är politik för gestaltad livsmiljö styrande. Gestaltad livsmiljö lyfter betydelsen av att alla delar av verksamheten – planering, beställning, upphandling, utförande av såväl byggnader som utom- och inomhusmiljöer, förvaltning och underhåll – arbetar mot det gemensamma målet och säkerställer att preciseringarna efterlevs. Målet kompletterar andra nationella mål och politikområden, bl a gällande transportpolitik, miljö, samhällsbyggande, hållbara städer och klimat. Offentliga aktörer ska i detta agera förebildligt.

1.2 UPPDRAGET

Regeringen har under 2021 gett ett flertal myndigheter i uppdrag att redovisa hur arbetet hittills har gått, i ansvaret att agera förebilder i arbetet med politiken för gestaltad livsmiljö. Boverket samordnar arbetet. I enlighet med regleringsbrev 2021 ska Trafikverket m fl

redogöra för hur myndigheten har verkat och avser verka förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer i enlighet med politik för gestaltad livsmiljö samt hur myndigheten bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken. Redogörelsen ska även belysa hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor och hur detta arbete kan utvecklas. Redogörelsen ska också belysa hur myndigheten agerat förebildligt för minskad klimatpåverkan.

Denna rapport utgör Trafikverkets svar på uppdraget i regleringsbrevet. Rapporten beskriver insatser påbörjade både innan och efter antagandet av

*Till vänster: Falkenberg station.
Foto: Sofia Löfgren*

politik för gestaltad livsmiljö. Trafikverket lämnar över den här redogörelsen till Boverket den 30:e september 2021.

1.3 FRAMTAGANDE AV DENNA RAPPORT

Inom Trafikverket har Nationell planering fått ansvar att sammanställa myndighetens redogörelse. För att kunna sammanställa det arbete som sker i Trafikverkets organisation har insamling av underlag involverat samtliga verksamhetsområden, regioner och avdelningar. Varje verksamhetsområde har fått stöd för framtagande av underlag, i form av ett startmöte och två fördjupande workshops. Därefter har varje verksamhetsområde levererat sammanfattande redogörelser i rapportform.

Upplägget med gemensam information och riktade workshops har underlättat insamlingen och gjort att materialet från de olika delarna av organisationen har kunnat följa samma struktur trots skilda inriktningar. Upplägget har också bidragit till att sprida kunskap om politik för gestaltad livsmiljö och Trafikverkets ansvar samt gett tillfälle att diskutera effekter av genomfört arbete, samverkan, hinder och möjlig utvecklingspotential inom verket kopplat till Trafikverkets organisation och arbetssätt. Detta har varit ett värdefullt och utvecklande arbete i sig vars resultat Trafikverket ämnar att arbeta vidare med.

1.4 TRAFIKVERKET OCH GESTALTAD LIVSMILJÖ

Trafikverkets påverkan på människors omgivning och livsmiljö är betydande och utövas både direkt och indirekt. Direkt genom att Trafikverket ansvarar för all statlig transportinfrastruktur och är därför en av landets största byggherrar, vars anläggningar återfinns i de flesta människors vardag. Indirekt genom att Trafikverket dessutom ansvarar för strategisk planering och utveckling av hela det svenska transportsystemet och med utgångspunkt i ett samhällsbyggnadsperspektiv ska skapa förutsättningar för ett samhällsekonomiskt effektivt, internationellt konkurrenskraftigt och långsiktigt hållbart transportsystem samt för att de transportpolitiska målen uppnås.

Utöver gestaltningen av sina egna anläggningar påverkar myndigheten också utformningen av landets övriga väg- och gatuanläggningar. I första hand sker det genom krav- och råsdokument riktade till kommunernas arbete med transportinfrastruktur. Det sker också genom sk stadsmiljöavtal, där kommuner och regioner kan få statliga bidrag för att främja hållbara stadsmiljöer genom att öka andelen persontransporter med kollektivtrafik eller cykel samt genom hållbara godstransportlösningar. Trafikverket tar dessutom fram övergripande målsättningar såsom *Nollvisionen för trafiksäkerhet* och för *Målbild2030* för hållbarhetsarbetet.

Trafikverket har en lång historia av framtätsyftande utvecklingsarbete kring arkitektur-, landskaps- och stadsutvecklingsfrågor. Sedan utbyggnaden av stambanorna för 150 år sedan har Trafikverkets ansvar och uppdrag förändrats men effekten på människors livsmiljöer består – det vi planerar, bygger och förvaltar är storskaliga offentliga byggnadsverk som är vardagsmiljöer för miljontals människor.

Trafikverkets breda och omfattande verksamhet innebär att olika typer av gestaltande arbete, strategiskt och operativt, sker i många olika sammanhang inom myndigheten. Redovisningen i den här rapporten omfattar hela verksamheten, men är av förklarliga skäl översiktlig och ett försök att fånga in de mest betydelsefulla möjligheterna, åtgärderna och utmaningarna.

Till höger: Gamla Svinesundsbron, Strömstad.
Foto: Sofia Löfgren

2 Genomfört och pågående arbete

Trafikverkets verksamhet är bred och omfattar stora delar av transportsystemet i Sverige. Därför sker också arbetet med politik för gestaltad livsmiljö på flera olika nivåer i myndighetens organisation. På strategisk nivå arbetar Trafikverket i första hand med att ta fram målsättningar, strategier, metoder samt krav- och rådtexter. Som exempel kan nämnas *Kulturmiljöstrategin* (2020) och *Arkitekturstrategin* som antogs i mitten av 2021. I båda dokument finns målsättningar och konkreta förslag till hur verksamheten ska kunna utvecklas för att säkerställa att man uppnår kulturmiljömålen resp målsättningarna i gestaltad livsmiljö. Sedan 2015 har stora delar av arbetet med arkitekturfrågor drivits genom *Handlingsprogrammet för arkitektur*, som ligger under avdelningen Nationell planering.

De senaste åren har Trafikverkets hållbarhetsarbete utvecklats. Stöd finns för arbete med social hållbarhet inom verksamheten, avseende infrastrukturens påverkan på människors livsmiljö och brukarmedverkan. Under 2019 presenterades *Målbild 2030*, som är en precisering av *Agenda 2030* för transportsystemet. Under 2020 preciserades Trafikverkets ansvar utifrån *Agenda 2030* genom 19 långsiktiga mål. För politikområdet gestaltad livsmiljö är mål kopplade till social hållbarhet, biologisk mångfald och tillgänglighet i hela landet särskilt relevanta, även om samtliga mål kan kopplas till den fysiska utformningen av våra anläggningar. Enligt Trafikverkets uppsatta mål ska koldioxidutsläppen minska med 30 procent till 2025 och med 50 procent till 2030. Trafikverkets mål är att nå total klimatneutral infrastruktur till 2045.

I kapitlet som följer presenteras ett urval av Trafikverkets strategiska arbete kring arkitektur och gestaltning. Därefter följer ett antal exempel på genomfört och pågående arbete. Sist visas några prov på hur organisation och arbetssätt har utvecklats för att bättre kunna hantera arkitekturfrågor och gestaltad livsmiljö som helhet.

2.1 STRATEGISKT ARBETE KRING ARKITEKTUR, GESTALTNING OCH KLIMAT

Arkitekturstrategi

Redan innan det nationella arkitekturmålet antogs styrde en arkitekturpolicy Trafikverkets ambitioner, kunskapsutveckling och arbetssätt gällande arkitekturfrågor. Under 2021 antog generaldirektör Lena Erixon en arkitekturstrategi som ersatte den tidigare policyn. Arkitekturstrategin bygger vidare på policyns målbeskrivning men inkluderar också det holistiska perspektiv som definierar politikområdet gestaltad livsmiljö. Strategin inleder med att fastställa Trafikverkets övergripande arkitekturmål:

Trafikverket ska medverka i samhällsutvecklingen genom att skapa väl gestaltade miljöer som är funktionella, hållbara och vackra.

I syfte att uppnå arkitekturmålet vilar strategin på tre teman med tillhörande beskrivningar:

- Arkitektur utgår från människan och landskapet
- Arkitektur utvecklar samhället
- Arkitektur byggs med omsorg, kunskap och kloka arbetssätt

Arkitekturstrategin riktar sig till samtliga medarbetare på Trafikverket men också till de konsulter, leverantörer, entreprenörer och andra aktörer som bidrar till det gemensamma samhällsbygget.

Metod- och verktygsutveckling

För att kunna arbeta likvärdigt med gestaltningsfrågor i hela Trafikverkets organisation, har ett antal gemensamma metoder och verktyg tagits fram. Dessa omfattar alla typer av projekt, från utbyggnaden av de nya stambanorna till mindre upprustningar av vägmiljöer. Ett urval av dessa metoder och verktyg presenteras nedan.

Integrerad landskapskaraktärsanalys

Under de senaste 15 åren har Trafikverket arbetat fram en metodik för att förbättra förståelsen för landskapets funktion och förutsättningar: *Integrerad landskapskaraktärsanalys*, ILKA. Analysmetoden bygger på tematiska analyser som samlar olika kompetensers kunskap kring landskapet. Syftet

*Partihallsförbindelsen, Göteborg.
Foto: Sofia Löfgren*

är att fånga in både negativ påverkan och den potential som ny infrastruktur kan innebära, bland annat i form av kompenserande åtgärder. Samtidigt skapas en process där kunskap om landskapet tidigt kan lyftas och bli en arena för samtal om möjliga målkonflikter.

Utvärdering av arkitektonisk kvalitet

Inom ramen för den första delen av *Handlingsprogrammet för arkitektur* formades ett verktyg för kvalitetssäkring av gestaltningskvaliteter, Kundupplevd kvalitet i trafikmiljön. Verktöget är framtaget för att utvärdera vägmiljöer i planskedet, och används varje år i ett antal projekt av olika storlek och karaktär. Målsättningen är att höja den arkitektoniska kvaliteten i projekten samt att samla erfarenheter kring var förbättringsåtgärder behövs.

Klimatkalkyl

Trafikverket har utvecklat *Klimatkalkyl* som ett verktyg för att på ett effektivt och konsekvent sätt kunna beräkna den energianvändning och klimatbelastning som transportinfrastrukturen ger upphov till ur ett livscykelperspektiv. Verktöget används för att göra klimatkalkyler för Trafikverkets större investeringsobjekt, och tillämpas i såväl olika faser av planeringskedan som för rapportering i form av klimatdeklarationer när projekt är avslutade. Kalkylerna utgör underlag för systematiskt arbete med klimat- och energieffektivisering och för att ställa och följa upp klimatkrav i entreprenadupphandlingar.

Utveckling av åtgärdsvalsstudier

På strategisk nivå utvecklas den process som styr arbetet med åtgärdsvalsstudier. I det arbetet utgår man ifrån den så kallade fyrstegsprincipen som syftar till att hitta alternativ till omfattande ny- eller ombyggnad. Genom att tydligare än tidigare betona vikten av att samordna Trafikverkets och kommunernas arbete samt lyfta in arkitektur, landskapsaspekter, kultur- och miljöaspekter och sociala frågor i tidigt skede kan ett bättre samnyttjande av resurser uppnås och större hänsyn till den befintliga miljön tas.

Vägledning för barnkonsekvensanalys

Inom ramen för Trafikverkets hållbarhetsarbete pågår arbete med att delta fram stöd till hur barnsrättsfrågor ska omhändertas i projekten, delta genomföra en uppdatering av den metodik för barnkonsekvensanalys som togs fram redan 2005.

Styrdokument och vägledningar

Ett stort antal stödjande dokument i form av vägledningar, riktlinjer och styrdokument har tagits fram och uppdateras kontinuerligt för att kunna stödja gestaltningsarbetet. *Gestaltningshandboken*, som nu uppdateras, är ett exempel på hur Trafikverket vägleder gestaltningsprocessen både internt och för våra externa konsulter och entreprenörer. Några av de riktlinjer som utarbetats eller uppdaterats under de senaste åren beskrivs nedan.

Kulturmiljöstrategi

Kulturmiljöstrategin ligger till grund för Trafikverkets kulturmiljöarbete. Strategin förtydligar vårt ansvar för att kulturvärden, såsom fornlämningar, statliga byggnadsminnen, vägar och broar med höga kulturvärden med mera, värnas, bevaras och utvecklas. Strategin skapar genom detta förutsättningar för att arkitektur- och kulturmiljöfrågor på ett bättre sätt kan tas omhand i projekten. Strategin ökar också kunskapsnivån både internt och externt.

Riktlinje landskap

Riktlinje landskap är ett övergripande, styrande dokument för Trafikverkets verksamhet. Den ger uttryck för vad Trafikverket behöver göra för att åstadkomma en landskapsanpassad transportinfrastruktur. Den fångar vad Trafikverkets uppdragsgivare uttrycker i lagstiftning, direktiv, uppdrag, nationella målsättningar, etc. De funktionella kraven i riktlinjen ska säkerställa att gestaltningen inte medför onödiga samhällskostnader eller bygger på miljöskulden i befintlig infrastruktur.

Standardiserad utformning

För att möta behovet av effektivisering och optimering i alla led av byggan- det utan att samtidigt göra avkall på behovet av god utformning har pro- jektet *Funktionell Gestaltning* startat. Med sin grund i de nya stambanornas stora behov av byggnadsverk identifieras byggelement såsom landbroar eller faunapassager där det är möjligt att ta fram en standardlösning som blir applicerbar i många olika sammanhang. Projektet har som målsättning att skapa god arkitektur som är designad för industriell produktionsopti- mering, begränsa klimatpåverkan samt effektiviserar framtida underhåll.

På motsvarande sätt visar *Stationens profilprogram* hur stationsmiljöer ska utformas, upprustas och tillgänglighetsanpassas med standardiserade gestaltungs-lösningar.

2.2 EXEMPEL PÅ PÅGÅENDE OCH GENOMFÖRT ARBETE

E6 Tanum Världsarv

E6 genom världsarvet i Tanum tilldelades Trafikverkets arkitekturpris 2017. Det som möjliggjorde att vägen kunde byggas i ett världsarv var det gestaltungsarbete som genomsyrade hela processen. Projektet är ett viktigt exempel på hur en väl genomförd gestaltning kan vara avgörande för att lösa motsättningar mellan olika intressen och bidra till en bättre hel- hetslösning med respekt för omgivningens natur- och kulturvärden. Det är också ett exempel på hur en omsorgsfull utformning kan lyfta fram en plats och dess kulturhistoriska värden.

Demoprojekt Åsarna

Ett pågående demoprojekt i Åsarna, där Europaväg 45 skär genom en min- dre by i centrala Jämtland, har förutom lärdomar kring gestaltning också gett insikter om fördelarna med bred samverkan. Pilotprojektet utgår från frågan hur tillgängligheten i det statliga transportsystemet kan tillgodoses samtidigt som de lokala behoven och kraven på anläggningen tas om hand. Parallellt med ombyggnationen av vägen kommer processen att utvärderas och sammanställas, för att ge kunskap om hur framtida projekt kan invol- vera kommuner, boende, föreningar och lokalt näringsliv för att tydliggöra lokalsamhällenas behov.

Kronotopia

Kronotopia är det övergripande konstprogram som togs fram i samband med att Västlänken skulle byggas. Trafikverket tog fram programmet tillsammans med Statens konstråd, Västra Götalandsregionens konsten- het, Västtrafik, Göteborgs stad och Göteborg Konst. Två tävlingar för den konstnärliga gestaltningen har genomförts för de fyra nya stationerna. De vinnande konstverken har fått stor uppmärksamhet, både inom landet och internationellt.

Konstverket vid station Haga, Rainbow Snake (av Huang Yong Ping), bör särskilt nämnas med tydliga kopplingar till gestaltad livsmiljö. Det offent-

liga rummet vid stationen, med höga kulturmiljövärden och viktiga naturmiljöer, kommer få tre uppgångar för Västlänken och förvaltas gemensamt av Trafikverket, Göteborgs stad, Västtrafik och Västfastigheter. Det aktuella konstverket har tagit sin utgångspunkt i platsen och dess historia, samtidigt som den nya kollektivtrafiknoden knyts ihop av konstverkets byggda artefakt. Den konstnärliga gestaltningen kommer skapa stora upplevelsevärden för resenärer, trafikanter och boende i Göteborg.

Innovationsupphandling aktivt resande

Innovation i offentlig sektor är en förutsättning för att möta dagens och morgondagens samhällsutmaningar. Att köpa innovativa lösningar leder också till att främja tillväxt av konkurrenskraftiga innovativa företag och Trafikverket arbetar därför med innovationsupphandlingar inom fler områden. För att stimulera utvecklingen av smarta lösningar för aktivt resande genomförde Trafikverket tillsammans med kommunerna Skellefteå och Uppsala en innovationsupphandling. Juryns pris gick till Klimators förslag RSI Bike, som använder data från smartphones och fordon kombinerat med fasta mätpunkter för att förutsäga behov av drift och underhåll. Den vinnande lösningen men även de andra innovationerna som togs fram ger stor potential på flera områden; förbättrad folkhälsa, minskade klimatutsläpp, ökad tillgänglighet, ökad social inkludering och en potential att hantera trängsel i städer med snabb befolkningsökning.

Nya stambanor

Arbetet med nya stambanor genom Sverige kommer ha stor påverkan på arbetet med politikområdet för gestaltad livsmiljö. Påverkan bedöms som störst på systemövergripande nivå och det förutsättningsskapande och styrande arbete som bedrivs där.

Ett exempel på detta är *Kvalitetsprogram arkitektur Nya Stambanor* som färdigställdes sommaren 2021. Det är ett arbete som konkretiserar projektets arkitekturmål samt delar av landskaps- och stationslägesmålen. Målsättningen är att skapa en långsiktigt ekonomisk hållbar anläggning där arkitekturen tillför ett mervärde och ger kvalitativa lösningar. *PM Landskapsanpassning* är ett annat exempel på genomfört arbete inom *Nya stambanor* som är relevant för politikområdet. Dokumentet ger stöd vid landskapsplanering och anpassning, inklusive hur landskapet och dess kulturhistoriska värden kan tas till vara och utvecklas.

Verkställandet av *Kvalitetsprogram arkitektur* är nu en prioriterad insats för att säkra den arkitektoniska kvaliteten genom hela utbyggnaden av de nya stambanorna.

2.3 ORGANISATION OCH ARBETSSÄTT

Lärande och intern utveckling sker, liksom gestaltning och arkitekturarbete, på flera olika nivåer inom Trafikverket. Eftersom verksamheten i stor utsträckning bygger på gemensamma riktlinjer och förhållningssätt sker den interna utvecklingen bland annat genom framtagande av handledningar samt krav- och rådstexter.

Arbets sättet bygger på att arkitektkompetens finns tillgänglig för att säkerställa tolkning och användning av handledningar och liknande dokument. I dagsläget finns arkitektkompetens (byggnads-, landskaps- och planarkitekter) framförallt i de verksamhetsområden som hanterar byggnation av nya anläggningar. Nedan presenteras några exempel på arbetssätt, utbildningsinsatser och organisationsförändringar som bidrar till Trafikverkets arbete med politik för gestaltad livsmiljö.

*Till vänster: Bärbyleden, Uppsala.
Foto Johanna Sundström*

Arkitekturrådet

Trafikverket har ett externt arkitekturråd som arbetar enligt devisen rådet för stad och landskap, form och design. Rådet består av fristående experter inom olika kunskapsområden som landskapsarkitektur, stadsbyggnad, konst och ekonomi. Arkitekturrådet ger Trafikverkets ledning vägledning i komplexa arkitekturfrågor och tillför myndigheten nya perspektiv. Rådet sammankallas två gånger per år. Rådsmötet följs av platsbesök på projekt som representerar en särskilt angelägen utmaning att belysa.

Arkitekturutbildningen

Trafikverket har sedan 2015 en intern arkitekturutbildning, som särskilt hanterar de specifika möjligheter och utmaningar det innebär att arbeta med arkitektur i infrastrukturmiljöer. Kursen är uppdelad i två delar under två månader. Föreläsningar blandas med seminarium och platsbesök. Utbildningen är öppen för alla medarbetare, och ger möjlighet att lära mer om hur arkitekturen gör skillnad inom Trafikverket verksamhet.

Samarbete med akademien

Trafikverket har identifierat ett ökat behov av arkitekter inom fältet transportinfrastruktur samt en ökad kontakt med universitet som utbildar arkitekter. Sedan 2019 har därför Trafikverket ett strategiskt samarbete med Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) som utbildar samtliga Sveriges landskapsarkitekter. Initiativet har resulterat i en kurs på masternivå samt tillsättning av en adjungerad professor i landskapsanpassad infrastruktur.

Fler arkitekttjänster

Trafikverkets projektportfölj har de senaste åren både vuxit och i viss mån ändrat karaktär. Många projekt återfinns i städer eller tätorter och det finns ett ökat fokus på både landskap, arkitektur och social hållbarhet på Trafikverket och i omvärlden. Det har lett till ett ökat behov av arkitekturkompetens och Trafikverket har de senaste fem åren utökat antalet anställda arkitekter för att möta det behovet. Ett ökat antal arkitekttjänster har skapat bättre förutsättningar för att arbeta med strategiska frågor och därmed bidragit till utveckling av verksamheten.

Seminarieserie Rörelsens Arkitektur

Trafikverket har under 2020 och 2021 bjudit in till en digital seminarie-serie, *Rörelsens arkitektur*. Det har samlat branschen för att samtala om arkitektur kring just resande och rörelse. Med hjälp av inbjudna gäster har Trafikverket lyft frågor som vad arkitekturen och landskapet betyder för de rum och platser vi reser och rör oss i och förbi. Trafikverket har också diskuterat vad som händer när försök till gestaltning av attraktiva miljöer sker utifrån mätbara faktorer, och låter dem väga tyngre än upplevelse, professionell erfarenhet och omsorg.

Trafikverkets arkitekturpris

Sedan 2011 har Trafikverket vartannat år delat ut ett arkitekturpris. Priset ges till en anläggning som visar på en omsorgsfull gestaltning som samspe-lar med både människor och landskapet. Genom att lyfta exempel på väl gestaltade anläggningar i transportsystemet kan också Trafikverket visa på vad god arkitektur kan vara, med en målsättning att det vinnande projek-tet blir en förebild för framtida projekt.

3 Fortsatt arbete

Inkluderingen av aspekter från politikområdet gestaltad livsmiljö innebär ett ständigt pågående förbättringsarbete som bland annat kännetecknas av en kontinuerlig uppdatering av arbetsmetoder, processer och strategiska, styrande och stödjande dokument. Det inkluderar även planerade insatser för mycket av det arbete som beskrivs i kapitel 2.

Trafikverkets *Handlingsprogram för arkitektur* hanterar en stor del av Trafikverkets strategiska utmaningar inom politikområdet gestaltad livsmiljö. Handlingsprogrammet syftar till att svara upp mot de behov, brister, möjligheter och hinder som Trafikverket identifierat inom området arkitektur. Arbetet med dessa frågor sker både i form av strategiskt och operativt arbete, och hanteras brett och inom olika delar av Trafikverkets verksamhet. Inriktningsområden inom handlingsprogrammet är:

- Förvaltning och implementering av Trafikverkets arkitekturstrategi
- Förbättrade arbetssätt
- Stärkt kompetens och kunskap
- Utvärdering av arkitektonisk kvalitet
- Kommunikation av god arkitektur
- Offentlig konst i trafikmiljö

Eftersom stora delar av det strategiska arbetet framöver samordnas genom handlingsprogrammet presenteras planerade åtgärder utifrån programets sex inriktningsområden.

3.1 FÖRVALTNING OCH IMPLEMENTERING AV TRAFIKVERKETS ARKITEKTURSTRATEGI

Implementeringen av Trafikverkets *Arkitekturstrategi*, och i förlängningen politik för gestaltad livsmiljö, kommer att leda till förändrade arbetssätt i de processer som direkt eller indirekt påverkar upplevelsen av det byggda slutresultatet. Två direkta konsekvenser av strategins intentioner har redan identifierats – behovet av att se över arbetet med bild- och formkonstnärlig gestaltning samt Trafikverkets förmåga att arrangera arkitektävlingar.

3.2 FÖRBÄTTRADE ARBETSSÄTT

Arkitektävlingar

Utvärdering av en pilottävling som genomfördes 2019-20 visar att Trafikverket är en attraktiv arrangör av arkitektävlingar och att projektororganisationen är mycket nöjda med slutresultatet. Trafikverket står därför i begrepp att se över tävlingsverksamheten i syfte att underlätta för genomförandet av fler arkitektävlingar i framtiden. Här inkluderas även en utveckling av arkitektävlingen som arbetssätt med möjlighet att tävla i olika skeden, kring olika typer av anläggningar och att utveckla arkitektävlingen som upphandlingsform.

Hållbarhet och klimat

Trafikverket fortsätter att arbeta efter *Agenda 2030* genom *Målbild 2030* och de långsiktiga målen. Arbetet kommer bland annat omfatta att strukturera hållbarhetsarbetet i en tydligare målstyrningsprocess genom att tydligare koppla mål till projekttyper och till utvecklade målbildsseminarier. Inom verksamhetsområde Investering har program för ekologisk och social hållbarhet startats upp. Programansvariga kommer att tillträda till hösten 2021.

I arbetet med *Nya Stambanors* klimatarbete ska en ny strategi tas fram innehållandes bland annat handlingsplan och delmål. I samband med detta ska ett klimatforum formeras som i första hand kommer fungera som en intern kunskapsarena inom den egna organisationen. Klimatforum ska samla medarbetare från organisationen som arbetar med klimatfrågor. Forumet ska syfta till att utbyta kunskap och erfarenheter samt gemensamt driva strategiska frågeställningar.

Inventeringsmetod för broars kulturmiljö- och arkitektoniska värde

En vidareutveckling av befintlig metod för kulturvägsinventeringar har påbörjats där väg- och järnvägsbroar med högt kulturmiljövärde eller arkitektoniskt värde ska kunna identifieras och inventeras. Metoden ska utgöra ett stöd i arbetet med att dels identifiera broarna men också att identifiera vad det är som gör broarna värdefulla. På så sätt kan förvaltningen av dessa broar planeras och budgeteras för på rätt nivå och rätt kompetens kan involveras.

3.3 STÄRKT KOMPETENS OCH KUNSKAP

Forskning och innovation

Under 2021 uppdaterades Trafikverkets plan för forskning och innovation med ett fördjupningsområde kallat Transportsystemets arkitektur. Förhoppningen är att Trafikverket, genom fördjupningsområdet, i större grad kommer att finansiera forskning kopplat till utveckling av transportsystemet och politikområdet gestaltad livsmiljö under 2021-2026. Ambitionen är också att utveckla samarbetet med universitet och lärosäten samt att initiera mer forskning kopplat till professuren på SLU Alnarp.

Utbildning

Trafikverkets arkitekturutbildning kommer att utvecklas och uppdateras under 2022. Utbildningen kommer också att kompletteras med korta och mer övergripande digitala utbildningar som kan göras tillgängliga vid exempelvis nyanställningar.

Samarbetet med SLU och Trafikverket planeras att fortsätta med ambitionen att masterkursen blir en del av det permanenta kursutbudet på grundutbildningen. Det finns också önskemål om kurser på universitetsnivå som redan utbildade arkitekter kan gå för att komplettera sin kunskap och kompetens kring fältet transportinfrastruktur.

Nordiskt forum för arkitektur och infrastruktur

Trafikverkets arkitekturråd har identifierat potentialen i att samverka med andra nordiska myndigheter som planerar, bygger och förvaltar väg- eller järnvägsanläggningar genom en plattform för arkitektur. En förstudie redovisas till arkitekturrådet under hösten 2021 och ska ligga till grund för beslut av ett konkret förslag till samarbete som Trafikverket ämnar att genomföra.

3.4 UTVÄRDERING AV ARKITEKTONISK KVALITET

Trafikverkets nuvarande verktyg för kvalitetssäkring av gestaltning, *Kundupplevd kvalitet i trafikmiljön*, är särskilt framtaget för att utvärdera vägmiljöer i planstadiet. I samband med att utvärderingsverktyget anpassas för järnvägsmiljöer ämnar Trafikverket även se över möjligheten att utvärdera den arkitektoniska kvaliteten i fler skeden, från planering till förvaltning. Verktöget har potential att stärka kvaliteten både i de enskilda projekten och i Trafikverkets övergripande arbete med arkitektur.

Station Triangeln, Malmö
Foto: Johannes Alm

3.5 KOMMUNIKATION AV GOD ARKITEKTUR

Handlingsprogrammet för arkitektur har ett särskilt uppdrag att kontinuerligt kommunicera arkitektur internt och externt. Genom goda exempel, nyheter och reflektioner förmedlas bilden av att det nationella arkitekturmålet endast går att uppfyllas om vi har gemensamma målbilder och en förståelse för hur olika professioner tillsammans kan bidra. Under hösten 2021 och våren 2022 kommer det här arbetet att intensifieras i samband med implementeringen av Trafikverkets *Arkitekturstrategi*.

3.6 OFFENTLIG KONST I TRAFIKMILJÖ

Trafikverket förvaltar en offentlig konstportfölj som sträcker sig från Ystad i syd till Kiruna i norr och är en av Sveriges enskilt största inköpare av offentlig konst. Konsten vi beställer, upprättar och förvaltar befinner sig i miljöer som miljontals människor vistas i varje dag. Här inkluderas grupper som vanligtvis inte söker sig till platser eller situationer där samtidskonsten annars exponeras. Som en konsekvens av den inventering av konst som genomförts samt de pilotprojekt som pågår tillsammans med Statens konstråd genomförs en förstudie kring hur Trafikverket på längre sikt systematiskt ska arbeta med konstportföljen. Detta beskrivs närmare i kapitel 5.

4 Trafikverkets bidrag till det nationella målet för gestaltad livsmiljö

4.1 ARBETET MED POLITIKENS PRECISERINGAR

Följande kapitel baseras dels på en övergripande studie och analys av Trafikverkets strategiska arkitekturarbete, dels på de rapporter Trafikverkets olika verksamhetsområden sammanställt, och på de diskussioner som fördes under initiala workshopar. Verksamhetsområdena bedömde generellt att de flesta – och ibland alla – preciseringarna är helt eller delvis relevanta för verksamhetens arbete i nuläget. Samtidigt finns det större eller mindre utmaningar med samtliga preciseringar. Beroende av hur de tolkas förefaller preciseringarna i vissa fall gälla för hela verksamheten medan andra snarare gäller för en strategisk eller specialiserad del av organisationen.

Hållbarhet och kvalitet underställs inte kortsiktiga ekonomiska överväganden

De flesta av Trafikverkets verksamhetsområden anser att den första preciseringen är relevant, och även att detta är något de arbetar med idag. Till skillnad från övriga preciseringar finns det dock även delar av verksamheten som anser att deras uppdrag i nuläget inte ligger i linje med politiken.

Problem med att leva upp till preciseringen, eller att prioritera målet, motiveras med att projektens budget inte har tagit höjd för ökade krav. I de fall målet inte prioriteras hänvisades till målkonflikter i uppdraget mellan att vara ansvarsfull med statliga medel och de merkostnader som det innebär att säkra hållbara lösningar och hög kvalitet i gestaltningen. De samhälls-ekonomiska kalkyler som ligger till grund för beslut om investerings- och förvaltningsåtgärder har svårt att väga in långsiktiga effekter av svårsmåttbara storheter som hållbarhet och kvalitet. Den sammanlagda konsekvensen blir att de verksamhetsområden som arbetar med planering, byggande och förvaltning saknar budget och kompetens att arbeta i linje med preciseringen genom att det inte ses som ett prioriterat uppdrag.

Denna precisering är en av de mest utmanande för Trafikverket som helhet att leva upp till med nuvarande övergripande politiska uppdrag. Det krävs reformer gällande hur Trafikverket ska prioritera i olika målkonflikter samt hur myndigheten är organiserad och finansierad för att kunna verka i linje med preciseringarna i samtliga processer och projekt.

Kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids

Denna precisering arbetar Trafikverket med både internt och externt. *Handlingsprogram för arkitektur* riktar sig till hela verksamheten och beskriver alla verksamhetsområdens och kompetensers gemensamma ansvar för att arbeta med arkitektur. Handlingsprogrammet innehåller exempelvis åtgärder för att utveckla kunskap och kommunicera arkitektur, samt både en utveckling av den interna arkitekturutbildningen och fortsatta satsningar på en professur och ett masterprogram på SLU. Det finns även satsningar inom vissa större projekt såsom Arkitekturforum inom *Nya Stambanor* med syftet att lyfta arkitektur och formfrågor mellan olika delprojekt i ett mer tvärdisciplinärt sammanhang.

Det är främst på strategisk nivå som arbete som kan kopplas till denna precisering genomförs, men resultatet av vissa av insatserna, såsom arkitek-

turutbildningen, har potential att nå en större del av verksamheten. Baserat på denna tolkning anses Trafikverkets arbete ligga i linje med denna precisering, särskilt på sikt när arbetet med *Handlingsprogrammet för arkitektur* utvecklas och sprids.

Det offentliga agerar förebildligt

Trafikverket har definierat ett övergripande arkitekturmål och antagit en arkitekturstrategi i syfte att bland annat arbeta strukturerat med politik för gestaltad livsmiljö. Trafikverkets arbetssätt, kunskap och kompetens inom organisationens ansvarsområde ska leda till ett förebildligt slutresultat. Att uppfylla de krav som formulerats i lagtext är en del av grunduppdraget, medan förebildligheten tolkas som en ökad ambitionsnivå; att gå före, driva utvecklingen vidare och uppmuntra andra aktörer att förbättra sin praxis. Att skapa god kvalitet utan extra anslag är möjligt, och görs redan idag i vissa projekt, men ett förebildligt agerande ska genomsyra hela verksamheten och inte bara vissa situationer..

Även om vissa exempel finns har det i sammanställningen av denna rapport varit svårt för Trafikverkets verksamhetsområden att hitta konkreta exempel förebildligt agerande och att beskriva effekterna av det förebildliga arbetet. Den precisering av politik för gestaltad livsmiljö som handlar om förebildligt agerande upplevs som vagt formulerad, och det råder begrepps- och ansvarsförvirring kring vad ett förebildligt agerande innebär.

En stor utmaning är att förebildlighet på policynivå också behöver realiseras genom hela planerings-, byggnations- och förvaltningsskedena. En konkret tolkning av förebildligheten är en förutsättning. Utan ett tydligare mål är det svårt att agera och identifiera de utvecklingsbehov och prioriteringar som behövs för att komma närmre ett uppfyllandet av preciseringen.

Estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas

Rapporter från Trafikverkets verksamhetsområden visar att denna precisering ses som en av de mest relevanta för samtliga delar av organisationen. Vid en fördjupad analys ses dock en hierarki mellan de tre begreppens olika värden. Kulturhistoriska värden som kan kopplas till regelverk och till Trafikverkets väl spridda och implementerade kulturmiljöstrategi tillvaratas i hög utsträckning där resurser på ett tydligt sätt avsätts för att kunna arbeta enskilt med frågan.

De andra två värdena omhändertas inte i samma omfattning. Estetiska och konstnärliga värden tas visserligen om hand i de projekt som kräver väg- eller järnvägsplan men har inte samma regulatoriska stöd som exempelvis kulturhistoriska värden. I mindre projekt eller vid förvaltning av befintliga anläggningar saknas ofta både kompetens och resurser. Även i de fall resurser finns är det stor risk att tillvaratagande och utveckling av värdena prioriteras bort om de hamnar i konflikt med andra, mer kvantifierbara och trafiktekniska intressen.

Denna precisering anses, precis som den första preciseringen, utmanade för Trafikverket att leva upp till inom ramen för dagens övergripande politiska uppdrag. De estetiska och konstnärliga värdena måste få en tydligare status och tyngd i relation till andra värden, vilket kräver breddad kompetens, justerat uppdrag och en tydligare uppföljning.

Miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla

I Trafikverkets grunduppdrag ingår att säkra en god *tillgänglighet i hela landet*, vilket primärt handlar om en väl utbyggd transportinfrastruktur. Dessutom arbetar Trafikverket aktivt med att tillgänglighetsanpassa befintliga miljöer utifrån lagkraven med hänsyn till funktionsnedsättning, och samtliga nya miljöer gestaltas för fysisk *tillgänglighet för alla*. Politik för gestaltad livsmiljö breddar tillgänglighetsbegreppet genom att addera social, ekonomisk och kulturell tillgänglighet.

Tillgänglighet är ett begrepp som är relevant för samtliga delar av Trafikverkets verksamhet. Den fysiska och geografiska tillgängligheten går tydligt att koppla till de transportpolitiska målen och det finns dessutom lagstiftning och regelverk runt fysisk tillgänglighet som behöver följas. Med en bredare tolkning av begreppet "tillgängliga" än vad lagstiftningen kräver ser bilden lite annorlunda ut, där arbete sker i relation till exempelvis trygghet och jämställdhet i transportsystemet. Trafikverket arbetar på strategisk nivå med social hållbarhet och tillgänglighetsfrågor kopplade till bland annat barnkonventionen. Ambitionen är att sprida arbetet till hela organisationen men i nuläget råder en osäkerhet kring hur dessa frågorna ska hanteras i varje enskilt projekt.

Tjörnbron, Stenungsund
Foto: Sofia Löfgren

Beroende på hur brett begreppet "tillgänglighet" ska tolkas så har Trafikverket olika lätt att agera i linje med denna precisering. Utifrån den smala definitionen av tillgänglighet som återfinns i de transportpolitiska målen och lagstiftningen så arbetar Trafikverket aktivt i linje med preciseringen, även om mycket arbete återstår. Är det en bredare tolkning som åsyftas så finns det arbete kvar att göra och utmaningar i form av målkonflikter att reda ut även kopplat till denna precisering.

Samarbete och samverkan utvecklas, inom landet och internationellt

Trafikverket arbetar med samverkan på strategisk nivå. Myndigheten deltar aktivt i olika samverkansforum med andra myndigheter och statliga byggherrar och i olika utbyten och projekt inom forskning och innovation. På strategisk nivå utvecklas också nya metoder och upplägg för lokal samverkan med regioner och kommuner. Myndigheten arbetar även med att förverkliga initiativ till både ett nordisk forum för arkitektur och infrastruktur samt en utbildningsplattform för arkitekter inom arbetsfältet transportinfrastruktur i Norden.

Utveckling av samarbete och samverkan förekommer även i vissa fall i större projekt. Till exempel pågår internationella kunskapsutbyten inom ramen för *Nya Stambanor*.

På strategisk nivå finns planerade insatser i linje med målet. På bredare front, med fler kompetenser och fler delar av verksamheten aktivt involverade, krävs fortsatt utvecklingsarbete. Det är angeläget att de insatser som finns på strategisk nivå också når ut i den operativa verksamheten. I dagsläget görs begränsade satsningar i den riktningen, men större förståelse för olika parter målsättningar och arbetssätt behöver lyftas.

4.2 FÖRVÄNTADE FORTSATT A EFFEKTER

Planerat fortsatt arbete, beskrivet i kapitel 3, förväntas kunna stärka Trafikverkets bidrag till politik för gestaltad livsmiljö. Implementering av arkitekturstrategin, utveckling av arkitekturtävlingar som arbetsform och alternativa upphandlingsformer är exempel på insatser som förväntas ge positiv effekt. Pågående forskningsprojekt och utbildningar kommer att leda till ökad kunskap, vilket också kommer att ha effekter på det interna arbetet. Utmaningen framöver blir därmed att omsätta interna policynivåers ambitioner i verksamhetens alla led.

I många fall är dagens utmaningar att, helt eller delvis, agera i linje med politiken främst baserade på otydlighet i formuleringar av preciseringar eller förväntad kvalitet. För att tydligare kunna bidra till positiva effekter behöver Trafikverket därför ett förtydligande gällande tolkning av politikområdet, specifika förväntningar på verksamheten, stöd gällande kunskap och resurser, samt ett tydligt politiskt uppdrag att prioritera gestaltad livsmiljö i hela verksamheten. Dessa behov och utmaningar beskrivs närmare i kapitel 6.

5 Extern samverkan

Samverkan mellan andra statliga byggherrar och fastighetsägare sker kontinuerligt på projektnivå där detta bedöms relevant för det specifika projektet. Samverkan inom projekt sker oftast i storstadsregioner där statliga fastighetsägare är frekvent närvarande, i landskap med höga natur- och/eller kulturvärden eller vid stationer där byggnader och mark ägs och/eller förvaltas av Jernhusen AB. Vid större projekt där Trafikverket upprättar konst i trafikmiljön sker samverkan ofta, men inte alltid, med Statens konstråd.

På strategisk nivå sker samverkan avseende gestaltungsfrågor i flera forum där det mest aktiva är *Samverkansforum för statliga byggherrar*. Trafikverket är också medlem i *Rådet för hållbara städer*. Trafikverket har även en etablerad samverkan med länsstyrelsernas *Kulturmiljöforum*.

5.1 SAMVERKANSFORUM FÖR STATLIGA BYGGHERRAR

Trafikverket är representerat i *Samverkansforum för statliga byggherrar* och har varit medlemmar sedan samarbetsprojektet startade 2001. Lednings- och styrgruppen representeras av deltagare från Trafikverkets fastighetsavdelning. Erfarenhetsutbytet mellan deltagande myndigheter anses vara god men frågor som rör gestaltning och politikområdet gestaltad livsmiljö hanteras i första hand genom nätverket för arkitektur och kulturmiljö.

I nätverket för arkitektur och kulturmiljö representeras Trafikverket av chefsarkitekt samt nationell samordnare kulturmiljö, tillika ordförande för nätverket. Nätverket har haft en kontinuerligt hög grad av samverkan genom åren. Nätverket fokuserar både på strategiska och praktiska frågor inom fältet arkitektur, kulturmiljö, landskap samt bild- och formkonstnärlig gestaltning. Nätverket genomför en årlig studieresa där byggnader och anläggningar i statlig förvaltning besöks. Under de senaste två åren har nätverket utbytt erfarenheter kring arbetet med deltagande myndigheters regeringsuppdrag kopplade till politikområdet gestaltad livsmiljö och kulturmiljöstrategier.

I nätverket deltar Trafikverket, Boverket, Statens fastighetsverk, Naturvårdsverket, Fortifikationsverket, Sjöfartsverket, Riksantikvarieämbetet, Riksbanken och Riksdagsförvaltningen. Statens konstråd och Svenska kraftnät är adjungerade medlemmar.

5.2 PÅGÅENDE OCH PLANERAD SAMVERKAN FÖR ERFARENHETSUTBYTE OCH KUNSKAPINHÄMTNING

Utöver det löpande samverkansarbete som bedrivs inom ramen för *Samverkansforum för statliga byggherrar* följer här några punkter som Trafikverket har påbörjat eller ämnar påbörja när det gäller erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning mellan statliga fastighetsförvaltare:

Arkitektävlingar

Som komplement till den pågående satsningen på arkitektävlingar har Trafikverket för avsikt att starta en referensgrupp för tävlingsverksamheten där andra statliga byggherrar och tillsynsmyndigheter representeras. Syftet med samverkan är att belysa gemensamma utmaningar och möjligheter för att utveckla tävlingsformer utifrån ett statligt perspektiv. Ändamålet med samverkan är bidra till en effektivare tävlingsprocess för statliga tävlingsarrangörer som leder till ett bättre slutresultat. Möjligheten att arrangera gemensamma tävlingar kommer också att utredas.

Järnvägsbro, Jonsered
Foto: Sofia Löfgren

Landskapsforum

Statliga myndigheter har sedan 2014 ett gemensamt ansvar att förvalta den europeiska landskapskonventionen. *Kungliga skogs- och lantbruksakademien* (KSLA) bjöd under 2019 in fjorton myndighetschefer till ett samtal om möjligheten att bilda ett gemensamt landskapsforum. Resultatet av samtalet ledde till ett förslag där KSLA bjuder in identifierade aktörer från ett aktuellt landskap och tillsammans med inbjudna myndigheter diskuterar landskapet som gemensam resurs. Trafikverket har en aktiv roll i pilotprojektet och avser peka ut ett pågående projekt som arena för det gemensamma samtalet under hösten 2021.

Konst i trafikmiljö

Som en fortsättning av det slutrapporterade regeringsuppdraget till Statens konstråd¹, om hur bild - eller formkonstnärlig gestaltning kan integreras när staten bygger, har Trafikverket och Statens konstråd startat två pågående pilotprojekt där ett syfte är att utreda hur en framtida samverkan mellan myndigheterna skulle kunna byggas upp. Pilotprojektet syftar även

¹ <https://www.regeringen.se/regeringsuppdrag/2018/06/uppdrag-till-statens-konstrad-om-hur-bild---eller-formkonstnarlig-gestaltning-kan-integreras-nar-staten-bygger/>

till att utreda hur den konstnärlig kompetensen och det konstnärliga perspektivet kan breddas inom ramen för Trafikverkets arbete med bild- och formkonstnärlig gestaltning. Målet är att Trafikverket ska ha en strukturerad och bred samverkansmodell när det kommer till framtida arbete med offentlig konst.

Strategiskt samarbete Jernhusen

Trafikverket ansvarar för en central del av Sveriges stationer – men vi gör det oftast tillsammans med andra. En stor aktör är det statliga bolaget Jernhusen AB. Trafikverket och Jernhusen har under 2021 startat ett strategiskt samarbete gällande gränssnittet mellan respektive anläggning. Samarbetet utgår från människans upplevelse av hela resan och syftar till att hitta gemensamma utgångspunkter som borgar för en gemensam och långsiktigt hållbar förvaltning.

5.3 VIKTIGA DELAR INFÖR FRAMTIDA ERFARENHETS-UTBYTE OCH KUNSKAPINHÄMTNING

Våra samtida samhällsutmaningar kräver bland annat åtaganden som ingen enskild statlig aktör kan lösa ensam. Tillsammans och i skärningspunkten mellan våra separata ansvarsområden finns det däremot potential att hitta gemensamma lösningar och synergieffekter. Trafikverket vill därför lyfta gränssnitten och det holistiska perspektivet som särskilt viktiga delar inför framtida myndighetssamverkan.

Holistisk samverkan

Propositionen för politik för gestaltad livsmiljö pekar ut att “de berörda statliga aktörernas möjligheter att gemensamt utveckla erfarenhetsutbyte inom ramen för Samverkansforum bör stärkas”². Trafikverket har goda erfarenheter från samverkansarbetet inom ramen för Samverkansforum men menar också att framtida erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning kan stärkas ytterligare. I dag upplever Trafikverket en oklarhet i Samverkansforums relation till politikområdet gestaltad livsmiljö. Samverkansforums nuvarande organisation spänner över flera verksamhetsområden där arkitektur och kulturmiljö endast är ett av flera nätverk. Ett helhetsgrepp om arbetet med den gestaltade livsmiljön bör därför inte avgränsas till ett enskilt nätverk utan genomsyra hela Samverkansforums arbete.

Utökad samverkan

Trafikverket samverkar redan idag kring frågor relaterade till gestaltad livsmiljö med andra statliga bolag och myndigheter än de som finns representerade inom ramen för Samverkansforum. Trafikverket ser därför positivt på en utökad samverkan med fler statliga aktörer. Vidare ser Trafikverket stora möjligheter med internationell samverkan mellan andra länders myndigheter med liknande uppdrag. En sådan samverkan skulle kunna bli möjlig genom exempelvis bildandet av ett nordiskt ministerråd för infrastruktur och transport³ samt ett aktivt deltagande i *New European Bauhaus*⁴.

Trafikverket ser också behovet av att lyfta fler goda förebilder på samverkan mellan olika statliga aktörer inom ramen för gestaltad livsmiljö. Detta gäller både strategisk och operativ nivå.

² Politik för gestaltad livsmiljö, Prop. 2017/18:110

³ Utrikesutskottets betänkande 2020/21:UU4

⁴ https://europa.eu/new-european-bauhaus/index_sv

”Höge Väg”, Fyrvägskorning vid Malteholms slott, Tollarp
Foto: Johannes Alm

6 Utmaningar, hinder och behov

6.1 UTMANINGAR I ORGANISATION OCH ARBETSSÄTT

I dialogen med Trafikverkets olika verksamhetsområden, regioner och avdelningar i samband med framtagandet av denna rapport har det konstaterats att det inom myndigheten finns befintliga måldokument, strategier, verktyg och arbetsmetoder där en stor del av den tematik och hållbarhetsmål som politikområdet fokuserar på hanteras. Den stora utmaningen är dock att gestaltning inte har någon uttalad plats i de flesta av dessa, och när det väl finns med väger det i praktiken lätt mot andra aspekter när målkonflikter uppstår.

För att kunna nå längre i arbetet med det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken inom Trafikverket är det därför avgörande att få till kulturförändringar, stärkt kunskap och breddad kompetens. Arbete behöver också göras kopplat till övergripande målformuleringar och uppföljning av genomförda projekt – men om inte förståelsen om varför de värden som politiken står för är viktiga kommer dessa insatser inte att räcka.

Trafikverket behöver se över sin organisation och sina arbetssätt för att kunna svara upp mot utmaningarna. Grundläggande frågor behöver klargöras:

- Hur ska Trafikverket resonera och prioritera i frågor kopplade till politikområdet gestaltad livsmiljö?
- När och hur ska frågor om gestaltad livsmiljö hanteras i förhållande till Trafikverkets processer och vilken kompetens behövs i de skedena?
- Hur ska verksamhet och projekt planeras, ledas och organiseras för att kunna nå de politiska målen?
- Hur ska upphandling av konsulter och entreprenad genomföras med krav på kvalitet och i förhållande till det arkitekturpolitiska målet?

Idag pågår internt arbete inom Trafikverket, för att konkretisera och sprida kunskap om vad politik för gestaltad livsmiljö innebär – för Trafikverket som helhet och inom de specifika projekten. Det är strategiskt viktigt att få frågor om gestaltad livsmiljö att bli ett gemensamt ansvar för hela organisationen, tydligt kopplat till och likställt med de transportpolitiska målen – och andra politiska mål om exempelvis miljö och klimat – så att det inte är upp till de enskilda projekten att ta ställning.

6.2 BEHOV AV FORTSATT STÖD OCH ARBETE

Trafikverket har behov av kunskapsstöd och ökad tydlighet från regeringen och departementen som ansvarar för politikområdet gällande både kopplingen mellan politikens mål och myndighetens övriga politiska uppdrag samt om myndighetens ansvar i relation till övriga aktörer i gestaltandet av våra gemensamma livsmiljöer. Samverkan med Boverket och andra statliga aktörer behövs också för att gemensamt komma vidare i arbetet med att uppfylla målen i politiken för gestaltad livsmiljö. Nedan följer några punkter kring vilka Trafikverket skulle vilja utveckla arbetet och kunskapen vidare.

Tydliggör och följ upp ansvaret för att genomföra gestaltad livsmiljö

*Faunapassage över E6 vid Sandsjöbacka
Foto: Sofia Löfgren*

En återkommande kommentar i arbetet med denna rapport är att mål och krav från politiken har ökat men att budgetarbetet inte följt med för att kompensera för den kompetensökning och krav vid investeringar som behövs för att svara upp till målen. Trafikverket har fortfarande ett tydligt ansvar att främst bygga och förvalta väg- och järnvägsanläggningar där det tyngst vägande målen är säkerhet, framkomlighet och tillgänglighet i transportsystemet. Konsekvensen blir att, i syfte att svara upp mot uppdraget, tas typlösningar och avgränsade grundutföranden fram. Det leder till mer överblickbara och kostnadseffektiva investeringar samtidigt som möjligheten att gestalta livsmiljöer i linje med politiken blir svårare. För att fullt ut kunna svara upp mot det nationella arkitekturmålet samt de presenterade preciseringarna ser Trafikverket följande behov:

- Regeringen behöver förtydliga förväntningarna på de statliga myndigheterna och bolagen gällande politik för gestaltad livsmiljö, samt hur politiken ska relateras och prioriteras i förhållande till andra politikområden. Gestaltade livsmiljöer behöver formuleras som en viktig nyckel för att uppnå de andra, redan prioriterade, målen. Trafikverkets ekonomiska förutsättningar och uppdrag behöver balanseras i linje med detta.
- Förväntningarna på samverkan mellan olika statliga myndigheter och bolag runt politikområdet behöver konkretiseras och följas upp. I nuläget ser mål och processer väldigt olika ut vilket försvårar samverkan. För Trafikverket är även samarbete och samverkan med kommuner och regioner avgörande för att uppnå politikens mål, men i nuläget är politik för gestaltad livsmiljö endast en rekommendation för dessa aktörer. Det behövs ett förtydligande om och isåfall hur ansvaret för Trafikverket som statlig aktör ser ut utanför den egna anläggningen i dessa samarbeten.

- Med ett tydligare politiskt uppdrag kan Trafikverket integrera politik för gestaltad livsmiljö i befintliga måldokument och därigenom vägleda hela verkets organisation, inte bara genom gestaltningsspecialister inom investeringsverksamheten. Det ställer krav på ett tillgängligt språk och begreppsförklaringar för att politik för gestaltad livsmiljö ska bli tillgänglig för hela organisationen.
- Politik för gestaltad livsmiljö bör kunna följas upp och granskas av en tillsynsmyndighet eller liknande extern kontrollfunktion för att få önskad effekt. Uppföljningen av gestaltad livsmiljö kan ske på motsvarande sätt som kulturmiljö- eller miljölagstiftning, där varje projekt måste ta fram en plan för hur frågorna ska hanteras, som sedan granskas och följs upp av länsstyrelsen.

Öka förståelse och kunskap kring arkitektur och gestaltad livsmiljö

Till skillnad från beskrivningen av arkitekturämnet inom politik för gestaltad livsmiljö uppfattas ämnet på Trafikverket inte som ett gemensamt ansvar som baseras på samarbete mellan flera kompetenser. Istället finns risk att arkitekturen prioriteras bort, exkluderas på grund av okunskap eller anses ha relevans endast i vissa situationer. Arkitektur anses ofta vara fördyrande för projekten och att det därför behövs särskilda argument – exempelvis höga kulturhistoriska värden eller stor komplexitet eller känslighet i landskapet – för att frågan, och kompetens i ämnet, ska vara prioriterad och motiverat att koppla till projektets mål och organisation.

I nuläget finns det sällan dedikerad arkitekturkompetens i vare sig de planerande eller förvaltande delarna av Trafikverket vilket innebär att andra kompetenser utvärderar om mål och krav är uppfyllda eller inte. Mycket av de grundläggande förutsättningarna för att förverkliga politiken för gestalt-

*Nya Svinesundsbron, Strömstad
Foto: Sofia Löfgren*

tad livsmiljö, såsom budgetramar för både investering och förvaltning samt målprioriteringar, sätts utan närvarande arkitekturkompetens. Insamling av synpunkter under arbetet med denna rapport har visat följande behov kopplat till ökad förståelse och kunskap:

- Det råder begreppsförvirring kopplat till politikområdet som också upplevs som oprecist formulerat och därmed svår att ta hänsyn till. Med skarpare formulerade politiska mål kan politik för gestaltad livsmiljö etableras som ett gemensamt mål inom hela Trafikverkets organisation och inte som en specialistuppgift.
- Trafikverket ser behov av att ett myndighetsövergripande utbildningsmaterial tas fram och görs obligatoriskt för hela organisationen. Kunskap om Trafikverkets ansvar gällande gestaltad livsmiljö, liksom förståelse för arkitekturens roll och behovet av att engagera rätt kompetens i respektive skede, behöver stärkas i alla delar av verksamheten, från ledarskap i olika nivåer till upphandlare, övriga projektörer och förvaltare.
- Det behövs arkitekturkompetens i olika roller och i samtliga skeden av Trafikverkets verksamhet. Arkitekturkompetensen behöver inom hela Trafikverket vara jämställd med andra samordnade kompetenser och inte, som idag, en specialistkompetens under en miljösamordnare.

Synliggör och hantera målkonflikter

Samhällsbyggandets investeringskostnad behöver ställas tydligare i relation till långsiktigt värde, med en helhetsförståelse för ekonomin från bygge till långsiktig användning och förvaltning. LCC-analyser är en del av detta men analysen behöver kompletteras med det bredare ansvar för samhällsutvecklingen som följer med politik för gestaltad livsmiljö. Det finns också ett behov av att kunna argumentera för resurshantering ur ett långsiktigare perspektiv, och inte bara likställa ansvarsfull resurshantering med minimerad investerings- eller förvaltningskostnad.

- Ökad kunskap hos arkitekter om både investerings- och förvaltningsekonomi behövs. Detta för att kunna diskutera hantering av kostnader och möjliga lösningar för både investering och långsiktig hållbar förvaltning vid ny- och ombyggnation.
- Trafikverket föreslår att Boverket får i uppdrag att samla de myndigheter som arbetar med politik för gestaltad livsmiljö för ett gemensamt ställningstagande kring kopplingen mellan väl gestaltade livsmiljöer och möjligheten att uppnå mål inom hälsa, välmående, resurseffektivt byggande med mera. Ett gemensamt ställningstagandet stärker förståelsen för att måluppfyllnad i gestaltad livsmiljö inte är en branschfråga utan en samhällsutvecklingsfråga.
- Trafikverket föreslår att Boverket tar fram en referensbank av goda exempel på arbete i linje med politik för gestaltad livsmiljö. En sådan referensbank kan ta utgångspunkt i underlag hämtat genom rapporter till detta regeringsuppdrag. Referensbanken behöver lyfta arbetssätt och organisation i samma utsträckning som det slutgiltiga resultatet. Önskvärt vore att referensbanken också visar projektens ekonomi – både i kronor och de resonemang om kostnad och värde som väglett projektet.

En referensbank behöver bestå av exempel hämtade från stads- och landsbygd, från stor- och småskaliga projekt samt från nyinvesteringar, ombyggnation och restaurering. Saknas referenser behöver det adresseras och en plan för att skapa piloter tas fram.

Det finns också målkonflikter mellan tolkning av gällande lagtexter, Trafikverkets uppdrag och gestaltad livsmiljös övergripande mål. Trafikverket har både i sin myndighetsutövning och i sin övriga verksamhet ett stort mandat att påverka de gestaltade livsmiljöerna. Väglagen och lagen om byggande av järnväg ger Trafikverket rätt att ta mark i anspråk för att bygga sina anläggningar och på så sätt bidra i samhällsutvecklingen. Det gäller både privatägd mark och mark som ägs av andra myndigheter eller institutioner. Den här rätten är kopplad till en princip om att det allmännas bästa är viktigare än enskilda intressen. Det innebär ett stort ansvar att säkerställa att markintrång är till det allmännas bästa och att man inte tar onödigt mycket mark i anspråk.

De senaste åren har Trafikverket tolkat lagtexten på ett sätt som innebär ett allt mer begränsat markintrång vilket skapar tydliga målkonflikter med politik för gestaltad livsmiljö. Ett exempel på en sådan konflikt är hur planteringar av alléer kan omhändertas, som är viktiga både ur ett kulturmiljö-, naturmiljö- och upplevelseperspektiv. När lagtexten tolkas som att träd inte längre är en funktionell del av väganläggningen går det heller inte att nyttja markanspråket för upprättande av de objekt som varit en integrerad del av transportsystemet i flera hundra år. Även situationer där marknivåer anpassas för att få anläggningen att smälta in bättre i omgivande landskap har mött samma juridiska motstånd vilket inte bara är en målkonflikt med politik för gestaltad livsmiljö utan även miljö- och klimatpolitikområden. Även åtgärder som återställning av äldre genomfartsvägar till tätortsgator och placeringen av cykelbanor i relation till de statliga vägarna påverkas av liknande målkonflikter mellan Trafikverkets uppdrag och den påverkan som våra anläggningar har på människors gestaltade livsmiljöer.

- Trafikverket föreslår att ett kompetens- och myndighetsövergripande uppdrag att för att förtydliga och reda ur målkonflikter mellan strategier och mål kopplade till hållbara gestaltade livsmiljöer och den lagstiftning som Trafikverkets uppdrag baseras på ges till Trafikverket i samarbete med Boverket och andra statliga byggherrar. Ett ställningstagande i dessa målkonflikter behöver också formuleras och förankras i Trafikverkets organisation.

*Till vänster: Allé längs med väg 104 vid
Övedskloster, Sjöbo
Foto: Johannes Alm*

Referenser

Nedan listas de interna dokument, strategier och vägledningar som omnämns i rapporten.

Trafikverkets kulturmiljöstrategi (2020)

Trafikverkets arkitekturstrategi (2021)

Tillgänglighet i ett hållbart samhälle - Målbild 2030 (2019)

Riktlinje landskap (2019)

Stationens profilprogram (2017) uppdateras just nu

Kvalitetsprogram arkitektur för Nya Stambanor (2021)

PM Landskapsanpassning (2021)

Trafikverkets forsknings- och innovationsplan för åren 2021-2026 (2021)

Fördjupade beskrivningar av angelägen forskning och innovation 2021-2026 (2021)

Där trafikanterna trivs - Kundupplevd kvalitet i trafikmiljön (2019)

Landskapet är arenan - Integrerad landskapskaraktärsanalys, en metodbeskrivning (2017)

Klimatkalkyl - Beräkning av infrastrukturens klimatpåverkan och energianvändning i ett livscykelperspektiv, modellversion 7.0 (2020)

Åtgärdsvalsstudier – nytt steg i planering av transportlösningar, Handledning (2015)

Övriga dokument:

Agenda 2030 (2015)

Politik för gestaltad livsmiljö (Prop. 2017/18:110)

Ärendenr: Svk 2021/393

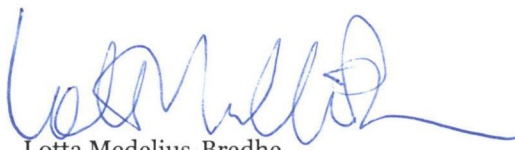
Version: 1.0

(Delredovisning av Regleringsbrev Svk 2020/4595)

Hållbara gestaltade livsmiljöer

Regeringsuppdrag 2021

BESLUTAD

Lotta Medelius-Bredhe

Sundbyberg

FÖREDRAGANDE

DATUM

2021-10-04

Eva Darolf Linnros

Innehåll

Sammanfattning	5
1 Inledning	7
2 Genomfört och pågående arbete	10
3 Fortsatt arbete.....	13
4 Extern samverkan	16
5 Utmaningar, hinder och behov	17

Sammanfattning

Utmaningar och behov

En av Svenska kraftnäts stora utmaningar är framkomlighet, att finna sträckningar för ledningar och placeringar för stationer som är framkomliga ur alla perspektiv. Svenska kraftnäts uppdrag är egentligen inte en fråga *om*, vi ska dra fram en ledning, utan *hur*. Hållbar gestaltad livsmiljö, relaterar starkt till *hur*. Som statlig företrädare ska vi agera förebildligt och måste också tänka vad *bör* och framförallt *kan* vi göra.

För att Svenska kraftnät ska kunna integrera politiken för hållbar gestaltad livsmiljö i verksamheten behöver uppdraget konkretiseras.

Frågan behöver vila på en för staten gemensam vilja och en delad tolkning av politiken för hållbar gestaltad livsmiljö. Det förutsätter en tydlig styrning för att minimera risken för statliga intressekonflikter. Att det efterfrågas och uppmuntras till fortsatt samverkan mellan statliga myndigheter och byggherrar, bidrar som en viktig framgångsfaktor. För att bli prioriterat och få den verkan som efterfrågas behöver politiken tydliggöras, och tilldelas resurser i proportion till förväntan. Uppdraget behöver också tydligt kopplas till Svenska kraftnäts kärnuppdrag och relatera till den förväntan och de behov och krav som ställs på en nätutbyggnad i högt tempo.

Då Svenska kraftnät inte tidigare har omfattats av andra uppdrag inom ramen för politikområdet och inte heller har det direkt formulerat i instruktionen, blir uppdraget samtidigt en introduktion, till politik för gestaltad livsmiljö.

Genomfört och pågående arbete

Begreppet *Hållbar gestaltad livsmiljö* är ännu inte helt förankrat i Svenska kraftnäts verksamhet. Inom organisationen är det idag inte direkt uttryckt eller formulerat att eller hur man arbetar med hållbar gestaltad livsmiljö. Dock finner man inom flera områden aktiviteter eller resultat som visar och pekar mot att perspektivet är närvarande.

Det är i kärnuppdraget att tillhandahålla transmissionsnät och att förvalta och utveckla detta som politikområdet tydligast och mer direkt knyter an.

Fortsatt arbete

Inom Svenska kraftnät pågår, sedan flera år ett arbete med, att förflytta sig från att i huvudsak vara förvaltande till en utvecklande och samhällsbyggande organisation med en central roll i energi- och klimatomställningen. Vi står mitt uppe i detta paradigmskifte med stora utmaningar för att lyckas som proaktiv möjliggörare för den samhällsomställning som efterfrågas. Att agera medvetet i samverkan med

andra samhällsviktiga aktörer för att med transparens och inkluderande dialog uppnå en sådan omställning är en central del av detta arbete.

Extern samverkan

I uppdragets intention har samverkan med övriga berörda myndigheter funnits med. Arbetet har också påvisat behov av och resulterat i en uppstart till nätverkande mellan Trafikverket och Svenska Kraftnät. Verkens respektive roller som infrastrukturbyggare i det gemensamma samhällsbygget inrymmer en stor potential för såväl konstruktivt som kreativt samarbete.

1 Inledning

1.1 Uppdraget

I regleringsbrevet för 2021 ingick för Svenska Kraftnät att redogöra för nedanstående uppdrag. Likalydande uppdrag gick samtidigt till de 5 myndigheter som ingår i statligt Samverkansforum.

”Affärsverket svenska kraftnät ska redogöra för hur myndigheten har verkat och avser verka förebildligt för att bidra till hållbara gestaltade livsmiljöer i enlighet med politik för gestaltad livsmiljö (prop. 2017/18:110, bet. 2017/18:CKrU1, rskr. 2017/18:316) samt hur myndigheten bidrar till det nationella målet för arkitektur-, form- och designpolitiken. Redovisningen ska även belysa hur samverkan med andra statliga byggherrar och fastighetsägare bidragit till erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning avseende gestaltungsfrågor och hur detta arbete kan utvecklas. Redovisningen ska också belysa hur myndigheten agerat förebildligt för minskad klimatpåverkan. Formerna för återrapportering ska utformas i dialog med Boverket och redovisningen ska ske till Boverket senast den 30 september 2021.”

1.2 Bakgrund

Uppdraget tar sin grund i propositionen ”Politik för gestaltad livsmiljö ” antagen av Riksdagen 2018. Den handlar om hur arkitektur, form och design med ett helhetsgrepp kan förändra samhället och möta samhällsutmaningar. Den beskriver vad arkitekturen (i dess bredaste mening) gör och vilket kraftfullt verktyg arkitektur kan vara för faktisk förändring och hållbar utveckling. Gestaltad livsmiljö är både något fysiskt och ett synsätt. Det rör såväl ny bebyggelse som befintlig, såväl hus som det gröna och mellanrummen. Från de stora landskapen till dörrhandtaget, samt hela processen från översiktlig planering till genomförande och förvaltning.

Arkitektur, form och design ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregat samhälle med omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer, där alla ges goda förutsättningar att påverka utvecklingen av den gemensamma miljön.

Det ska uppnås genom att

- hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden
- kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids
- det offentliga agerar förebildligt

- estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas
- miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla
- samarbete och samverkan utvecklas, inom landet och internationellt.

Målet för gestaltad livsmiljö och dess delpreciseringar är styrande för statens initiativ och kan vara vägledande för kommuner och regioner. I propositionen nämns särskilt Agenda 2030, FN:s New Urban Agenda och de för Sverige uppsatta målen för miljöpolitiken, kulturpolitiken, kulturmiljöpolitiken, samhällsbyggandet, hållbara städer, transportpolitiken, folkhälsopolitiken och funktionshinderpolitiken samt det klimatpolitiska ramverket.

Figur 1 Uppdraget har en tydlig koppling till Agenda 2030, mål 11.

1.3 Svenska kraftnäts tolkning av uppdraget och arbetet med denna rapport

För framtagandet av denna redovisning har enheten Framkomlighet och Samhällsplanering tagit ett huvudansvar i nära samarbete med enheten Hållbarhet. För att besvara de frågeställningar som efterfrågas i uppdraget av hur Svenska kraft, har och avser verka i enlighet med politik för gestaltad livsmiljö, har det inbjudits till möten och mindre workshops med deltagare från olika verksamheter inom organisationen.

Då Svenska kraftnät inte tidigare har omfattats av andra uppdrag inom ramen för politikområdet och inte heller har det direkt formulerat i instruktionen, blir uppdraget samtidigt en introduktion, till politik för gestaltad livsmiljö. För att introducera ämnet och därmed öka medvetenheten har under arbetet med denna rapportering, bland annat Riksarkitekten varit inbjuden till Nät divisionens ledningsgrupp.

2 Genomfört och pågående arbete

2.1 Pågående arbete

Inom organisationen är det idag inte direkt uttryckt eller formulerat att eller hur man arbetar med hållbar gestaltad livsmiljö. Dock finner man inom flera områden aktiviteter eller resultat som visar och pekar mot att perspektivet är närvarande. I kärnuppdraget att tillhandahålla transmissionsnät inryms både att förvalta och utveckla detsamma. Det är i dessa processer som politikområdet tydligast och mer direkt knyter an.

2.1.1 Tidiga skeden

Samhällsekonomisk analys och framkomlighet

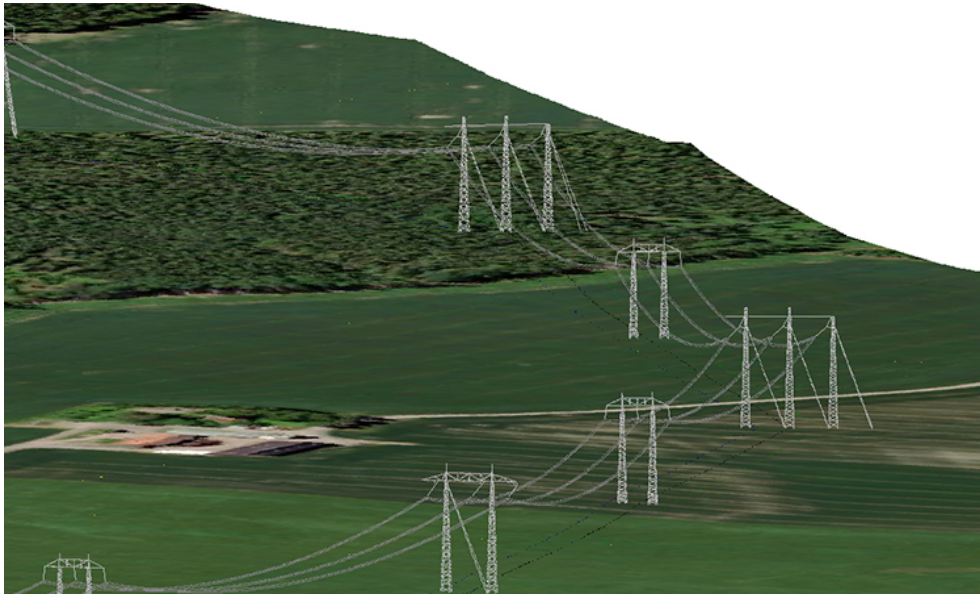
Utredningsskedet är en viktig del tidigt i processen, där tas samhällsekonomisk analys, systemanalys och framkomlighetsanalys fram och vägs samman i en genomförandeanalys, som bildar underlag för beslut framåt. Det är i dessa tidiga skeden som det finns störst påverkansgrad i förhållande till kostnad.

Delar som bedöms är bland annat miljöpåverkan, effekter som kan uppstå på landskapsbild, natur- och kulturvärden, boendemiljöer rekreation och friluftsliv, naturresurshushållning, mark och vatten. Här finns en naturlig koppling till aktuellt politikområde och arbetet tangerar ofta om än inte alltid medvetet begreppet Hållbar gestaltad livsmiljö.

Samråd

När ett lämpligt sträckningsförslag arbetats fram presenteras det tillsammans med bakomliggande utredningar och bedömningar i ett samrådsunderlag.

Samrådsunderlaget kommuniceras till berörda fastighetsägare, närboende, andra intressenter och tillgängliggörs även för allmänheten att ta del av. Här blir visuell påverkan och intrång i livsmiljöer ofta i fokus och därmed en viktig del i hur vi redovisar och kommunicerar. Svenska kraftnät arbetar aktivt med att hitta nya sätt för att kommunicera förslagen och här är bland annat 3-d modellering ett verktyg som provas för att illustrera landskapsbilden.

Figur 1. 3d-modeller av normalstolpar, en viktig del i det framtida projekteringsarbetet.

2.1.2 Genomförande och förvaltning

Projektering och genomförande

När koncession erhållits fortsätter arbetet med att projektera anläggningen i detalj (ledningsdragning eller station). Ett arbete som är under utveckling för att utveckla informationshanteringen för anläggningen är att introducera metoden Building Information Management (BIM) där den tänkta informationsmodelleringsprocessen möjliggör för information att leva under hela livscykeln på ett effektivt och kvalitetssäkert sätt. Det kan också vara ett hjälpmedel i visualisering då man med hjälp av data kan ta fram modeller och skisser och också använda sig av laserskanning av landskapet för inplacering av anläggningen.

Biologisk mångfald i våra ledningsgator

En viktig del i Svenska kraftnäts förvaltande arbete är skötsel av transmissionsnätets ledningsgator. Här är perspektivet hållbar gestaltad livsmiljö närvarande mer eller mindre omedvetet. Tack vare de återkommande röjningar av kraftledningsgatorna som måste göras av säkerhetsskäl skapas öppna marker som påminner om gamla tiders ängs- och betesmarker.

De så kallade patrullstigarna, som används när ledningarna ska inspekteras, röjs oftare än ledningsgatan i övrigt och marken hålls därför öppen och ljus och liknar på vissa ställen ängsmark. Ledningsgatorna kan också fungera som spridningskorridorer för växter, fjärilar och andra insekter.

3 Fortsatt arbete

3.1 Strategi för Gestaltad livsmiljö – strategiskt arbete kring hållbarhet och gestaltning.

Hållbar gestaltad livsmiljö i flera dimensioner

Svenska kraftnäts uppdrag täcker geografiskt stora delar av landet, vilket ger olika utmaningar i många varierande livsmiljöer. Verket behöver stärka den mångfasetterade kompetens som behövs för att vi ska nå framgång i vårt breda uppdrag. Det kan handla om allt från exempelvis rennäringsperspektiv i norr till urbana tätortsperspektiv söder ut. En viktig fråga är också att närmare koppla samman det som utförs i projekt med långsiktig förvaltning. En kraftledning eller en station har inte bara en momentan påverkan under anläggningsskedet utan är en ständigt pågående påverkan i många decennier.

Arbete och organisation

Inom Svenska kraftnät pågår, sedan flera år ett arbete med, att förflytta sig från att i huvudsak vara förvaltande till en utvecklande och samhällsbyggande organisation med en central roll i energi- och klimatomställningen. Vi står mitt uppe i detta paradigmskifte med stora utmaningar för att lyckas som proaktiv möjliggörare för den samhällsomställning som efterfrågas. Att agera medvetet i samverkan med andra samhällsviktiga aktörer för att med transparens och inkluderande dialog uppnå en sådan omställning är en central del av detta arbete.

Samhällsbyggnad, en ny avdelning på division Nät, är ett exempel på hur verket på flera plan organiserar sig för att möta dessa utmaningar. På avdelning Samhällsbyggnad ligger uppdraget att bygga upp och stärka det strategiska ansvaret inom området samhällsbyggnad.

Figur 2 Illustration från Boverket om arbetsområden inom uppdraget Arkitektur och Gestaltad Livsmiljö

Fortsatt arbete - i tidiga skeden

Under arbetet med denna rapport har det också ställts frågor som visar på komplexiteten och behovet av nya formuler för att kunna koppla politikområdet till samhällsekonomisk nytta.

Hur kan vi resonera och räkna med argument och nyttor? Hur sätter vi värdet för nyttan av gestaltad livsmiljö i den samhällsekonomiska kalkylen? Hur kan vi resonera och tänka kostnad relaterat till verkan?

Fortsatt arbete - i genomförande och förvaltning

Svenska kraftnät är en av flera myndigheter som samverkat i ett annat regeringsuppdrag; *Grön infrastruktur*. Detta uppdrag samverkar direkt till politikområdet *Hållbar gestaltad livsmiljö*.

I projektet *"Skötsel för ökad biologisk mångfald och ekosystemtjänster i*

*Kraftledningsgator*¹ dras slutsatsen att det finns ett stort intresse att tillgängliggöra kraftledningsgatorna då dessa verkar utgöra en plats där många intressenter kan mötas. Flera förslag på åtgärder i den utredningen kan vara möjliga att implementera i befintlig skötsel, exempelvis att anlägga skogsbilvägar i utkant av ledningsgatan. Andra åtgärder kan vara exempelvisvara att anlägga olika typer av friluftsaktiviteter så som motionsspår, skidspår eller ridvägar längs ledningsstråken och att inkludera kraftledningsgator i arbetet med Grön infrastruktur. Här finns ett pågående arbete på underhåll och vi ser tydliga fördelar med att uppdragen *Hållbar gestaltad livsmiljö* och *Ökad biologisk mångfald* samverkar.

Figur 3 Exempelbild från projektet *Skötsel för ökad biologisk mångfald och ekosystemtjänster i Kraftledningsgator*

¹ Samverkansprojekt med ekonomiskt bidrag från Vinnova inom ramen för *Utmaningsdriven innovation (UDI)*. Vinnovaprojektet pågick under 2019-2020, med en projektgrupp bestående av Svenska kraftnät, Ecogain, Södra skogsägarna och SLU

4 Extern samverkan

4.1 Samverkansforum för statliga byggherrar

Svenska kraftnät har, tillsammans med de statliga myndigheter som ingår i Samverkansforum, Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, Statens fastighetsverk och Trafikverket, fått likalydande uppdrag i sina regleringsbrev. Boverket har fått i uppdrag att sammanställa och sammanfatta arbetena till regeringskansliet. På Boverkets initiativ inleddes ett samarbete inom uppdraget mellan ingående myndigheter. Svenska kraftnät har deltagit i detta och har med anledning av uppdraget också deltagit som adjungerad i Samverkansforum under våren 2021. Svenska kraftnät ser en potential att utveckla detta samarbete inom ramen för det politikområdet, *hållbart gestaltad livsmiljö*.

4.2 Nätverk för framtida samverkan, - erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning

Arbetet med uppdraget har också påvisat behov av och resulterat i en uppstart till nätverkande mellan Trafikverket och Svenska Kraftnät. I sina respektive roller som stora infrastrukturbyggare i den pågående utbyggnaden av samhällets infrastruktur finns stor potential för såväl konstruktivt som kreativt samarbete. Idéer och planer finns för en mer strukturerad samverkan för erfarenhetsutbyte och kunskapsinhämtning.

5 Utmaningar och behov

Detta avsnitt är en reflektion över de utmaningar, hinder och behov som myndigheten har mött i arbetet.

Större delen av transmissionsnätet byggdes under 1940-80 talet. Därefter följde en lång period då relativt lite nya anläggningar uppfördes eller befintliga byggdes om. Produktion och elförbrukning var också förhållandevis stabil. På senare år har dock flera olika faktorer lett till att Sverige idag står inför stora utmaningar när det gäller elförsörjningen. Vi har ett av Europas äldsta transmissionsnät och många ledningar börjar närma sig slutet av sin livslängd och behöver förnyas. Transmissionsnätet behöver också förstärkas för att kunna möta samhällets ökade behov av el, energiomställningen och klimatmålen. Bevarandet, förnyelsen och förstärkningen av transmissionsnätet utgör i detta sammanhang en grundförutsättning för ett fortsatt stabilt och säkert kraftsystem som även klarar påfrestningar vid höjd beredskap eller krig.

Transmissionsnätet berörs av drygt 1 000 skyddade områden (t.ex. naturreservat och Natura 2000-områden). Varje år bildas flertalet nya skyddade områden invid transmissionsnätets anläggningar. Även bostadsområden och verksamheter invid ledningarna utvecklas och förändras och nya tillkommer. Historiskt har denna samexistens inte utgjort ett stort problem. Det har dock skett en skiftning i praxis de senaste åren, bl.a. avseende möjlighet till dispens från områdesskydd och magnetfält i boendemiljöer, som innebär att transmissionsnätets förutsättningar har förändrats. Detta har lett till svårigheter att upprätthålla drift- och elsäkerheten i befintliga anläggningar och utmaningar vid planering av nya ledningar.

På flera platser framförs idag önskemål om flytt av befintliga ledningar t.ex. från kommuner och inskränkningar i arbetet med underhåll av ledningarna. Detta samtidigt som konkurrensen om marken på dessa platser ofta är mycket hård. I förlängningen är en sådan situation ohållbar för transmissionsnätet.

Vi har på Svenska kraftnät intervjuat representanter från olika delar av verksamheten och det visar att det finns en utmaning i att begreppet i sig själv är abstrakt och svårt att kommunicera i en organisation som inte är van att arbeta med arkitektoniska värden på det sätt som propositionen avser. En annan konkret utmaning är den uppenbara påverkan Svenska kraftnäts ledningar och stationer har på samhället och landskapsbilden.

Svenska kraftnäts anläggningar som utgör en grundläggande infrastruktur i vårt moderna samhälle uppfattas av många och utgör, både visuella och fysiska barriärer. Dessa ska hanteras tillsammans med många andra intressen som exempel naturvärden, kulturmiljö och riksintressen av olika slag.

En av Svenska kraftnäts stora utmaningar är framkomlighet, att finna sträckningar för ledningar och placeringar för stationer som är framkomliga ur alla perspektiv. Svenska kraftnäts uppdrag är egentligen inte en fråga *om*, vi ska dra fram en ledning, utan *hur*. Hållbar gestaltad livsmiljö, relaterar starkt till *hur*. Som statlig företrädare ska vi agera förebildligt och måste också tänka vad *bör* och framförallt *kan* vi göra.

För att Svenska kraftnät ska kunna integrera politiken för hållbar gestaltad livsmiljö i verksamheten behöver uppdraget konkretiseras. Frågan behöver vila på en för staten gemensam vilja och en delad tolkning av politiken för hållbar gestaltad livsmiljö. Det förutsätter en tydlig styrning för att minimera risken för statliga intressekonflikter. Att det efterfrågas och uppmuntras till fortsatt samverkan mellan statliga myndigheter och byggherrar, bidrar som en viktig framgångsfaktor. För att bli prioriterat och få den verkan som efterfrågas behöver politiken tydliggöras, och tilldelas resurser i proportion till förväntan. Uppdraget behöver också tydligt kopplas till Svenska kraftnäts kärnuppdrag och relatera till den förväntan och de behov och krav som ställs på en nätutbyggnad i högt tempo.